

परिच्छेद – एक

शोधको परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

कुनै पनि राष्ट्रमा बसोबास गर्ने मानिसको लागि अत्यावश्यक पर्ने गाँस, बास, कपासको सहज उपलब्धता र सुख समृद्धि सहितको जीवन यापनका लागि निर्दिष्ट उद्देश्यका साथ राजनीतिक दलहरूको स्थापना गरीन्छ । जनतालाई अधिकार सम्पन्न गराउन राज्य सँग संघर्ष गर्नका लागि विभिन्न नीति, सिद्धान्त, विचारका आधारमा यस्ता राजनीतिक दलहरूको स्थापना हुन्छन् । नेपालमा पनि राणा शासनको अन्त्य र वाक स्वतन्त्रता एवम् पढ्न लेख्न पाउने अधिकारको माग गर्दै नेपाल प्रजा परिषद्, नेपाली राष्ट्रिय कांग्रेस, नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी, गोर्खा दल लगायतका पार्टीहरू स्थापना गरिए । "जयतु संस्कृतम्" को नारासँग सुरु भएको आन्दोलन प्रजातन्त्र प्राप्तिसँग जोडिन पुग्यो र खास गरीकन नेपाली कांग्रेस र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको अगुवाईमा वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्र प्राप्तिको आन्दोलन सम्पन्न भयो । २०१५ सालमा नेपालमा पहिलो आम चुनाव भयो । प्रथम निर्वाचित प्रधानमन्त्री श्री वि.पि.कोइराला भए । निरङ्कुश राजा महेन्द्रले २०१७ पौष १ गते प्रधानमन्त्री वि.पि.कोइरालालाई अपदस्थ गरी निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्था लादे पछि राजनैतिक पार्टीहरू प्रतिबन्धित भए । प्रतिबन्धित (भूमिगत) अवस्थामा नै पुनः पञ्चायती शासन विरुद्ध आन्दोलनमा अघि बढे, सोही मुताविक नेपाली कांग्रेसले २०१८ सालमा शसस्त्र विद्रोहको थालनी गर्‍यो भने तत्कालीन ने.क.पा. भ्रूपा जिल्ला कमीटी को-अर्डिनेशन केन्द्र मालेले वर्गशत्रु खतम पार्न 'One area, One unit, One action' नारा सहित शसस्त्र सङ्घर्ष अघि बढायो (रावल, २०४७) । पाकिस्तानी नेता जुल्फिकर अलि भुट्टोलाई मृत्युदण्ड दिएको घटनाको विरुद्ध नेपाली विद्यार्थीहरूले वीरोध कार्यक्रम गर्दा पञ्चायती शासकले चर्को दमन गरे पश्चात आन्दोलनले विशाल रूप लिन पुगी २०३५/०३६ को ऐतिहासिक विद्यार्थी आन्दोलनको रूपमा दर्ज हुन पुग्यो । त्यसमा नेपालका राजनीतिक पार्टीहरूको सकृय सहभागीता रहेकोले आन्दोलन सुधारिएको पञ्चायती व्यवस्था वा बहुदलीय प्रजातान्त्रिक

व्यवस्था बीच जनमत संग्रहमा टुंगियो । व्यापक धाधली र राजनीतिक पार्टीहरू बीच एकरूपता नभएकोले निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाले नै निरन्तरता पायो (यादव, २०६३) । २०४२ सालमा नेपाली कांग्रेसले सत्याग्रह मार्फत पंचायतको विरुद्ध कार्यक्रम अघि ल्यायो । उल्लेखित संघटकहरूको जगमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका संस्थापक महासचिव पुष्पलालको विचारमा पंचायतको अन्त्यका निम्ति संयुक्त सङ्घर्षको कार्यनीतिका आधारमा तत्कालीन नेपाली कांग्रेसका सर्वमान्य नेता गणेशमान सिंह र “संयुक्त वाममोर्चा”को पहलमा प्रजातन्त्र प्राप्तिको लागि बृहत जनआन्दोलनको आह्वान गरे । उक्त आन्दोलन चर्किदै जादाँ नेकपा मशाल लगायतका कम्युनिष्ट घटकहरूले छुट्टै “संयुक्त राष्ट्रिय जनआन्दोलन समिति” मार्फत समाहित भए । खास गरीकन नेपाली कांग्रेस तथा नेकपा मालेको अगुवाईमा भएको संयुक्त वाममोर्चाले चलाएको संयुक्त जनआन्दोलन उत्कर्षमा पुग्दै गर्दा अन्य वाम घटकहरूले जनआन्दोलन समिति समेतको सकृय सहभागीतामा ४९ दिन सम्म चलेको बृहत जनआन्दोलनले निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य र संवैधानिक राजतन्त्र सहितको बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको पुनःस्थापना गरायो । कांग्रेस वाममोर्चा र राजा सहितको ३ शक्तिका विशेष व्यक्तिहरू समावेश गरिएको अन्तरिम मन्त्रीपरिषद् र संविधान सुभावा आयोग गठन भई “नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७” जारी भयो ।

२०४८ सालमा सम्पन्न आम निर्वाचनबाट गिरीजा प्रसाद कोईराला जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री बने । २०५१ मा ने.का. भित्रको असमझदारीका कारण मध्यावधी निर्वाचन भयो जुन निर्वाचनबाट नेकपा (एमाले) पहिलो शक्तिको रूपमा उदायो । पहिलो कम्युनिष्ट प्रधानमन्त्रीको रूपमा मनमोहन अधिकारी निर्वाचित भए । यो सरकारले लोकप्रिय र लोक कल्याणकारी नीतिका मार्फत कार्यक्रम अघि बढाए पनि अल्पमतको सरकार भएका कारण ने.का., राप्रपा. र नेपाल सद्भावना पार्टी मिलेर अविश्वासको प्रस्ताव मार्फत सरकार राजिनामा गर्न बाध्य भयो । स्मरणीय कुरा के छ भने, २०५१ को मध्यावधी निर्वाचनमा अधिल्लो निर्वाचनमा तेश्रो पार्टी बनेको नेकपा माओवादी (संयुक्त जनमोर्चा) ले बहिष्कार गर्‍यो । त्यही नेकपा माओवादीले शेर बहादुर देउवा प्रधानमन्त्री भएका बेला विभिन्न ४० सुत्रिय माग राखी २०५२ फाल्गुण १ गते बाट दीर्घकालीन जनयूद्धको नाउँमा शसस्त्र सङ्घर्षको थालनी गरे भने २०५८ जेष्ठ १९ गते राजा बीरेन्द्रको बंश नाश पछि नजिकको उत्तराधिकारिको हैसियतले ज्ञानेन्द्र राजा भए । राजनीतिक पार्टीहरू माथि अघोषित प्रतिबन्ध लगाउदै सम्पूर्ण अधिकार आफैमा निहित गर्दै जनताका सबै अधिकार हनन् गरी आफ्नो

निरङ्कुश राजतन्त्रलाई सकृय बनाएको कारण नेपालका मुख्य ७ राजनीतिक दलहरू नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस, नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिक, जनमोर्चा नेपाल, नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्ददेवी), संयुक्त वाममोर्चा, नेपाल मजदुर किसान पार्टी र भूमिगत नेकपा (माओवादी) द्वारा २०६२ मङ्सिर ७ गते १२ बुँदे समझदारीमा हस्ताक्षर भइ निरङ्कुश राजतन्त्र विरुद्ध शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन गर्ने निर्णय गरीयो ।

आन्दोलनको पहिलो चरण अन्तरगत राजा ज्ञानेन्द्रले २०६२ माघमा घोषणा गरेको नगर निर्वाचनको सकृय बहिष्कार गरीयो । राजाका घोषित निर्वाचनमा सेना, प्रहरी र ट्याकहरू लगाउँदा पनि जनताको उपस्थितीमा उम्मेदवार दर्ता गराउन समेत सकेनन् । नगर निर्वाचन बहिष्कार आन्दोलनबाट उत्साहित भएका ७ राजनैतिक दलहरूले राजतन्त्रको विरुद्ध व्यापक मोर्चाबन्दी गर्दै २०६२ चैत्र २४ देखि २७ गते सम्म नेपाल बन्द र आम हडतालको कार्यक्रम सहित आन्दोलनमा होमिए । चार दिनको नेपाल बन्द कार्यक्रमलाई अभुतपूर्व रूपमा जनताको सहभागीतामा सम्पन्न भए पछि निरङ्कुश तन्त्रको समुल अन्त्य नहुँदा सम्म अनिश्चितकालीन आम हडतालको घोषणा गरीयो । यो आन्दोलन १९ दिने आम हडताल २०६२/०६३ को जनआन्दोलनको रूपमा चर्चित भयो र ज्ञानेन्द्रको निरङ्कुशतन्त्रको अन्त्य सहितको लोकतन्त्र प्राप्तिका साथ २०६३ बैसाख ११ गते सफलतामा टुंगियो । शान्तिपूर्ण जनक्रान्तिको स्वरूप ग्रहण गर्न पुगेको उक्त ऐतिहासिक जनआन्दोलन नेपाली राजनीतिक इतिहासमा अति महत्त्वपूर्ण घटनाका रूपमा रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

उपयुक्त शीर्षकको शोधपत्र त्रि.वि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, राजनीतिशास्त्र विभाग अन्तरगत स्नातकोत्तर तहको दशौ पत्र (शोधपत्र) विषयको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ समस्याको कथन

विश्वमा वेलाईती र अमेरिकी अभ्यासमा राजनीतिक दलहरू निर्वाचन र संसदीय अभ्यासका क्रममा उदय भएको पाइन्छ । त्यसदेखि बाहेक प्रायः राजनीतिक दलहरूको स्थापना गर्ने ठूला-ठूला आन्दोलन र परिवर्तन नै भएको पाइन्छ । नेपालकै सन्दर्भमा ने.का. र ने.क.पा. स्थापना भएपछि उनीहरूकै नेतृत्वमा राणा परिवारको अधिनायकत्वको अन्त्य भै प्रजातन्त्र

आयो । त्यस्तै २०१७ सालमा स्थापित पञ्चायती निरङ्कुशता पनि सात वामपन्थी राजनीतिक दलहरू र ने.का.को संयुक्त आन्दोलनबाट अन्त्य भयो । पछिल्लो समयमा २०६२/०६३ को जनआन्दोलन जुन उपलब्धि र जनसहभागीताको दृष्टिले अभूतपूर्व रह्यो यसको नेतृत्व पनि सात राजनीतिक दलहरूले गरेका थिए । जसलाई सशस्त्र युद्धमा रहेको माओवादीले समर्थन गरेको थियो । १० वर्ष हिंसाबाट प्राप्त हुन नसकेको सफलता यो आन्दोलनबाट प्राप्त भयो । २०६२ चैत्र २४ देखि सुरु भई २०६३ वैशाख ११ मा सफलतासाथ टुङ्गिएको यस आन्दोलनले हिंसा भन्दा पनि शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा जनताको व्यापक समर्थन हुन्छ र त्यो सफल रहन्छ भन्ने वैधानिक मार्ग प्रशस्त गर्‍यो । देशका ७५ वटै जिल्ला र हजारौं गाउँहरूमा राजनीतिक दलहरूको नेतृत्वमा अपार सफलता पाएको यस आन्दोलनबाट तनहुँ जिल्ला पनि अछूतो रहेन ।

नेपाली राजनीतिक इतिहासमा २०६२/०६३ को जनआन्दोलन अति महत्वपूर्ण र अभूतपूर्व घटनाको रूपमा रहेको छ । यो घटनाले नेपालमा राजतन्त्रको अन्त्य गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाको स्थापना गरेको छ । यस्तो विशिष्ट घटनाको वारेमा सोध गर्नु र तनहुँ जिल्लाको राजनीतिक पार्टीहरूको भूमिकालाई अध्ययन गरी शोध गर्नु आफैमा एक महत्वपूर्ण कार्य हो । यस आन्दोलनमा देशव्यापी रूपमा ७ राजनीतिक दलको नेतृत्वमा शान्तिपूर्ण आन्दोलनको आह्वान र भूमिगत नेकपा (माओवादी) को समर्थन अति महत्वपूर्ण रह्यो । देशव्यापी रूपमा व्यापक जनसहभागीतामा सञ्चालित तनहुँ जिल्लाका राजनीतिक पार्टीहरू नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस, नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक) र जनमोर्चा नेपालको नेतृत्वमा चार दल र नेकपा माओवादीको समर्थनमा व्यापक जनताको सहभागीता रह्यो । उक्त जनआन्दोलनमा तनहुँ जिल्लाका राजनीतिक दलहरूको भूमिका अध्ययन गरी निचोड निकाल्ने प्रयास यस शोधमा गरिएको छ । जनआन्दोलन २०६२/०६३ मा तनहुँका राजनीतिक पार्टीको भूमिकाको अध्ययन यो शोधको विषयबस्तु हो । यही विषयबस्तुलाई आधार बनाएर तनहुँ जिल्लाको सन्दर्भमा निम्न अनुसन्धान प्रश्नहरू उठान गर्न सकिन्छ :

- ❖ जनआन्दोलन २०६२/०६३ को पृष्ठभूमि कसरी तयार भयो र तनहुँ जिल्लामा यसको स्थिति कस्तो रह्यो ?
- ❖ उक्त आन्दोलनमा दलहरूको भूमिका कस्तो रह्यो र उनीहरूले आन्दोलनलाई कसरी सफल पारे ?

- ❖ आन्दोलनमा जनताको सहभागीता कस्तो रह्यो ?
- ❖ जनआन्दोलनबाट के कस्ता उपलब्धिहरू प्राप्त भए र ती उपलब्धि सम्बन्धमा आन्दोलनमा सहभागीहरूको धारणा कस्तो छ ?

उल्लेखित प्रश्नहरूको उत्तर प्राप्त गर्न अनुसन्धान गर्नु नै यो शोधको समस्या कथन हो ।

१.४ शोधको उद्देश्य

जन आन्दोलन २०६२/०६३ मा धेरै पक्षहरूको भूमिका रहे पनि राजनीतिक पार्टीहरूको मुख्य र नेतृत्वदायी भूमिका भएको हुनाले यसैमा आधारित भएर यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । यो शोधको उद्देश्य स्वाभाविक रूपमा तनहुँका राजनीतिक पार्टीहरूको भूमिकालाई गहन अध्ययन गरी विषय वस्तुलाई प्रष्ट पार्नु हो । त्यसैले यो शोधमा निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

- ❖ २०६२/०६३ को जनआन्दोलनको पृष्ठभूमि र तनहुँ जिल्लामा यसको स्थितिको बारेमा चर्चा गर्नु ।
- ❖ उक्त जनआन्दोलनमा राजनीतिक दलहरूको भूमिकालाई विश्लेषण गर्नु ।
- ❖ जन आन्दोलन र जन सहभागीताको बारेमा उल्लेख गर्नु ।
- ❖ जनआन्दोलनका उपलब्धिहरूको सिंहावलोकन गर्नु र
- ❖ आन्दोलनका उपलब्धिहरूका सम्बन्धमा सम्बद्ध पक्षहरूको अभीमत विश्लेषण गर्नु ।

१.५ अध्ययन विधि

ऐतिहासिक जनआन्दोलन २०६२/०६३ मा तनहुँ जिल्लाका राजनीतिक दलहरूको भूमिका/सहभागीता र जन अपेक्षाको सन्दर्भमा विवरणहरूको प्रस्तुति र विश्लेषण गर्नु परेकोले प्रस्तुत शोधपत्र विवरणात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचामा तयार गरिएको छ । त्यस्तै प्राप्त सूचनाहरू गहन अन्तर्वार्ता द्वारा केही विशेष उत्तरदाताहरूबाट सङ्ग्रह गरिएकोले तथ्य/तथ्याङ्क गुणात्मक प्रकृतिका रहेका छन् । यो विधिको लागि आवश्यक सूचना सामग्रीहरू प्राथमिक स्रोत र द्वितीय स्रोतमा आधारित भएर संकलन गरिएको छ ।

१.५.१ प्राथमिक स्रोत

प्राथमिक स्रोतका रूपमा तनहुँ जिल्लामा मुख्य राजनीतिक दलका नेतृत्वसँग उनीहरूले आन्दोलनमा खेलेको भूमिका सम्बन्धी अन्तरवार्ता लिईएको छ । मुख्य राजनीतिक दलहरू नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस र तत्कालीन नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिकका नेताहरू एवम् जनआन्दोलनमा सहभागी अन्य व्यक्तिहरू सँगको अन्तरवार्ता एवम् कुराकानी मार्फत शोधको उद्देश्य बमोजिमको तथ्य पत्ता लगाउने प्रयास गरिएको छ । त्यसैले अन्तर्वार्ता दिने व्यक्तिको प्रयोजन वा उद्देश्यमूलक विधिबाट विशेष उत्तरदाताहरूको छनौट गरिएको छ । यसमा एमालेका तनहुँ जिल्लाका तीन जना नेता, नेकाका तीन जना, एमाओवादीका एक जना र नागरीक समाजका तीन जनासंग २०७१ माघ २५ बाट फागुन ३० सम्म अन्तर्वार्ता गरीयो । अन्तरवार्ता दिने व्यक्तिहरूको छनौट राजनीतिक पार्टीका काममा लामो अवधि सम्म काम गरेका र आन्दोलनमा सकृय व्यक्तिहरूबाट शोधको उद्देश्य प्राप्तिको प्रयोजनार्थ छनौट विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.५.२ द्वितीय स्रोत

लोकतान्त्रिक आन्दोलन २०६२/०६३ सम्बन्धी गतिविधि तनहुँका राजनीतिक दलहरूको भूमिका सम्बन्धी प्रकाशित तथा अप्रकाशित लेख, रचना, समाचार, दस्तावेज, शोधका प्रश्नहरू, प्रतिवेदन लगायतका सामानहरू द्वितीय स्रोतका रूपमा रहनेछन् । यस अर्थमा पुस्तकालय अध्ययन विधिलाई शोधको द्वितीय स्रोतको रूपमा लिइएको छ । यसका साथै शोधकर्ता स्वयम् २०६२/०६३ को आन्दोलनमा सहभागी हुनुका अतिरिक्त आन्दोलनको आयामहरूलाई नजिकै बाट अध्ययन गरेको हुनाले अवलोकन विधिको समेत प्रयोग गरिएको छ ।

१.६ पूर्व साहित्य समीक्षा

नेपालको राजनीतिक इतिहासमा महत्वपूर्ण स्थान ओगट्ने २०६२/२०६३ को जनआन्दोलन वैदिक दृष्टिले पनि त्यति नै महत्वपूर्ण छ । यस आन्दोलनको क्रममा थुप्रै स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूले कलम नचलाउनु भएको भने छैन । आन्दोलन सम्बन्धमा ती तमाम स्रोतहरूलाई अनुसन्धानको सहयोगी हातको रूपमा लिइएको छ ।

यस शोध कार्यको ऐतिहासिक घटनाक्रमको रूपमा यस अधिका विभिन्न आन्दोलन तथा क्रान्तिको बारेमा अनिरुद्ध गुप्ता (१९९३) (पोलिटिक्स इन नेपाल १९५०-१९६०, १९९३), पिताम्बर लाल यादव (नेपालको राजनीतिक इतिहास, २०६३), ज्ञानबहादुर कार्की (नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलन, २०६५) डा. सुरेन्द्र के.सी (भारतको आधुनिक इतिहास, २०५६), पेशल दाहाल र तीर्थ प्रसाद मिश्र (गौरवमय क्रान्ति र विश्व इतिहासको परिचय, २०५८) आदिले उल्लेख गर्नु भएको पाइन्छ । यसैगरी राजनीतिक दलको सम्बन्धमा सम्बन्धित दलका दस्तावेज, शालिग्राम पौडेल (नेपाली काँग्रेसको हाते पुस्तिका), भीम रावल (नेपालमा साम्यवादी आन्दोलनको उद्भव र विकास, २०५२), रामकुमार दाहाल (तुलनात्मक सरकार र राजनीति, २०६४) आदिले टिप्पणी गर्नु भएको पाइन्छ । यसरी नै तनहुँ जिल्लामा राजनीतिक दलहरूको बारेमा शोधकर्ता स्वयम्ले जानकारी राख्नुका अतिरिक्त जनआन्दोलन समिति, तनहुँ को सङ्क्षिप्त प्रतिवेदन, गोकुलदीप ने.क.पा. (एमाले) तनहुँको मुखपत्र, भञ्ज्याङ्ग राष्ट्रिय दैनिक, लोकवाणी दैनिक, सेतीमादी दैनिक आदिमा व्यापक विश्लेषण र चर्चा भएको पाइन्छ । साथै ने.क.पा एमाले तनहुँको छैटौँ, सातौँ र आठौँ जिल्ला अधिवेशनको प्रतिवेदनमा समेत उल्लेख भएको पाइन्छ ।

२००७ सालमा जहानिया राणा शासनको विरुद्ध सुरुभएको जन सङ्घर्षले २०४६ साल सम्म आउँदा जनआन्दोलन भाग १ का नाउमा चर्चित रहन सफल भयो । २०४६ को जनआन्दोलनको इतिहासलाई “जनता जागेको बेला” नामक पुस्तक जापानी पत्रकार कियोको अंगुराले लेखिकी छन् । उनको उक्त पुस्तक ई.सं. १९९९ मा जापानमा पहिलो पटक जापानिज भाषामा “अधिराज्य हल्लाईदिने ६० दिन” शीर्षकमा संस्करण छापिएको थियो । “नेपालको राजनीतिक इतिहास” नामक पुस्तकमा पिताम्बर लाल यादवले पञ्चायत व्यवस्था जनमत सङ्ग्रह, जनआन्दोलन र आम निर्वाचन २०४८ वारे तिथिमिति सहित जन आन्दोलनको उठान र त्यसको सफलताको बिन्दु सम्मको सबै घटना एवम् परिघटनाहरू उल्लेख गरेका छन् । २०६२/०६३ को जनआन्दोलन विश्व भर भैरहेको आन्दोलनहरूमा नयाँ आयाम थप्दै जनक्रान्तिको स्वरूप ग्रहण गर्न पुग्यो । जुन आन्दोलन अविश्वरणीय घटनाको रूपमा रहेको छ । आन्दोलनको जगमा पञ्चायतको अन्त्य र संसदीय प्रजातन्त्रमा अभ्यासरत रहदाँ रहदै राजा ज्ञानेन्द्रले लादेको निरङ्कुश शाही सत्ताको विरुद्ध जुन आधीबेहरी उर्लियो त्यो विश्वलाई चकित पार्ने गरी सफल भयो (यादव, २०६३) । विष्णु निष्ठुरीद्वारा उन्नाईस दिन जनआन्दोलन डायरी मार्फत दैनिक गतिविधि प्रस्तुत गर्दै “सात

राजनैतिक दलले चैत्र २४ देखि २७ गते सम्म आम हडतालको आह्वान गरे” (निष्ठुरी, २०६३, पृ. १-२१९) । “जनआन्दोलनका समर्थनमा पहिलो दिन सरकारी निर्णयको अवज्ञा गर्दै देशभर जनसागर उर्लियो” (निष्ठुरी, २०६३, पृ. ८) भन्दै राजनीतिक दलहरूको नेतृत्व र जनताको व्यापक समर्थनको संकेत गरेका छन् ।

जनताको जय होस् भन्दै हिमाल पत्रिकाले लेखेको छ, “यस पटकको आन्दोलनले कुनै नेता जन्माएन” आन्दोलनमा थुप्रै अत्याचारीहरूले मूर्दावादको गाली पाए, सहिद बाहेक कसैका फोटा र पोष्टरहरू आन्दोलनकारीहरूले वोकेनन् । नेपालको राजनीतिक आन्दोलनको इतिहासमा यो नितान्त मौलिक तर आँखा उघार्ने प्रकृतिको घटना थियो । यो अर्थमा २०६३ को जन उभार साच्चै जन आन्दोलन थियो । जनता द्वारा जनताको निम्ति गरिएको आन्दोलन (हिमाल खबर पत्रिका १६-३१ बैशाख २०६३) “नयाँ नेपालको मार्गचित्र” नामक पुस्तकमा राजेन्द्र महर्जनले लेखेका छन् । २०६२/०६३ को जन बिद्रोह नेपालमा एक शताब्दी देखि चालिएको सामन्ती राज्यको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक पुर्नगठनको विष्फोटक अभिव्यक्ति हो । जसलाई सात दल र माओवादीले मुख्य नेतृत्व गरे (महर्जन, २०६३) । “ऐतिहासिक जनआन्दोलन (२०६२/०६३) तनहुँ सङ्क्षिप्त भूलक” भन्ने पुस्तिका निकाल्दै तनहुँका ४ राजनीतिक दलले उल्लेख गरेका छन् कि राजा “ज्ञानेन्द्र”ले २०६१ माघ १९ गतेको प्रतिगामी शाही घोषणा मार्फत लादेको निरङ्कुश तानाशाही शासन अन्त्य गर्दै देशमा पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना गर्न नेपालका ७ राजनीतिक दलले सञ्चालन गरेको ऐतिहासिक जनआन्दोलन अन्तरगत तनहुँ जिल्लामा विद्यमान रहेका ४ राजनीतिक पार्टीहरू नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस, नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिक र जनमोर्चा नेपालको नेतृत्वमा २०६१ माघ १९ देखि २०६३ बैशाख ११ सम्मको अनेकौँ कार्यक्रम सञ्चालन गरी जनताको बलिदानीपूर्ण सङ्घर्षको परिणाम स्वरूप अन्ततः राजा ज्ञानेन्द्र तथा उनको शाही सत्ता पराजित भएको छ । र नेपाली जनताको जीत भएको उल्लेख गरिएको छ । उक्त पुस्तिकामा ऐतिहासिक जनआन्दोलन (२०६२/०६३) प्रथम चरण भाग १, कथित नगर निर्वाचन वाहिस्कार अभियान, भाग २, जनआन्दोलन अन्तिम चरण र भाग ३, निर्वाचन क्षेत्र स्तर खण्ड (क) स्थानीय स्तरमा जनआन्दोलन खण्ड (ख) र भातृ सङ्गठन तथा पेशागत सङ्गठनहरू खण्ड (ग), भाग ४ सहितको पुस्तिका प्रकाशन गरेको छ ।

२०६२ चैत्र २४-२७ गते ७ राजनीतिक दलले आह्वान गरेको देशव्यापी आमहडतालको कार्यक्रम अनुसार तनहुँका ४ दलले हाई कमाण्ड बनाई सोही अनुसारका आन्दोलनका कार्यक्रमहरू पर्चा निकाल्न, मशाल जुलुस प्रदर्शन गर्न, सिठ्ठी जुलुस आदि मार्फत बन्द गराई तनहुँका आन्दोलनलाई सफलताका साथ अघि बढाईयो । २०६२ चैत्र २८ गतेबाट आम हडताल र वीरोध प्रदर्शनका कार्यक्रमलाई अनिश्चितकाल सम्मका लागि निरन्तरता दिने केन्द्रबाट निर्णय भएवमोजिम तनहुँ जिल्लामा पनि अघि बढ्यो । यसरी तनहुँ जिल्लामा आन्दोलनको तयारी प्रचार-प्रसार तथा आन्दोलनको चर्चा गर्दै पार्टीहरूको नेतृत्वदायी भूमिका उल्लेख गरिएको छ ।

यी विभिन्न पुस्तक लेख प्रतिवेदन एवम् विश्लेषणहरूमा जनआन्दोलन-२ को इतिहास घटनाक्रमहरूको भूमिका तथा उपलब्धिका बारेमा छुट्टाछुट्टै उल्लेख गरिएको भएता पनि यस शोधकार्यको शीर्षकसँग सम्बन्धित रहेर एकमुष्ट रूपमा व्यवस्थित अध्ययन भने हालसम्म हुन सकेको पाइदैन । यही बौद्धिक अभावलाई आंशिक रूपमा भए पनि पूरा गर्न उद्देश्यले यो शोधकार्य गरिएको हो ।

१.७ अध्ययनको सीमा र क्षेत्र

यस शोधको क्षेत्र जनआन्दोलन २०६२/०६३ मा तनहुँ जिल्लाका राजनीतिक पार्टीहरूको भूमिका रहेको छ । २०६२/०६३ को जनआन्दोलन एउटा अभूतपूर्व रूपमा सम्पन्न आन्दोलन भएकोले यसको समग्र पक्षको अनुसन्धान गर्नु जटिल कार्य हो । २०६१ माघ १९ गते तानाशाही राजा ज्ञानेन्द्रको “कू” पश्चात घोषणा गरिएको कथित नगर निर्वाचनको विरुद्ध सुरु गरिएको आन्दोलनले ०६२ चैत्र २४ बाट आम हडतालमा परिणत भई २०६३ बैशाख ११ गते सम्म १९ दिन चलाई समग्र राष्ट्र नै ठप्प पारी राजनीतिक दल संघसंस्था, वर्ग, पेशा, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय समूदायले अहं भूमिका खेलेको पाइन्छ । त्यस अन्तरगत तनहुँ जिल्लामा रहेका राजनीतिक दलहरूको भूमिकामा मात्र यो शोध केन्द्रित गरिएको छ । यद्यपि ऐतिहासिक विवेचना गर्ने क्रममा विश्वमा केही प्रमुख क्रान्तिहरू तथा नेपालको इतिहासमा महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याउने २००७ साल तथा २०४६ को आन्दोलनको समेत सङ्क्षिप्त व्याख्या गरिएको छ । तथापि समग्रमा नेपालको पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तरगत गण्डकी अञ्चलको तनहुँ जिल्लाका राजनीतिक दलहरूले २०६२/२०६३ को आन्दोलनमा खेलेको भूमिकाको विश्लेषणको सेरोफेरोमा शोधकार्य केन्द्रित रहेको छ ।

१.८ शोधको औचित्य, उपयोगिता

जनआन्दोलनको २०६२/०६३ संसारभरिमा भएका ठूला-ठूला राजनीतिक आन्दोलनहरू मध्ये एक महत्त्वपूर्ण र चर्चित आन्दोलन हो । यो आन्दोलन चर्चाको शिखरमा कसरी पुग्यो ? अकल्पनीय विशाल मानवसागर कसरी सहभागी हुन सक्यो ? के राजनीतिक पार्टीहरूका योजनाबद्ध कार्यक्रम बेगर यो आन्दोलन संभव थियो ? राजनीतिक पार्टीहरू कसरी क्रियाशील रहे ? भूमिका कस्तो रह्यो ? यी सवालहरूको खोजी आवश्यक छ । यी सवालहरू जान्न र बुझ्न यो शोध महत्त्वपूर्ण हुनेछ । राजनैतिक पार्टीहरूको ज्ञान नभएका व्यक्तिहरूलाई राजनैतिक आन्दोलन सञ्चालनमा सङ्गठित राजनीतिक भूमिका वारे ज्ञान हुनेछ । तसर्थ जनआन्दोलन २०६२/०६३ मा राजनीतिक पार्टीहरूको भूमिका सन्दर्भमा शोध अनुसन्धानबाट प्राप्त जानकारी दिन यो शोध एक महत्त्वपूर्ण सामग्री रहनेछ ।

१.९ शोधपत्रको सङ्गठन

अध्ययनको सुविधाको दृष्टिले प्रस्तुत शोधकार्यलाई विभिन्न छ परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा शोधको परिचय दिइएको छ । यस अन्तरगत शोधको पृष्ठभूमि, शोधको प्रयोजन, समस्या कथन तथा शोधलेखनका उद्देश्यहरू उल्लेख गरिएको छ । यसै गरी यस परिच्छेदमै शोधकार्य सम्बद्ध पूर्व साहित्यको अध्ययन, अध्ययन विधि, शोधको सीमा र औचित्य वारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा शोधको सैद्धान्तिक अवधारणावारे प्रकाश पारिएको छ । यस परिच्छेदमा राजनीतिक दलको अवधारणा, क्रान्ति, जनआन्दोलनवारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा तनहुँ जिल्लाका राजनीतिक दलहरू र राजनीतिक सङ्घर्षहरूको परिचर्चा गरिएको छ । यसमा तनहुँ जिल्लाको सामान्य परिचय, यहाँका प्रमुख राजनीतिक दलहरू र तनहुँ जिल्लामा भएका राजनीतिक सङ्घर्षका वारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा तनहुँ जिल्लामा जनआन्दोलन अन्तर्गत २०६२/०६३ को जनआन्दोलनको पृष्ठभूमि, आन्दोलनको प्रथम चरण, (२०६१/१०/१९ देखि ०६२/९/३०), कथित नगर निर्वाचन बहिष्कार अभियान र जनआन्दोलनको अन्तिम चरण एवम् चरम उत्कर्षका १९ दिनमा भए-घटेका घटनाहरूको वारेमा सिलसिलेवार प्रस्तुती गरिएको छ । पाँचौ परिच्छेदमा

२०६२/०६३ को जनआन्दोलनका उपलब्धिहरूको समीक्षा गरिएको छ । यस सन्दर्भमा प्राथमिक स्रोतबाट प्राप्त हुन आएका अभीमतहरूलाई प्रस्तुत गर्नुका अतिरिक्त तिनको व्याख्या एवम् विश्लेषण समेत गरिएको छ । यस शोधकार्यको मुख्य परिच्छेदको रूपमा यही पाँचौँ परिच्छेद रहेको छ । र अन्त्यमा, शोधकार्यको निष्कर्षलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद - दुई

सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ राजनीतिक दल सम्बन्धी अवधारणा

राजनैतिक सङ्गठन गर्ने अधिकार आधुनिक प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाको महत्वपूर्ण मौलिक अधिकार हो । देशको शासन व्यवस्थामा जनताको प्रतिनिधित्वको अनिवार्यता र तिनै प्रतिनिधिहरूले शासन सञ्चालन गर्ने परम्पराको इतिहास त्यति लामो नभएता पनि शासनमा जनताको अस्तित्वलाई स्वीकारिएको अवस्था सदियौँ पुरानो छ । यद्यपि शासन व्यवस्थाको प्रारम्भमा राजाहरू नै शासनका सर्वेसर्वा हुने र तत्कालीन राज्यका कामहरू समेत सिमित हुने हुनाले राजा एकलैले आफ्ना निकट सहयोगीहरू लिई शासन सञ्चालन गर्ने गर्दथे । तर सभ्यताको विकास र जनचेतनामा आएको उभारसँगै शासन सञ्चालन अलि जटिल हुँदै जाँदा राजाले ठाउँ ठाउँबाट प्रतिनिधिहरू मनोनित गरी शासन सञ्चालन गर्न थाले । पछि आएर त्यस्ता प्रान्त वा क्षेत्रमा जनता संगठित भई आफ्नो प्रतिनिधि आफैँ छान्ने माग गर्दै जाँदा कालान्तरमा आएर उक्त प्रकृत्याले राजनीतिक सङ्गठनलाई जन्म गराएको पाइन्छ । अहिले आएर लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको अभिन्न सर्तको बाहक जनताको प्रतिनिधि तथा राज्य यन्त्रको एक महत्वपूर्ण इकाईको रूपमा राजनीतिक दल रहेको पाइन्छ ।

राजनीतिक दललाई विभिन्न विद्वानहरूले भिन्नभिन्न किसिमले परिभाषित गरेका छन् । लिलाका अनुसार “राजनीतिक दल संयुक्त कम्पनी जस्तो हो जसमा सबैले राजनीतिक शेयर लिएको हुन्छ ।” राजनीतिक दल नागरीकहरूको सङ्गठित समूह हो जुन एक राजनीतिक इकाईको रूपमा कार्य गर्दछ, सार्वजनिक विषयमा समान विचार राख्दछ, र समान उद्देश्यपूर्तिको लागि मतदानको शक्तिद्वारा शासनमा आधिपत्य स्थापित गर्न चाहन्छ (दाहाल, २०६४) ।

राजनीतिक दल एक राजनीतिक संस्था हो जो शासनमा राजनीतिक शक्ति प्राप्त गर्ने एवम् शासन र शक्ति बचाई राख्न प्रयत्न गर्दछ । यसको लागि ऊ चुनावी प्रकृत्यामा भाग लिन्छ ।

राजनीतिक दलको आफ्नो एक सिद्धान्त र लक्ष्य हुन्छ जुन प्रायः लिखित दस्तावेजको रूपमा हुन्छ । विभिन्न देशमा अलग-अलग परिवेश र व्यवस्था छ । कुनै देशमा कुनैपनि राजनीतिक दल छैन । कहीं एक मात्र दल नै सर्वेसर्वा छ । कतै २ दल मात्र छन् त धेरै देशमा २ भन्दा धेरै दलहरू छन् (http://en.wikipedia.org/wiki/Political_party) ।

गार्नर (Garner) का अनुसार- “राजनीतिक दल कुनैपनि राज्यअन्तर्गत मानिसहरूको त्यो सङ्गठित समूहलाई भनीन्छ, जसले राजनीतिक उद्देश्य तथा आर्थिक लक्ष्य प्राप्तिका लागि शान्तिपूर्ण तथा वैधानिक प्रकृयाद्वारा राज्यको मतदाताको बहुमतलाई आफ्नो पक्षमा पारेर राज्यको शासन शक्तिलाई आफ्नो हातमा लिन चाहन्छ । त्यस्तै जोसेफ लाफालोम्बरा र मेटिन वीलर भन्छन्- “हामी राजनीतिक दलको कुरा गर्दा त्यस्तो सङ्गठन तर्फ सङ्केत गरी रहेका हुन्छौं जुन स्थानीय स्तरसम्म प्रभावकारी हुन्छ । जुन सामान्य जनतासँग अन्तरघुलित रहन्छ र चुनावी समर्थनका लागि प्रयत्नशील रहन्छ, एवम् नागरीकलाई राजनीतिक भर्तिमा प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय भूमिका खेल्छ । एक्लाएकलै वा अरुसँग संलग्न भएर शक्ति प्राप्त गर्न वा शक्तिमा कायमै रही रहन प्रयत्नशील हुन्छ (उद्धृत बराल, २०५८)।

रावर्ट सी वीनका अनुसार- “राजनीतिक दल व्यक्तिहरूको त्यस्तो सङ्गठन हो जसले आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिका लागि सरकारमाथि औपचारिक नियन्त्रण गर्दै सामाजिक, मूल्य, मान्यता प्रदान गर्ने प्रयत्न गर्दछ (दाहाल, २०६४) । त्यसैगरी अर्का विद्वान बेन्जामीन कन्स्टेन्ट (Benjamin Constant) का अनुसार “दल भनेको एउटै राजनीतिक सिद्धान्त मान्ने मानिसहरूको एक समूह हो ।” सामान्यतया परंपरागत राजनीति तर्फ प्रवेश हुने क्रममा राजनीतिक दलहरूको उदय हुने गरेको देखिन्छ । वेलाईत तथा अमेरिका जस्ता देशमा राजनीतिक दलहरूको विकास संसदबाट भएको पाइन्छ भने तेस्रो विश्वका देशहरूमा राजनीतिक परिवर्तन र लोकतन्त्र स्थापनाका क्रममा दलहरूको स्थापना र विकास भएको पाइन्छ ।

इन्साइक्लोपेडिया अफ पोलिटिकल पार्टीमा उल्लेख भए अनुसार : Political Party, a group of persons organized to acquire and exercise political power, Political Parties Organized in their modern form in Europe and the United States in the 19th century, along with the electoral and parliamentary system, the development reflects the evolution of parties. The term party, has since come to be applied groups seeking political power whether by democratic elections or by revolutions.

राजनीतिक दल भन्नाले त्यस्तो मानव समुदायलाई बुझिन्छ, जुन सार्वजनिक विषयका सम्बन्धमा समान विचार राख्दछ र राजनीतिक ईकाइका रूपमा काम गर्दै आफ्नो नीतिलाई व्यवहारिक रूप दिनका लागि शासन संयन्त्र उपर हस्तक्षेप चाहन्छ (बराल, २०५८) ।

राजनीतिक दल दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरूको एक सङ्गठित समुदाय हो । यस समुदायमा प्रायः एउटै राजनीतिक विचारधारा राख्ने व्यक्तिहरू रहन्छन् । यसले शासन (सरकार) लाई नियन्त्रण गर्ने गर्दछ । राजनैतिक दलले निश्चित लक्ष्य या उद्देश्य राख्दछ र सो प्राप्तिका लागि निश्चित साधन पनि निर्धारित गर्दछ । प्रायः यसको कुनै ठोस राजनीतिक उद्देश्य हुन्छ । यसले राजनैतिक अतिरिक्त आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक र समाजको बहुपक्षीय उद्देश्य प्राप्तिका लागि भूमिका खेल्दछ (पोखेल, २०६५) ।

२.१.१ राजनीतिक दलको उत्पत्ति र विकास

सामान्यतया राजनैतिक दल राज्यको सत्ता र शक्ति प्राप्तिका लागि उत्पत्ति भएको पाइन्छ । राजनीतिक दलको स्थापना नेता वा नेताद्वारा कुनै निश्चित उद्देश्यका लागि निश्चित दृष्टिकोणका आधारमा भएका हुन्छन् । समय क्रममा त्यस्तो उद्देश्यको पूर्ति हुन जान्छ र जनसमर्थन प्राप्त हुन्छ, तब अर्को लक्ष्य प्राप्त गर्न उद्दत हुन्छन् (खनाल, २०४७) ।

राजनीतिक दलको उत्पत्ति र वर्तमान अवस्था सम्म त्यसको विकासलाई राजनीतिक सहभागीता र मताधिकारको विस्तारसँग जोडिन्छ । मताधिकारको विस्तारले जनतालाई परिचालन गर्न आवश्यक भएर राजनीतिक दल बन्न थाले भन्ने मतलाई सबै राजनीतिक वैज्ञानिक स्वीकार गर्दैनन् । लापालोगवरा र वेनरको मत अनुसार- “जुन राजनीतिक प्रणालीको गतिविधि जटिलताको एउटा स्तरसम्म पुग्छ, या राजनीतिक सत्ताको धारणामा यो विचार पनि समावेश हुन्छ, कि जनता त्यसमा सहभागी होऊन् या त्यसद्वारा नियन्त्रित होऊन्, त्यसबेला राजनीतिक दलको उत्पत्ति हुन्छ” (पोखेल, २०६५) ।

पश्चिमी जगतमा राजनीतिक दलको विकासलाई संसदको उदय र मताधिकारको क्रमिक विस्तारसँग जोड्ने चलन छ । म्याक्स वेबरका अनुसार दलको विकासलाई कुलीन तन्त्रीय गुट, ठालुहरूको सानो समूह र जनमतसङ्ग्रह (प्रजातन्त्र) गरी (३) तीन चरणमा बाँड्दछन् । डुर्भर्जरका अनुसार- राजनीतिक दलको विकास संसदीय समूहको निर्माण निर्वाचन

समितिहरूको गठन र यी दुई तत्वहरूको बीचको स्थायी सम्पर्कबाट भएको हो (पोखरेल, २०६५) ।

राजनीतिक दलको उदय संसद र निर्वाचन पद्धति जस्ता र महत्त्वपूर्ण संस्थाहरूको बीचबाट भएको हो । संसदले निर्णय निर्माणको अख्तियारी पाएपछि र निर्णय बहुमतका आधारमा हुने परिपाटी बनेपछि संसदभित्र स्वतः बहुमत र अल्पमतका २ गुट बन्न पुग्यो । यिनै गुटहरूले विस्तारै स्थायी र औपचारिक सङ्गठन निर्माण गरेर दलको स्वरूप ग्रहण गर्दछन् (पोखरेल, २०६५) ।

इतिहासलाई केलाएर हेर्दा के देखिन्छ भने अधिकांश यूरोपेली मुलुकहरूमा आधुनिक राजनीतिक दलको प्रारंभ संसदीय समूह, तिनका स्थानीय निर्वाचक समितिहरूका माभ कार्य गर्न र निरन्तर सम्बन्धको सुत्रपातबाट नै भएको हो । शासकको आज्ञा अवज्ञा गरेर र शासनमा हिस्सेदारीका लागि सङ्घटित अभियान सहित जब जनताले राजनीतिक प्रणालीमा परिवर्तन ल्याउन चाहन्छन्, त्यसबाट एकातर्फ सहभागीताको सङ्कट सृजना हुन्छ भने सहभागीताको दावेदारको रूपमा राजनीतिक दलको उदय हुन्छ । त्यसै समाजमा उत्पन्न हुने नयाँ वर्गहरूले शासनमा आफ्नो हिस्सेदारी खोज्ने क्रममा दलहरू स्थापना हुने गर्दछन् (पोखरेल, २०६५) ।

राज्यमा उत्पन्न हुने ऐतिहासिक सङ्घटन समाधान गर्ने क्रममा राजनीतिक दल उत्पन्न हुने गर्दछन् । कुनै राज्य इतिहासको एउटा यस्तो मोडमा पुग्यो नयाँ-नयाँ र महत्त्वपूर्ण कार्यको सम्पदान गर्न राजनीतिक दल अपरिहार्य हुन पुग्छ । अधिकांश एशियाली र अफ्रिकी देशहरूमा राष्ट्रिय मुक्तिका लागि राजनीतिक दल अस्तित्वमा आएका हुन् । भारतमा वेलाईती औपनिवेशिक शक्तिका विरुद्ध सङ्घर्ष गर्ने ऐतिहासिक मोडमा राजनीतिक दलहरू खुलेका थिए (पोखरेल, २०६५) ।

आधुनिकीकरणको उपजको रूपमा राजनीतिक दलको उदय र विकास हुन थालेका हुन् । औद्योगिकीकरण र शहरीकरणले त्यहाँ व्यवसायिक र पेशागत सङ्गठनहरू समय क्रममा राजनीतिक दलमा विकसित हुन्छन् । यसैगरी कार्ल मार्क्स भन्दछन्- “औद्योगिक केन्द्रले संभावित ठालुहरूलाई आफ्नो आकाङ्क्षा पूरा गर्न, बहुसंख्यक जनतालाई शिक्षित गर्न र तिनलाई सङ्गठन गर्ने अनुकूल अवसर प्रदान गर्दछ । यिनै सङ्गठनहरू क्षमतावान हुनासाथ राजनीतिक दलमा परिणत हुन्छन्” (पोखरेल, २०६५) ।

राजनीतिक पार्टी विना आजको विशाल औद्योगिक समाजमा जनताको प्रतिनिधित्व गर्न सकिदैन । जनताबाट चुनिनको लागि राजनीतिक पार्टी मार्फत नै जानुपर्दछ र आम जनताको प्रतिनिधित्व गर्नुपर्दछ ।

राजनीतिक दल र जनसहभागीतालाई लोकतन्त्रसँग जोडेर पनि हेर्न सकिन्छ । जनताका प्रतिनिधिहरूले जनताको तर्फबाट शासनमा प्रतिनिधित्व गर्छन् र जनताप्रति उत्तरदायित्व निर्वाह गर्दछन् । जनता र राजनीतिको पूल राजनीतिक दलहरू हुन् ।

२.१.२ राजनीतिक दलको प्रकार

विचारधाराको आधार, क्षेत्रीय (भौगोलिक) आधार र दलहरूको विशेषताहरू, लक्ष्य र समर्थनको आधारमा दलहरू वर्गीकृत गर्न या छुट्याउन सकिन्छ । राजनीतिक दलहरूको प्रकारका विषयमा विद्वानहरूको विभिन्न मतहरू रहेको पाइन्छ । चर्चित लेखक एवम् राजनीतिक दल विशेषज्ञ मोरिस डुभरजर (Maurice Duverger) ले दलीय प्रणालीका आधारमा राजनीतिक दलको वर्गीकरण निम्नानुसार गरेका छन् (दाहाल, २०६४) ।

१) एक दलीय व्यवस्था

देशको राजनीतिक प्रकृत्यामा एउटा मात्र राजनीतिक दलको उपस्थिति भएको र उसैद्वारा शासित शासन प्रणाली भएको व्यवस्थालाई एकदलीय व्यवस्था भनीन्छ । साम्यवादी मुलुकहरू यसका उदाहरणका रूपमा मानिन्छन् ।

२) दुई दलीय व्यवस्था

दुई दलको अस्तित्व भएको दलीय व्यवस्थालाई दुई दलीय व्यवस्था भनीन्छ । विश्वका प्रजातान्त्रिक आन्दोलनका अगुवाई गर्ने नाम कहलिएका संयुक्त राज्य अमेरिका र संयुक्त अधिराज्य यसका उदाहरण हुन् । वेलाईतमा कन्जरभेटीभ र लेबर पार्टी तथा अमेरिकामा रिपब्लिकन र डेमोक्रेटिक पार्टी निकै प्रभावमा रहेका छन् ।

३) बहुदलीय व्यवस्था

राज्यको संविधानले नै अनुमती दिई दुई दल भन्दा बढी राजनीतिक दलहरू भएका भारत, नेपाल लगायतका देशहरू बहुदलीय व्यवस्था भएका देशहरू हुन् ।

त्यसैगरी पार्टी कार्यकर्ताको आधारमा (१) कार्यकर्तामा आधारित पार्टी (Cadre based party) र (२) आम जनतामा आधारित पार्टी (Mass based party) गरी २ भागमा बाँड्न सकिन्छ । त्यस्तै गिल क्राईष्टका अनुसार- (१) उग्रवादी पार्टी (Redical Party) (२) प्रतिक्रियावादी

अनुदारवादी पार्टी (Reactionary Party) (३) उदारवादी (Liberal Party) (४) अनुदारवादी पार्टी (Conservative Party) गरी उनीहरूको दृष्टिकोणको आधारमा ४ समूहमा विभक्त गरेका छन् (पोखेल, २०६५) ।

२.१.३ स्वतन्त्रता, राजनैतिक दल र लोकतन्त्र

स्वतन्त्रता आधुनिक कालको मुख्य राजनैतिक दर्शन हो । स्वतन्त्र देशको सदस्य स्वशासनद्वारा शासित हुन्छ । स्वतन्त्रताको विपरीत शब्द परतन्त्र हो । स्वतन्त्रलाई आजादी (Freedom) पनि भनीन्छ । लोकतान्त्रिक समाजको सबभन्दा महत्वपूर्ण विशेषता भनेको राजनैतिक स्वतन्त्रता हो । अधिकारको उपयोग क्षमता वृद्धि सामाजिक ऐन सामूहिक अधिकारको उपलब्धता राजनीतिक स्वतन्त्रतामा मात्र संभव छ । कुनैपनि वस्तु प्राप्त या कुनै कार्य सम्पदान गर्नका लागि उपलब्ध गराईएको कुनैपनि व्यक्तिको कानून सम्मत या संविधान सम्मत सुविधा दावा या विशेषाधिकार नै अधिकार हो ।

(http://en.wikipedia.org/wiki/Political_party)

ग्रिसमा लोकमत आधारमा शासन प्रणाली सुरु भएको बेला रोम शहरमा पनि यसको प्रयोग भएको पाइन्छ । तर त्यहाँ सुरु-सुरुमा सामन्त र कुलीन वर्गका मानिसहरू मात्र सहभागी हुन पाउँथे । पछि साधारण जनताले पनि सहभागी हुने अवसर प्राप्त गरे । रोम राज्यको विस्तार हुँदा सम्पूर्ण इटली भन्दा पनि परसम्म फैलिएर शासन गर्दा जनतालाई बढी सम्मान र अधिकार दिँदै नागरीक बनाए (डाहल, १९९८) । प्राचीन ग्रीस, रोम र मध्ययुगीन इटलीमा लोकमतमा आधारित स्थानीय सरकार भए तापनि जननिर्वाचित राष्ट्रिय सरकार र संसद थिएन । राजनीतिक संस्थाको विकास क्रममा जननिर्वाचित संसद र सरकारको व्यवस्था ब्रिटेन, पोल्याण्ड, स्क्यान्डीनोभिया, स्वीजरल्याण्ड र भूमध्य सागर उत्तरका अन्य ठाउँहरूमा सुरु गरीयो (दाहल, १९९८) ।

१६ औं शताब्दीको वरपरसम्म वेलाईतमा राजा र संसद मिलेर प्रजातन्त्रको अभ्यास गरेका थिए । तर सत्रौं शताब्दीको सुरुवातसँगै स्टुआर्ट वंशका शासकहरूले विशेषाधिकार प्रयोग गरी स्वेच्छाचारी शासन अपनाउन थालेपछि संसद र राजा बीच संवैधानिक शक्तिका विषयमा विवाद र सङ्घर्ष चलिरह्यो । राजा चार्ल्स प्रथमले अधिकार-पत्र (वील अफ राईट्स, '१६२८') लाई स्वीकार गरे तापनि सो अनुसार राजाले कार्यान्वयन नगर्दा सङ्घर्ष चर्किदै गयो । ई. १६४९ मा चार्ल्सको निरङ्कुशताका कारण गृहयुद्ध भयो र जुन युद्ध

“प्यूरिटीन क्रान्ति” को नामले प्रसिद्ध भयो । यो युद्धमा राजाको हार भएका कारण चार्ल्स प्रथमले मृत्युदण्ड पाए (दाहाल, २०५८) । यस घटना पश्चात वेलाईत गणतन्त्रमा प्रवेश गरे पनि जनताहरू सन्तुष्ट हुन नसक्दा पुनः ई. १६६० मा चार्ल्स द्वितीयलाई राजगद्दीमा राखियो तैपनि संसद र राजा बीचको मतभेद भने जारी रहँदा ई १६८५ मा उनको मृत्यु भएपछि उनका भाइ जेम्स द्वितीय राजा भए । यिनी भन् बढी निरङ्कुश र अत्याचारी भएकाले वेलाईती जनताले ई. १६८८ मा रक्तविहीन क्रान्तिद्वारा जेम्स द्वितीयको अन्त्य भयो (दाहाल, मिश्र, २०५८) । गौरवमयी क्रान्ति नाम दिइएको यो पश्चात् बृटिश संसद शक्तिशाली भयो । राजनीतिक स्थिरता, संवैधानिक वेलाईतको उद्योग व्यापार तीव्र गतिमा हुनथाल्यो । व्यापारको क्रममा धेरै देशहरूलाई उपनिवेश बनायो । यस क्रममा अमेरिकालाई समेत आफ्नो कब्जामा राख्न सफल भयो ।

वेलाईतको उपनिवेशमा रहेको अमेरिकाले धेरै समयको आन्दोलन पछि १७७६ मा स्वतन्त्रताको घोषणा गर्‍यो । अमेरिकाले वेलाईतको साम्राज्यसँग युद्ध गरी विजय प्राप्त गरेको क्रान्तिलाई ‘अमेरिकी स्वतन्त्रता सङ्ग्राम’ भनीन्छ । यो स्वतन्त्रताको घोषणा-पत्रमा उल्लेख गरिएको छ, “हामी यो सिद्धान्तलाई स्वयम्सिद्ध मान्दछौँ कि सबै मानिस समान रूपमा पैदा भएका हुन्” (http://en.wikipedia.org/wiki/Political_party) ।

अमेरिकीहरू अंग्रेजहरू भन्दा पनि स्वतन्त्रताप्रेमी थिए । यस विषयमा विशेष ध्यान दिँदै भर्जिनियाको प्रथम अधिकार-पत्र ई. १६९८ मा स्वाधिनता, मताधिकार तथा सहूलियत बारे उल्लेख गरिएको छ (दाहाल, मिश्र, २०५८) । ई. १७७६ मा स्वतन्त्रताको घोषणा पश्चात् अमेरिकाका १३ वटा उपनिवेशहरू मिलाई संयुक्त राज्य अमेरिका नाम राखे । सन् १७८७ मा फिला-डेल्फियामा भएको सम्मेलनले कति शक्ति केन्द्रमा र कति शक्ति राज्यमा राख्ने विषयमा स्पष्ट उल्लेख गरीयो । जसको परिणाम अमेरिकाले सङ्घीय व्यवस्था मार्फत् शक्तिको विभाजन र विकेन्द्रीकरण गर्दै प्रजातन्त्रको विकास गर्दै जान थाल्यो (श्रेष्ठ, २०६४) । सन् १७८९ मा भएको फ्रान्सको परिवर्तनलाई फ्रान्सेली राज्यक्रान्ति भनेर उल्लेख गरिएको पाइन्छ । स्वेच्छाचारी, अत्याचारी र निरङ्कुश फ्रान्सेली राजाले र उसका हिमायतीहरूले जनताको मुख बन्द गरेका थिए भने जुनसुकै जनतालाई मनपरि पक्राउ गर्ने, दण्ड जरिवाना लिनुका साथै लूट, आतंक र अत्याचार फैलाएका थिए । सन् १२९५ को वेलाईतको म्यागनाकार्टा सम्झौता र १६८८ को गौरवमयी क्रान्ति एवम् १७७६ को अमेरिकी स्वतन्त्रता संग्रामको प्रभावले फ्रान्सेली जनताले निरङ्कुश राजतन्त्रका विरुद्ध लोकतन्त्र स्थापनाका

लागि आन्दोलन अधि बढाए । जुन आन्दोलन फ्रान्सको राज्य क्रान्तिको रूपमा १७८९ मा सफल भई जनताको पक्षमा घोषणा-पत्र जारी गरीयो । उक्त घोषणामा “मान्छे जन्मजात स्वतन्त्र छन् र स्वतन्त्र भई बाँच्ने छन्, राज्यमा सबैको समान अधिकार रहनेछ” भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ (दाहाल र पहाडी, २०६५) । यसरी फ्रान्सेली राज्य क्रान्तिले आधुनिक लोकतन्त्रका लागि स्वतन्त्रता, समानता र भातृत्वको सन्देश दिएको पाइन्छ ।

ई.सं. १६०० मा ब्रिटिश सरकारले ब्रिटिश इष्ट इण्डिया कम्पनीको स्थापना गरेको थियो । पछिल्ला दिनमा यसले सम्पूर्ण भारतमा साम्राज्य स्थापना गर्‍यो । त्यसका विरुद्ध भारतीय रजौटाहरू र जनताले स्वतन्त्रताको लागि जीवनमरणको लडाई लडिरहे । कैयौंले वीरगति प्राप्त गरे तर ब्रिटिशको विजय भयो र त्यसलाई ब्रिटिश कम्पनी सरकार भनीयो ।

(http://en.wikipedia.org/wiki/Political_party)

ई.सं. १८५७ मा भारतीय जनताले लोकतन्त्र स्थापनार्थ जनविद्रोह गरे तर उक्त विद्रोहलाई कम्पनी सरकारले दबाएरै छाड्यो । १ मार्च १८६३ मा एच.ओ. ह्यूमनले कलकत्ता विश्वविद्यालयका स्नातक अध्ययन गर्न विद्यार्थीहरूलाई भारतीय जनताको मानसिक, नैतिक, सामाजिक र राजनीतिक पुनःस्थापनाका लागि एउटा संघ खोल्न खुला पत्र लेखेपछि १८८४ डिसेम्बरमा भारतीय राष्ट्रिय संघको स्थापना गरे । यो संघ पछि गएर भारतीय राष्ट्रिय काँग्रेसमा रूपान्तरण भई भारतमा लोकतन्त्र प्राप्तिका लागि नयाँ उचाईका साथ आन्दोलनलाई अधि बढाउन सफल भएको थियो (के.सी., २०५६) ।

भारतमा ई.सं. १८९७ भएको ब्रिटिश सरकार वीरोधी आन्दोलनमा व्यापक नेता तथा कार्यकर्ता पक्राउ परे, कसै-कसैलाई राजद्रोहको आरोपमा कारावासको सजाय दिईयो । सन् १९२० मा महात्मा गान्धीको प्रस्तावमा ब्रिटिश सरकारको विरुद्ध असहयोग आन्दोलन सुरु भयो । काँग्रेसले ६० लाख स्वयम्सेवक तयार पारी २० हजार चर्खा बनाई घरेलु उद्योगलाई प्रोत्साहन गरे भने सरकारले सञ्चालन गरेका सम्पूर्ण सुविधाहरू, जागिरहरू वहिष्कार तथा विदेशी वस्तुहरू डढाइए र १९२१ मा गान्धी वाहेक २० हजार भन्दा बढी काँग्रेसी कार्यकर्तालाई वन्दी बनाइयो यो आन्दोलन चरम उत्कर्षमा पुग्दाँ १० मार्च १९२२ मा गान्धीलाई राजद्रोहको मुद्दा लगाई ६ वर्षको लागि जेल चलान गरीयो तर वीरामी भएका कारण उपचारार्थ जेलबाट रिहा गरीयो (http://en.wikipedia.org/wiki/Political_party) ।

ई.सं. १९२८ मा गान्धीले भारतीय जनतालाई सत्ता प्रदान गर्नु पर्ने माग राखी सत्याग्रहमा जाने प्रस्ताव बमोजिम सत्याग्रह आन्दोलन सुरु गरीयो । यो आन्दोलन चरम उत्कर्षमा पुग्नाले अंग्रेजको पकडलाई विचलित पार्न सर्वाधिक सफल भए पनि ८०,००० भन्दा धेरै मानिसलाई जेलमा हाली यो आन्दोलन पनि विफल तुल्याए । तथापि भारतीय जनताहरू तछ्छाड-मछ्छाड गर्दै लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा सकृय भइरहे (http://en.wikipedia.org/wiki/Political_party) ।

ई.सं. १९४२ मा भारतीय काँग्रेसले देशव्यापी आन्दोलन गर्ने निर्णय गरेपछि हिंसात्मक र अहिंसात्मक आन्दोलन हुँदै गए । सारा भारतीय जनता जागेर सडकमा उत्रिए । रेललाईन काटिए, विद्युतलाईन र टेलिफोन ध्वस्त पारिए, २५० स्टेशन तथा ५०० हुलाक घरहरू जलाईए । महात्मा गान्धीले २१ दिने अनशन सुरु गरेपछि उनलाई जेल चलान गरीयो र ६ मे १९४४ मा उनलाई रिहा गरीयो (के.सी., २०६५) । विसौं शताब्दीको चौथो दशकमा विश्वमै स्वतन्त्रता र मुक्ति आन्दोलनको लहर चल्यो । भारतले लगातार रूपमा ९८ वर्षसम्म वलिदानी र सांगठनिक रूपमा आन्दोलन गर्दै १५ अगष्ट, १९४७ मा भारतमा लोकतन्त्र स्थापना भयो । भारतीय स्वतन्त्रता सङ्ग्रामको यो महान आन्दोलनको नेतृत्व महात्मा गान्धीले गरे ।

यसरी आधुनिक प्रजातन्त्रको इतिहासलाई अध्ययन गर्दा वेलाईत र अमेरिकाले लोकतन्त्रको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका र योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । लोकतन्त्रले सबै प्रकारका सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक कमजोरीलाई अन्त्य गरी सुशासनयुक्त सभ्य समाज निर्माणमा मुख्य भूमिका खेल्न सक्दछ र पृथ्वीलाई 'स्वर्ग' को रूपमा रूपान्तरित गर्न सक्छ भन्ने दावी गरीन्छ । लोकतन्त्रका मुख्य गुणहरूमा (१) जनमतमा आधारित शासन (२) स्वतन्त्रता समानता र बन्धुत्वको हिमायती (३) जनकल्याण (४) देशभक्तिको भावना (५) राजनीतिक जागरण र (६) क्रान्तिबाट सुरक्षा पर्दछन् (पोखेल, २०६०) ।

सामान्यतया प्रचलन र मान्यताहरूको आधारमा आज विश्वमा लोकतन्त्रका दुई विशिष्ट धारणा देखिन्छन्; (१) पश्चिमी वा उदारवादी धारणा अमेरिका, वेलाईत, भारत लगायतको मुलुकहरूमा प्रचलित राजनीतिक व्यवस्था यस अन्तर्गत पर्दछन् । पश्चिमी प्रजातन्त्रले व्यक्तिको स्वतन्त्रता, राजनीतिक, समानता, सामाजिक तथा आर्थिक न्याय लोककल्याणमा ध्यान दिन्छ । (२) साम्यवादी धारणा विसौं शताब्दीदेखि लोकतन्त्रको साम्यवादी धारणा निकै

महत्त्वपूर्ण बन्दैआएको छ । कम्युनिष्टहरू 'जनवादी शासनका' प्रबल अनुयायी हुन् । मार्क्स, लेनिनका विचारधाराबाट निर्देशित पूर्व सोभियत संघ र मार्क्स, लेनिन र माओत्सेतुङ्ग विचारधाराबाट निर्देशित चीन तथा भियतनाम, क्यूबा, उत्तरी कोरिया साम्यवादी शासनका उदाहरण हुन् । साम्यवादीहरूका अनुसार त्यो नै साँचो प्रजातन्त्र हो जहाँ आर्थिक शक्ति पनि सम्पूर्ण समाजमा निहित हुन्छ र राज्यसत्ता सबैको, सबैका लागि सबैद्वारा सञ्चालित हुन्छ । (पोखेल, २०६०) ।

२.२ २००७ सालको क्रान्ति र नेपालमा भएका क्रान्तिहरू

भीमसेन थापाको पतन पछि पाण्डे, थापा र बस्नेतहरूमा मन-मुटाव बढ्दै जाँदाको फाईदा उठाउँदै जङ्ग बहादुर कुँवर (पछि राणा) ले नरसंहारकारी 'कोतपर्व' मार्फत वीरोधीहरूलाई सखाप पारेर शासन सत्ता आफ्नै हातमा लिए । साथै तत्कालीन नावालक राजा सुरेन्द्रबाट श्री ३ महाराज घोषणा गर्न लगाई आफू र आफूपछि भाइ-भारदार र छोरा-नातिहरूलाई शासकीय शक्ति विस्तार गर्ने रोलक्रम तयार गरी स्वेच्छाचारी र निरङ्कुश शासनको सुरुवात गरे । प्राप्त सत्ता बचाउन वीरोधी मास्ने शृङ्खलाको रूपमा "भण्डारखाल पर्व" र "अलौ पर्व" जस्ता काण्डहरू जारी राखे । देशलाई विश्व समुदायबाट अलग्याएर बन्द अवस्थामा राखी दर्दनात्मक रूपमा दमन र शोषणको अवस्थामा राखे (रेग्मी, २०६०) ।

जङ्ग बहादुर राणाले वि.सं. १९०३ मा कोत पर्वपछि जहानियाँ निरङ्कुश शासन लादेपछि त्यसको विरुद्ध आवाज उठाउने पहिलो साहसी व्यक्ति लखन थापा थिए, जसले १९३३ मा जङ्ग बहादुर राणाको विरुद्ध विद्रोह गरेपछि जङ्ग बहादुरले उनको हत्या गरी दिए (गुरुङ्ग, सुवेदी, २०६४) । पछिल्ला दिनमा निरङ्कुश राणा शासनको विरुद्ध आर्य समाजको स्थापना, गोर्खा लिगको स्थापना, चर्खा प्रचार आदि कार्यक्रमहरू जनतामाझ एकपछि अर्को गर्दै लान थाले । उत्साही युवाहरूले वि.सं. १९९३ मा "नेपाल प्रजा परिषद्" स्थापना गरे । यही क्रममा दशरथ चन्द, धर्मभक्त माथेमा, गंगालाल श्रेष्ठ र शुक्रराज शास्त्रीलाई राणाहरूले मृत्यु दण्ड दिने निर्णय गरे (गुरुङ्ग, सुवेदी, २०६४) । यतिखेर भारतमा अंग्रेजका विरुद्ध आन्दोलन चर्किरहेको थियो । यसको प्रभावले नेपालीहरूलाई राणाको पञ्जाबाट मुक्त गर्ने उद्देश्यले वनारसमा भएका नेपालीहरूले वि.सं. २००३ साल कार्तिक १५ गते वी.पी. कोइरालाको संयोजकत्वमा "आखिल भारतीय राष्ट्रिय काँग्रेस" स्थापना भयो । यसको अध्यक्ष देवीप्रसाद सापकोटा, उपाध्यक्ष वालचन्द्र शर्मा, महामन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टराई,

सदस्यहरू दीनानाथ सापकोटा र लक्ष्मी प्रसाद सापकोटा कार्यालय सचिव रहेका थिए (थपलिया, २०७१) ।

यस समितिले २००३ साल भाद्र १२-१३ गते भवानीपुर खाल्सा स्कूलको प्राङ्गणमा प्रथम अधिवेशनबाट पार्टीको नाम नेपाली राष्ट्रिय काँग्रेस राख्ने निर्णय भयो । त्यसैगरी २००६ साल चैत्र २७ गते कलकत्ताको टाईगर सिनेमा हलमा “नेपाली राष्ट्रिय काँग्रेस” र “नेपाल प्रजातन्त्र काँग्रेस” बीच संयुक्त अधिवेशन गरी नेपाली काँग्रेसको गठन भयो (थपलिया, २०७१) ।

२००४ सालमा जयतु संस्कृत को नामबाट विद्यार्थीहरू आन्दोलित बने । अर्को तर्फ २००६ सालमा पुष्पलाल श्रेष्ठको अगुवाईमा मोतीदेवी श्रेष्ठ, निरञ्जन, गोविन्द वैद्य, नरबहादुर कर्माचार्य सहितले भारतको कलकत्तामा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी गठन गरे (रावल, २०५२) । नेपाली काँग्रेस र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको सकृयतामा देशभर क्रान्तिको सुरुवात भयो । देशमा चर्किदै गएको आन्दोलनलाई राजा त्रिभुवनले भित्रैबाट सघाईरहेका थिए, तर २००७ साल कार्तिक २१ गते उनी (ज्ञानेन्द्र शाहवाहेक) सपरिवार भारतीय दूतावासको शरण लिन पुगे र २४ गते भारतीय वायुयानद्वारा दिल्ली प्रवेश गरे ।

वि.सं. २००७ साल कार्तिक ५ गते महावीर शम्शेरले हिमालयन वायुयान मार्फत् काठमाडौंभरि राणा वीरोधी पर्चा छरे । सोही समयमा थिरवम मल्लको नेतृत्वमा मुक्तिसेनाले वीरगञ्ज कब्जा गरेको थियो । उक्त कब्जापछि राणाशाहीले सर्वसाधारणमा उत्तेजना फैलाएपछिको भीडलाई साम्य पार्न थीर वम मल्लले भाषण गरी रहेका बेला राणा सैनिकका एकजनाले गोली हानी हत्या गरे ।

यसरी देशका विभिन्न ठाउँबाट मुक्ति सेनाले सङ्घर्ष चर्काउँदै जाँदा आन्दोलनले नयाँ उचाई प्राप्त गर्दै गयो र देशका कतिपय स्थानहरू मुक्तिसेनाले कब्जा गर्‍यो । आखिर वि.सं. २००७ फागुन ७ गते नेपाली जनताले राणाहरूलाई घुँडा टेकाइछाडे । यो आन्दोलनमा राजा, जनता र पार्टीहरू एकतावद्ध भए । क्रान्ति रोकियो र १०४ बर्षे राणा शासनको अन्त्य भयो ।

२.३ २०३५ सालको विद्यार्थी आन्दोलन र जनमत सङ्ग्रह

नेपालका विद्यार्थीहरूले आ-आफ्नै ढङ्गले विद्यार्थीको शैक्षिक मुद्दा एवम् सुविधाका लागि सङ्घर्षरत रहँदाको समयमा २०३५ चैत्र २२ गते गतेका दिन विश्वका प्रायः सबैले मनाही गर्दागर्दै पनि पाकिस्तानका सैनिक तानाशाह जियाउल हकले त्यहाँका भूपू. प्रधानमन्त्री जुल्फिकर अलि भुट्टोलाई फाँसी दिए । यस बर्बरतापूर्ण कार्यप्रति वीरोध जनाउन विद्यार्थीहरूले काठमाडौंमा चैत्र २४ गते जुलुस प्रदर्शन गरी नेपाल स्थित पाकिस्तानी दुतावासलाई वीरोध-पत्र दिन जाँदा लैनचौरनिर प्रहरी हस्तक्षेप गरी सरकारले आन्दोलनमा दमनको नीति लियो (यादव, ०६३) । यसै क्रममा विद्यार्थी आन्दोलन रोकिएन बरु चैत्र २६ गते सबै विद्यार्थी सङ्गठन मिलेर “केन्द्रिय सङ्घर्ष समिति”को गठन गरी देशव्यापी हडतालको आरम्भ गरे । उपत्यकास्थित अस्कल क्याम्पसको काण्डले गर्दा २०३६ साल बैशाख १० गतेदेखि उपत्यकाका सबै क्याम्पसहरू बन्द गरीए । तर पनि विद्यार्थी आन्दोलन रोकिएन भन्नु उर्लदै अघि बढ्यो । बैशाख २९ गते विद्यार्थीहरूसँग वार्ता गर्ने भन्दै शाही आयोग गठन गरीयो । वार्ताका लागि तय भएको शर्तलाई पन्छाएर विद्यार्थी नेता बल बहादुर के.सी. र शरण विक्रम मल्लले आयोगसित सम्भौता गरी आन्दोलन बन्द गर्न रेडियो नेपालबाट आ-आफ्नो वक्तव्य प्रकाशित गरे । तर आफ्नै नेताले धोका दिएको हुनाले विद्यार्थीहरूले उक्त २ जना नाईकेलाई समाती कालोमोसो दलेर ठेलागाडीमा राखेर घुमाउँदा प्रहरीले ती २ जनालाई खोसेर आफ्नो मातहत भएको वायूसेवा निगममा लुकाएकोले आन्दोलित विद्यार्थीहरूले उक्त निगममाथि र गोरखापत्र संस्थानमाथि आगो लगाए । परिणामस्वरूप स्थितिको गंभीरतालाई मध्यनजर गरी ०३६ जेष्ठ १० गते श्री ५ बाट जनमत सङ्ग्रहको घोषणा भयो (यादव, २०६३) ।

तत्कालीन परिवेशमा समसामयिक सुधारसहितको पञ्चायती व्यवस्था वा बहुदलीय व्यवस्था जस्ता २ विकल्प प्रदान गरीयो । वी.पी. कोइरालाले राजाको यस कदमको स्वागत गर्दै जनमत सङ्ग्रहमा बहुदलीय व्यवस्थाको जीत निश्चित छ भनी प्रचार गरे । वामपन्थी दलहरूले जनमत सङ्ग्रहमा धाँधली हुन सक्ने अनुमान गरेर केही पूर्वशर्तहरू राखे । जे भए पनि काँग्रेस र वामपन्थी सबै बहुदलको पक्षमा लागेका थिए भने पञ्चहरू पञ्चायतको पक्षमा २०३७ साल बैशाख २० गते जनमत सङ्ग्रह सम्पन्न भयो । ९.५८ प्रतिशत बढी मत ल्याएर पञ्चायत विजयी भएको घोषणा गरीयो (यादव, २०६३) ।

२.४ २०४६ को जनआन्दोलन

२०३७ सालको जनमत सङ्ग्रह पछि पञ्चायती स्वेच्छाचारी गतिविधि कायम रह्यो । पञ्चायती शासनका विरुद्ध नेपालका राजनीतिक पार्टीहरू नेपाली कांग्रेस र वामपन्थी आफ्नै ढङ्गले (लडिरहेका) सङ्घर्ष गरी रहेका थिए । पुष्पलाल श्रेष्ठ पञ्चायती निरङ्कुशता अन्त्य गर्न पटक-पटक कांग्रेस र कम्युनिष्ट मिलेर जाने प्रस्ताव गरेका थिए । पुष्पलाल श्रेष्ठको संयुक्त सङ्घर्षमा जाने प्रस्ताव नेपाली कांग्रेसका सर्वमान्य नेता गणेशमान सिंहले स्वीकारेपछि सोही बमोजिम २०४६ को जनआन्दोलनको तयारी गरीयो । तत्कालीन नेकपा (माले) का महासचिव मदन कुमार भण्डारीको पहलकदमीमा सहाना प्रधानको नेतृत्वमा सात वटा वामपन्थी घटकको संयुक्त वाममोर्चा बनेपछि नेपाली कांग्रेससँग मिलेर संयुक्त सङ्घर्ष गर्ने वातावरण बन्यो । यसको घोषणा गर्ने माध्यम २०४६ माघ ५ गते क्षेत्रपाटीस्थित गणेशमान सिंहको निवासमा नेपाली कांग्रेसको ऐतिहासिक सम्मेलन सम्पन्न भयो । ७१ जिल्लाका कांग्रेस प्रतिनिधिहरू, वामपन्थी दलका नेताहरू, मित्र राष्ट्र भारतका विभिन्न दलका प्रतिनिधिहरू साथै प्राध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, वकिल, किसान, मजदुर, महिला, उद्योगपति, व्यापारी आदि पर्यवेक्षकहरू सम्मिलित उक्त सम्मेलन कृष्ण प्रसाद भट्टराईले पानसमा बत्ती बालेर उद्घाटन गर्दै पार्टी भण्डा फहराए । सबैको सहयोगले हुने क्रान्तिबाट पञ्चायत व्यवस्थालाई फाल्ने दृढता व्यक्त गरे । उक्त सम्मेलनलाई गणेशमान सिंह, मनमोहन अधिकारी, गिरीजा प्रसाद कोइराला, सहाना प्रधान लगायतका स्वदेशका नेताहरूले संयुक्त सङ्घर्ष मार्फत पञ्चायत विरुद्ध आन्दोलन गर्ने उद्घोषणा गर्दै जनतालाई आन्दोलनमा सहभागी हुन आवाहन गरे (यादव, ०६३) ।

यसैगरी उक्त सम्मेलनलाई भारतीय जनता दलका चन्द्र शेखरले नेपालमा प्रजातन्त्र छँदैछैन त्यो भारतबाट आउने हैन नेपालकै यूवापिढीले ल्याउने विचार व्यक्त गरे । कांग्रेस (आई) का सांसद एम जे., भा.क.पा. का हरिकिसन सिंह सुरजित, सि.पी. आईका एम. फारुकी, जनता पार्टीका सुब्रमन्यम स्वामी आदि भारतीय नेताहरूले नेपालमा प्रजातन्त्र ल्याउनका लागि जनआन्दोलन गर्ने प्रेरणा दिँदै नेपालका क्रान्तिकारीहरूको साथमा रहनेखालका विचार व्यक्त गरे । भारतका भूतपूर्व प्रधानमन्त्री राजिव गान्धी, वरिष्ठ मन्त्री, मधु दण्डवने र मन्त्री शरद यादव लगायत विदेशी नेता तथा संघसंस्थाले लिखित सन्देश र आन्दोलनलाई शुभकामना पठाए (यादव, ०६३) ।

वि.सं. २०४६ माघ २९ गते नेपाली काँग्रेस र संयुक्त वाममोर्चाले जनआन्दोलनको पहिलो चरणको कार्यक्रम घोषणा गरे । फागुन ७ गतेबाट आन्दोलन गर्ने निर्णय गरे । तर फाल्गुण १ गते नै विष्णु बहादुर मानन्धर र साहना प्रधानलाई कैद गरीयो भने सोही दिन पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस पोखरामा प्रहरीद्वारा विद्यार्थीमाथि हस्तक्षेप र धरपकड गर्दा दोहोरो भिडन्त भयो र कैयौं विद्यार्थीहरूलाई जेलमा राखियो । फागुन ६ गते ने.का.का नेता त्रय गणेशमान सिंह, कृष्ण प्रसाद भट्टराई र गिरीजा प्रसाद कोइरालालाई आ-आफना घरमा नजरबन्द गरीए (यादव, ०६३) ।

वि.सं. २०४६ फाल्गुण ७ गते नेपाली काँग्रेस र वाममोर्चाले चारतारे भण्डा र हँसिया हथौडा अङ्कित भण्डा बोकी विशाल जुलुस निकाले जसमा प्रहरीले हस्तक्षेप गर्दा कैयौं मारिए भने मनमोहन अधिकारी, तुलसीलाल अमात्य, कृष्णराज वर्मा सहित अनेकौं व्यक्ति गिरफ्तार गरीए र कैयौं घाइते भए । फागुन ८ गते आवाहन गरिएको “नेपाल बन्द” पूर्ण रूपमा सफल रह्यो । उक्त दिन भक्तपुरमा प्रदर्शनकारीमाथि प्रहरीले गोली चलाउँदा ५ जनाले वीरगति प्राप्त गरे । फाल्गुण ९ गते जनकपुरको जदुकुहामा प्रहरीले गोली चलाएर कैयौं प्रदर्शनकारीलाई मारे । पहिलो चरणको आन्दोलनको कार्यक्रम अनुसार फागुन १९ गते सम्मको यस आन्दोलनमा नेपाली काँग्रेस र वामपन्थी पार्टीका कार्यकर्ताहरू र सबै तह, पेशा र समुदायबाट आ-आफ्नो क्षेत्रबाट पूर्ण रूपमा सहयोग गरीएकाले यो चरण पूर्ण सफल रह्यो ।

दोस्रो चरणको कार्यक्रम अन्तर्गत ०४६ चैत्र १० गतेसम्म आमसभा गर्ने, पञ्चायतको पुत्ला दहन, पार्टीका भण्डा वितरण, जुलुस, प्रदर्शन र जन एकता दिवस मनाउने कार्यक्रमका विषयमा थियो । यस अन्तर्गत वकिलहरूको वीरोध प्रदर्शन र मानवअधिकारको संरक्षण लगायत करीब ३००० महिलाहरूले आन्दोलनको समर्थनमा सभा गर्दा सुप्रभा घिमिरे, हिसिला यामी, सिलु कर्माचार्य लगायत बन्दी बनाइए । ०४६ फागुन २६ गते वीराटनगरमा कुकुरको घाँटीमा पञ्चायत चिन्ह अङ्कित विल्लाहरू लगाई सडकमा छाड्ने तथा साँढेको सिङ्गमा पहेंलो वस्त्र लगाई जिऊभरि इनामेल पेन्ट गरी पञ्चायत वीरोधी नाराहरू लेखेर छोडिएका थिए । प्रहरी कुकुरलाई लखेट्न तथा साँढेलाई स्नान गराउन व्यस्त रहेका थिए (यादव, ०६३) ।

आन्दोलनप्रति राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समर्थन बढ्दै जान थालेपछि वाममोर्चा भन्दा बाहिर रहेका वामपन्थी घटकहरूले आफ्नो छुट्टै कार्यक्रम लिएर आन्दोलनमा सक्रिय हुने निर्णय गरे । ने.क.पा. (मशाल), ने.क.पा. (मशाल), सर्वहारावादी श्रमिक सङ्गठन, मालेमा शम्भूराम श्रेष्ठ समूह र केही वामपन्थी व्यक्तिहरू समेत मिलेर संयुक्त राष्ट्रिय जनआन्दोलन” नामक मोर्चा गठन गरी डा. बाबुराम भट्टराईलाई प्रवक्ता बनाईएको थियो (अधिकारी, २०५९) ।

तेस्रो चरणको कार्यक्रम अनुसार बत्ती निभाउने, सहिदको सम्झनामा प्रार्थना गर्न आम हडतालको आवाहन गर्ने एवम् चैत्र २७ गते पञ्चायती संविधान जलाउने योजना सार्वजनिक भयो । यो आन्दोलनमा सबै वर्ग र समुदाय अकल्पनीय रूपमा उत्रिए जसका कारण विश्व बैंक भारत लगायत मित्र राष्ट्रहरूले चेतावनी दिए । भारतका २०७ सांसदले पञ्चायती सरकारको जनदमन गर्ने कार्यको चर्को आलोचना गरे भने विदेशमन्त्री आई.के. गुजरालले भारत मुकदर्शक भएर बस्न नसक्ने चेतावनी दिए ।

प्रहरीको बन्दुक र लाठीले जतिसुकै रोकन खोजे पनि राजवीराजमा वीरेन्द्रको प्रतिमामा पार्टीका भण्डा फहराउन आन्दोलनकारीहरू सफल भए । यस्ता घटनाहरूले गर्दा चैत्र १९ गते राजा वीरेन्द्रबाट मरिचमान श्रेष्ठको मन्त्रीमण्डलमा फेरवदल गरे तर आन्दोलन भन् चर्कै गएपछि चैत्र २४ गते मरिचमानको मन्त्रीमण्डल खारेज गरी लोकेन्द्र बहादुर चन्दको मन्त्री मण्डल गठन भयो र रा.पं. को अधिवेशन बोलाउने, संविधान सुधार सुभाष आयोग गठन गर्ने, पार्टीका नेताहरूसँग वार्ता गर्ने, आन्दोलनका क्रममा भएका हानी-नोक्सानी जाँच गर्ने घोषणा गरे । यस घोषणालाई जनताले धोखा भन्दै ३ लाख भन्दा बढीको सङ्ख्यामा निस्केको जुलुस घण्टाघर हुँदै राजदरबार अगाडि महेन्द्रको शालिकनेर पुग्दा सेना र प्रहरीले अत्याधुनिक बन्दुकबाट गोली बर्साउन थाले । जनताले गोलीको पर्वाह नगरी महेन्द्रको शालिकमा चारतारा र हँसिया हथौडा अङ्कित भण्डा फहराई छाडे । काठमाडौँमा कर्फ्यू लगाइयो र कर्फ्यूको बीचमा पनि थुप्रै मारिए र यो क्रम चैत्र २६ सम्म कायम रह्यो । विदेशीहरूले आफ्ना नागरीकलाई नेपालमा नजाने सल्लाह दिए । यसपछि वाध्य भएर चैत्र २६ गते राजा वीरेन्द्र र गणेशमान सिंह, कृष्ण प्रसाद भट्टराई, गिरीजा प्रसाद कोइराला, साहना प्रधान, मनमोहन अधिकारी, राधाकृष्ण मैनाली, निलाम्बर आचार्य सँग वार्ता भयो र २६ गते राती ११.५ बजे संविधानबाट दलविहीन शब्द हटाईएको, पार्टीहरूमाथिको प्रतिबन्ध हटाईएको संविधान सुधार सुभाष आयोग गठन भएको, राष्ट्रिय पञ्चायत भङ्ग गरिएको र

जनआन्दोलन पनि बन्द गर्ने निर्णय भएको कुरा रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण गरीयो । गोरखापत्र, २७ चैत्र २०४७ बैशाख ३ गते पञ्चायतसित सम्बन्धित धाराहरू निलम्बन गरी बैशाख ६ गते ने.का.का नेता कृष्ण प्रसाद भट्टराईको प्रधानमन्त्रीत्वमा अन्तरिम मन्त्रीमण्डल गठन भयो । २०४७ जेष्ठ १६ गते सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायको अध्यक्षतामा प्रद्युम्नलाल र राजभण्डारी, रामानन्द प्रसाद सिंह, लक्ष्मण अर्याल, मुकुन्द रेग्मी, दमननाथ हुङ्गना, माधव कुमार नेपाल, भरत मोहन अधिकारी, निर्मल लामा रहेको संविधान सुधार सुभाष आयोग गठन भई २०४७ कार्तिक २३ गते संवैधानिक राजतन्त्र सहितको प्रजातान्त्रिक संविधान जारी भयो (बराल, २०५२, पृ. ४६) ।

२.५ २०६२/०६३ को जनआन्दोलन

बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको पुनस्थापना पछि २०४८ को आमनिर्वाचनमा बहुमत प्राप्त गरी नेपाली काँग्रेस संसदीय दलका नेता गिरीजाप्रसाद कोइरालाको अध्यक्षतामा मन्त्रीमण्डल गठन भयो । यसरी नेपाली जनताले नेपाली काँग्रेसलाई बहुमत दिएर शासन गर्ने अधिकार दिए भने एमाले लगायत अन्य वामपन्थी दलहरूलाई सशक्त विपक्षी दलको दायित्व सुम्पे । यो संसदीय प्रजातन्त्रको शुभ सङ्केत थियो । तथापि नेपाली काँग्रेसभित्रकै गूटबन्दी र आरोप प्रत्यारोपका साथै राजनीतिक दलहरूको खिचातानीले गर्दा जनआन्दोलनको भावना अनुरूप र जनताको इच्छा आकाङ्क्षा अनुरूप देश चलन सकेन । संविधानमा जनतालाई सार्वभौम बनाईए तापनि वास्तवमा दलका नेताहरू दरबारलाई नै शक्तिको स्रोतको रूपमा हेर्न थाले । त्यसपछि २०५१ सालको मध्यावधि निर्वाचनको परिणाम अनुसार संसदमा सबैभन्दा बढी सिट ल्याएको हुनाले एमालेले सरकार गठन गर्‍यो तर यो सरकार पनि नौ महिनाको छोटो अवधिमा नै विघटन भयो । यसरी २०५१ सालको मध्यावधि निर्वाचन पछिको सरकार पनि स्थिर हुन सकेन । सरकार बन्ने र ढल्ने संस्कार बन्यो । नेताहरू आ-आफ्नो स्वार्थमा नै रमन थाले । आफू सरकारमा हुँदा सबै राम्रो हुने नहुँदा सबै नराम्रो मान्ने प्रवृत्तिको विकास हुन थाल्यो ।

२०५२ साल फागुन १ गते रोल्पा, रुकुम र सिन्धुली जिल्लाका एक-एक वटा प्रहरी चौकमा केही व्यक्तिले तोडफोड र लूटपाट गरी सुरु गरिएको माओवादी विद्रोह नेपाल अधिराज्यभरि नै फैलियो । तत्कालीन गृहमन्त्री खुमबहादुर खड्काले यो सामान्य समस्या भएको ४-५ दिन

मै नियन्त्रण हुने भाषण गर्न पछि परेनन् । सरकारले समस्याको शान्तिपूर्ण र सम्मानजनक समाधानको सट्टा दबाएर ठीक पार्ने रणनीतिमा लाग्यो । तर माओवादी समस्या भन्ने चर्कद्वै जान थाल्यो (गुरुङ्ग, सुवेदी, २०६४) ।

प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल पूरा भएपछि राजाबाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधिसभा विघटन गरी २०५६ बैशाख २० गते आम निर्वाचनको मिति घोषणा भयो । यसरी बैशाख २० गते र जेष्ठ ३ गते गरी पहिलो र दोस्रो चरणको आम निर्वाचन सम्पन्न भयो । तर पनि देशमा राजनीतिक स्थिरता कायम हुन सकेन । माओवादी गतिविधिहरू दिन प्रतिदिन बढ्न थाले । सरकारले माओवादी सशस्त्र सङ्घर्षलाई सुरक्षाकर्मीको सहायताले दबाउन थाले । निर्दोष जनताहरूले माओवादीको आरोपको क्रममा यातना भोग्दै गएकाले उता माओवादीको तर्फबाट पनि वैचारिक मतभेद राख्ने व्यक्तिहरूलाई यातना दिने, सेना प्रहरीको परिवारलाई अनावश्यक दुःख दिने, धम्की दिने, चन्दा असुल्ने जस्ता कार्यहरू गर्न थाले । यसरी सर्वसाधारण जनताहरू दोहोरो मारमा पर्न थाले । माओवादी जनयुद्ध तथा नेताहरूको जनताप्रतिको अनुत्तरदायी प्रवृत्तिले राजनीतिक अवस्था अस्त व्यस्त बन्न पुग्यो ।

यसरी देशको राजनीतिक अवस्था अस्तव्यस्त भैरहेको अवस्थामा वि.सं. २०५८ जेष्ठ १९ गते नारायणहिटी राजदरबारमा विभत्स हत्याकाण्ड भयो । जसमा राजा वीरेन्द्रको वंश नै विनाश भयो । जुन घटना विश्वकै इतिहासमा वीरलै पाइने अति विभत्स हत्याकाण्ड हो (कान्तिपुर, जेठ २०५८) । दरबार हत्याकाण्ड पछि ज्ञानेन्द्र राजा भए । देशको शासनसत्ता आफ्नो हातमा लिएर राजा ज्ञानेन्द्रले निरङ्कुश शैलीमा शासन सुरु गर्न थाले । यसरी देशमा घट्टै आएका विभिन्न घटनाक्रमले २०६२/०६३ को आन्दोलनको लागि पृष्ठभूमि तयार हुँदै आयो ।

२०६२ साल मंसिर ७ गते सात राजनैतिक दल र सशस्त्र विद्रोही नेकपा (माओवादी) बीच भएको बाह्र बुँदे समझदारी सार्वजनिक गरीयो । जसले निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गरी राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक सबै क्षेत्रका वर्गीय, जातीय, लैङ्गिक, क्षेत्रीय आदि समस्याहरूको समाधान गर्न र पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गर्नको लागि यो समझदारी गरीयो । यो समझदारीले नयाँ राजनैतिक धुवीकरणको सङ्केत गर्‍यो र यसले राजनीतिक परिवर्तन ल्याउन पनि सफल भयो । २०६२ साल चैत्र ६ गते सात दल र नेकपा (माओवादी) बीच दोस्रो समझदारी भएको थियो । समझदारीमा २०६२ मङ्सिर ७ गते

गरिएको बाह्रबुँदे समझदारीलाई निरन्तरता दिइएको र आन्दोलनको शक्तिले संसदको पुनर्स्थापना गर्ने र त्यसको निर्णयले अधिकार सम्पन्न सर्वदलीय सरकार, माओवादीसँग वार्ता र सहमतिका आधारमा निर्वाचन गरी पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गरेर नै देशमा विद्यमान द्वन्द्वको समाधान गर्न सकिने र सार्वभौसत्ता र राजकीयसत्ता पूर्ण रूपले जनतामा स्थापित गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । नेपालमा निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गरेर पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गर्ने र विगत दश वर्षदेखि चल्दै आइरहेको सशस्त्र द्वन्द्वलाई अग्रगामी राजनीतिक निकासबाट हल गरेर देशमा शान्ति बहाली गर्ने पहललाई सहयोग गर्न अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई समेत विशेष अपिल गरिएको थियो (गुरुङ्ग र सुवेदी, २०६४) ।

प्रमुख सात राजनैतिक दल र नेकपा (माओवादी) बीच भएको बाह्र बुँदे समझदारीको आधारमा रहेर सात राजनैतिक दलहरूले २०६२ चैत्र २४ गते देखि देशभर आम हडतालको घोषणा गरे । यो आम हडतालको उद्देश्य राजामा निहित सार्वभौमसत्तालाई जनताको हातमा सुम्पनु थियो । अथवा २०६१ माघ १९ को शाही घोषणालाई खारेज गरी देशमा पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापना गर्नु थियो । तसर्थ वीरोध कार्यक्रमहरूलाई भनै कडा रूपले अगाडि बढाउँदै लगियो । २०६३ साल वैशाख ८ गते साँझ ६ बजे देशवासीको नाममा शाही घोषणा भयो । शाही घोषणा जालभेल पूर्ण रहेको र जनताको अधिकार पूर्ण रूपमा बहाली नभएकोले राजनैतिक दलहरूले आन्दोलन स्थगित गरेनन् । आन्दोलन भनै चर्को रूपले अगाडि बढ्दै गयो (हिमाल खबर पत्रिका १६-३१ वैशाख २०६३) । पुनः २०६३ साल वैशाख ११ गते राति ११ बजे अर्को शाही घोषणा भयो । शाही घोषणाको पूर्ण पाठ अनुसूचीमा हेर्नुहोस् । १९ दिन सम्मको आन्दोलनले अन्तमा राजसंस्थालाई घुँडा टेकाइ छाड्यो र देशमा लोकतन्त्र स्थापना गर्न सफल भयो । यसरी नेपालमा घटेका हरेक प्रजातान्त्रिक आन्दोलनमा राजनीतिक दलहरूले सफल नेतृत्व गरी मुलुकमा प्रजातन्त्रको स्थापना तथा पुनर्स्थापनामा अहम भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । ने.क.पा.(एमाले) गण्डकीको मुखपत्र “गण्डकी”, संयुक्त जनआन्दोलन समिति तनहुँको सङ्क्षिप्त परिचय र ने.क.पा.(एमाले) तनहुँको छैठौँ जिल्ला अधिवेशनको राजनीतिक प्रतिवेदनमा उक्त विषयहरूमा व्याख्या भएको पाइन्छ ।

परिच्छेद-तीन

तनहुँ जिल्लाका राजनीतिक दलहरू र राजनीतिक सङ्घर्षहरू

३.१ तनहुँ जिल्लाको परिचय

पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तरगत गण्डकी अञ्चलको दक्षिण पूर्वी भेगमा अवस्थित तनहुँ प्रकृति, संस्कृति र सभ्यता रहनसहन र जैविक विविधताले भरिपूर्ण मनोरम ऐतिहासिक पहाडी जिल्ला हो । विविध जातजाति र भेषभुषाले भरिपूर्ण एवम् विभिन्न कोट, मन्दिर, दरवार, गुफा र ऋषिमूनिहरूका तपोकेन्द्रहरू सहितको अलंकारहरूले सुसज्जित छ तनहुँ । त्यसै गरी नेपाली साहित्यकारहरूको उज्वल नक्षत्रको रूपमा रहेका बन्दनीय महापुरुष आदिकवि भानुभक्त आचार्यको जन्मभूमि/कर्मभूमि, महर्षि पराशरको तपोभूमि तथा माहाभारत महाकाव्यका रचयिता महर्षि वेदव्यासको जन्मभूमि/कर्मभूमिका रूपमा समेत यस जिल्लाले प्रसिद्धि पाएको छ (स्थानीय विकास सन्देश, २०७१ असोज, तनहुँ) ।

ऐतिहासिक गाथा र गरीमामय इतिहास बोकेको यो जिल्लाको नामाकरण सम्बन्धमा विभिन्न प्रकारका किम्बदन्तिहरू रहेता पनि दुईखालका किम्बदन्ति प्रमुख रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(क) तत्कालीन तनहुँ राज्यको राजधानी तनहुँसुर आसपासका एकै खालका तीनवटा चुचुरा (थुम्का)हरूलाई त्रितुड (संस्कृतमा त्रिः तीनवटा, तुड : चुचुरा) नामाकरण भई क्रमशः तनुङ्ग वनेको र यस भेगका कतिपय गाउँका नाउँहरू जस्तै मानहुँ, किहुँ, काहुँ, आदिको अन्त्यमा हुँ अक्षर आएकोले त्यसैको प्रभावले तनहुँ भएको हो भन्ने पनि एकाथरी किम्बदन्ती पाइन्छ (स्थानीय विकास सन्देश, जि. वि. स. तनहुँ, २०७१ असोज) ।

(ख) तनहुँ राज्यको राजधानी तनहुँसुरमा सानो चिउँडो भएका तनुहुन (संस्कृत शब्द तनुः सानो रहुनुः चिउँडो) नाम गरेका ऋषिले तपस्या गरेकोले शो शब्दको अपभ्रंस भएर तनहुँ रहन गएको हो भन्ने पनि किम्बदन्ती रहेको पाइन्छ ।

नेपाल एकीकरण हुनु पूर्व चौविसे राज्यहरू भन्ने जमिन, धन र जनशक्तिमा संपन्न तनहुँ राज्य वर्तमान तनहुँ र चितवन जिल्लाका अतिरिक्त भारतको विहार राज्यको पश्चिमी भू-भाग सम्म फैलिएको थियो । वि.सं. १९१० देखि १८३९ सम्मको २३० वर्षे अबधि सम्म पृथक अस्तित्वमा रही पाल्पाली राजा मुकुन्दसेनका बंशज ९ जना सेनवंशी राजाहरू क्रमशः भृङ्ग सेन, हम्बिर सेन, हरकुमार दत्त सेन आदि राजाहरूले शासन गरेको पाइन्छ । राजमाता राजेन्द्र लक्ष्मीको शासन कालको एकीकरण अभियानमा नेपाल अधिराज्यमा तनहुँ गाभिन पुग्यो (स्थानीय विकास सन्देश, जि. वि. स. तनहुँ, २०७१ असोज) । ।

विश्व मानचित्रमा ८३°५७"देखि ८४°३४" पूर्वी देशान्तर र २७°३६" देखि २८°०५" उत्तरी अक्षांश बीचको यो जिल्ला पूर्वमा गोर्खा र चितवन, दक्षिणमा चितवन, नवलपरासी र पाल्पा, पश्चिममा स्याङ्जा र कास्की तथा उत्तरमा कास्की र लमजुङ जिल्लाहरू द्वारा वेष्टित छ । समुन्द्र सतहबाट १८७ मिटर (देवघाटधाम) कालीगण्डकी र त्रिशुली नदीको संगम स्थल देखि २१३४ मिटर अग्लो छिम्केश्वरी गा.वि.स.को छिम्कालेक सम्मको धरातलीय आधारमा फैलिएको यस जिल्लाको क्षेत्रफल १५४६ वर्ग कि.मि. (१५४६०० हे.) नेपालको कूल भू-भागको १.०५% रहेको छ । साथै जिल्लाको पूर्व-पश्चिम लम्वाई सरदर ६५.५ कि.मि. र उत्तर - दक्षिण चौडाई सरदर ४३.७ कि.मि रहेको छ । जिल्ला सदरमुकाम दमौली समुन्द्र सतह देखि ३७० मिटरको उचाईमा रहेको छ । यस जिल्लाको वार्षिक औसत वर्षा २०५८ मि.मि. रहेको छ भने अधिकतम तामक्रम ४१° से. र न्यूनतम तापक्रम ३° से. सम्म हुने गर्दछ (ऐ. ऐ.) ।

भौगोलिक दृष्टिले दक्षिण तर्फ चुरे (१.१५%) र उत्तर तर्फ मध्य पहाडी (९८.८५%) क्षेत्रहरू मिली बनेको यो जिल्ला भू-उपयोगको दृष्टिले रुख युक्त वन क्षेत्र ७१७१५.२२ हेक्टर र भाडी युक्त वन क्षेत्र ६३९६.० हेक्टर गरी जम्मा ७८१११.२२ हे. (५०.५२%), कृषियोग्य क्षेत्र ६५०६१ हेक्टर (४२.०८%) रहेको छ , चरन क्षेत्र ४३०६ हेक्टर (२.७८%) र अन्य ७१२१.७८ हेक्टर (४.६२%) क्षेत्र ओगटेका छन् । हिमालय पर्वतबाट निस्केका मर्स्याङ्दी र त्रिशुली नदीहरूले पूर्व र कालीगण्डकी नदीले दक्षिण तर्फबाट घेनुका साथै मादी र सेती नदीहरूले बीचमा चिरेर जिल्लालाई जलस्रोतमा समेत धनी बनाएका छन् ।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस जिल्लाको कूल जनसङ्ख्या ३२३२८८ (नेपालको जनसङ्ख्याको १.२२%) रहेकोमा सो मध्ये १७९८७८ (५५.६४%) महिला र १४३४१० (४४.३६%) पुरुष र जनसङ्ख्या वृद्धि दर जम्मा ०.२५ % रहेको छ । जिल्लामा ७८३०९ घरधुरीहरू, २३६२ वस्तीहरूमा छरिएर रहेका छन् । जम्मा ८४.९८% साक्षरता रहेकोमा ५३१३० परिवारले खाना पकाउन दाउरा प्रयोग गर्दछन् । यसै गरी ८६.५१% हिन्दु ९.४४ % बौद्ध, १.२८% मुस्लिम, १.६९% क्रिश्चियन र १.०८% अन्य धर्मावलम्बीहरू वसोवास गर्ने यस जिल्लामा जातिगत हिसावले हेर्दा २८% मगर, १३.५५% ब्राह्मण, १२.१७% गुरुङ, १०.७९% क्षेत्री, ७.५४% नेवार, १५.६९% दलित (दमै, कामी, सार्की, सुनार, गन्धर्व) १२.२६% अन्य जातिका मानिसहरू वसोवास गर्दछन् । प्रशासनिक दृष्टिले ४१ गा.वि.स. ३ नगरपालिका, १३ ईलाका र ३ निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजित भएको छ ।

३.२ तनहुँ जिल्लाका प्रमुख राजनीतिक दलहरूको सङ्क्षिप्त परिचय

वर्तमान अवस्थामा तनहुँ जिल्लामा कम्युनिष्ट पार्टीहरू मध्ये नेकपा एमाले, एनेकपा माओवादी, नेकपा-माओवादी, नेकपा माओवादी, राष्ट्रिय जनमोर्चा, नेकपा संयुक्तका साथै नेपाली कांग्रेस, राप्रपा नेपाल, राप्रपा लगायतका पार्टीहरू क्रियाशील रहेका छन् । तनहुँ जिल्लाको मुख्य राजनीतिक दलहरूमा भने नेकपा (एमाले), नेपाली कांग्रेस र एनेकपा (माओवादी) नै हुन् । ०६२/६३ को आन्दोलनमा नेपाली कांग्रेस र नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिक छुट्टाछुट्टै दलको रूपमा थिए । नेकपा माओवादी भूमिगत शसस्त्र सङ्घर्षमा थियो भने राप्रपा लगायतका शक्तिहरू निस्कृय र शुसुप्त अवस्थामा थिए । नेकपा एमाले पनि सक्रिय र नेतृत्वदायी भूमिकामा रहेको थियो । खास गरीकन राप्रपा, राप्रपा नेपाल लगायतका शक्तिहरू जनआन्दोलनका बेला आन्दोलनको विपक्षमा सक्रिय रहने र आन्दोलनको सफलता पश्चात् त्यसको अवसरको समेत उपयोग गरी फाइदा लिने चरित्र बोकेको देखिन्छ । यिनीहरूको जनआन्दोलन सम्बन्धमा थप चर्चा परिचर्चा गर्नु आवश्यक देखिदैन । नेपाली कांग्रेस र नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिक एकीकृत भई नेपाली कांग्रेस बनेको छ र यो पार्टी जिल्लामा प्रभावकारी भूमिकामा रहेको छ । तनहुँका नेताहरू रामचन्द्र पौडेल नेपाली कांग्रेसका उपसभापतिको भूमिकामा रहिसकेकाले तनहुँमा अलि बढी नै दब्दवा रहेको अवस्था छ यद्यपि नेकपा एमालेले नेपाली कांग्रेसलाई चुनौती दिँदै अघि बढिरहेको छ । २०४९ को स्थानीय निर्वाचनमा नेपाली कांग्रेसले ६८.७३% र एमालेले २२.१० प्रतिशतमा

विजयी भएको थियो भने २०५४ मा नेकपा एमाले ५२.८३% र नेपाली कांग्रेस ४०.८८% मा विजयी भएको थियो । यसैगरी वाम मोर्चाका घटकहरू नेकपा माले, नेकपा संयुक्त, राजमो लगायतका शक्तिको भूमिका उल्लेखनीय रहेन । खुल्ला रूपमा नभएपनि भूमिगत आन्दोलन सञ्चालनमा रहेको एनेकपा माओवादीको पनि महत्वपूर्ण भूमिका रहेकोले एमाओवादी सहित नेपाली कांग्रेस, नेकपा एमालेको बारेमा सामान्य चर्चा गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

३.२.१ नेपाली कांग्रेस

वि.सं. १९९२ साल जेठ २२ गते स्थापित “नेपाल प्रजापरिषद,” नेपालको सबैभन्दा पुरानो पार्टी भएता पनि हाल यो पार्टी निष्क्रिय जस्तै भएको छ । त्यसपछि निरकुंश राणा शासनको अन्त्य गरी राजाको नेतृत्वमा संवैधानिक शासन व्यवस्था स्थापना गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २००३ कार्तिक १५ गते भारतमा अध्ययन गर्ने युवाहरूको पहलमा अखिल भारतीय राष्ट्रिय नेपाली कांग्रेसको स्थापना भएको थियो । वि.सं. २००३ साल माघ १२-१३ गते कलकत्ताको भवानीपुरस्थित विद्यासागर हाईस्कूलमा नेपाल र भारतमा रहेका विभिन्न तह, क्षेत्र र तप्काका नेपालीहरूको एक भेलाबाट अखिल भारतीय शब्द हटाएर नेपाली राष्ट्रिय कांग्रेसको स्थापना भएको थियो उक्त भेलाबाट टंकप्रसाद आचार्यलाई सभापति र वि.पि. कोइरालालाई का.वा. सभापति चयन गरिएको थियो । त्यस भेलाको मुख्य लक्ष्य ‘नेपालमा महाराजधिराजको वैधानिक अधिनायकत्वमा शान्तिपूर्ण उपायद्वारा जनताप्रति उत्तरदायी शासन स्थापना गर्ने’ तय गरीयो (अधिकारी २०५९) ।

२००४ माघ २०-२२ गते नेपाली राष्ट्रिय कांग्रेसको दोस्रो भेला (महाधिवेशन) वारणसीमा सम्पन्न भयो र अध्यक्षमा डिल्लीरामण रेग्मीलाई चयन गरिएको थियो । वि.पि. कोइराला जेलबाट मुक्त भएपछि डिल्लीरामण रेग्मीसँग मतमतान्तर भई वि.पि. समूह र डिल्लीरामण समूहमा विभक्त भयो । २००५ पौष १७ गते महावीर शम्शेरको सक्रियतामा कलकत्तामा सम्मेलन गरी महेन्द्रविक्रम शाहको अध्यक्षतामा १२ सदस्यीय कार्य समिति गठन गरिएको थियो । २००६ साल चैत्र २७ गते कलकत्ताको टाईगर सिनेमा हलमा कांग्रेसको नाउँमा स्थापना भएका र विभाजित भएका सबैको संयुक्त रूपमा चौथो महाधिवेशन बोलाईयो । वि.पि. कोइरालाको पहलमा भएको उक्त महाधिवेशनबाट पार्टीको नाम नेपाली कांग्रेस राखियो भने मातृका प्रसाद कोइरालालाई सभापतिमा चयन गरिएको थियो (पौडेल, २०६५) ।

२००९ साल जेष्ठमा जनकपुरमा सम्पन्न ने.का. को पाँचौ महाधिवेशनबाट वि.पि. कोइरालालाई सभापतिमा चयन गरिएको थियो । २०१२ माघ ९-१२ वीरगन्जमा भएको छैटौँ महाधिवेशनबाट सुवर्ण शम्शेरलाई सभापति चयन गरीयो तर २०१४ मा विशेष महाधिवेशन आयोजना गरी सुवर्णको प्रस्तावमा वि.पि.लाई सभापति बनाइएको थियो (अधिकारी, २०५९) । वि.सं. २०१५ फागुन ७ गते भएको नेपालको पहिलो आम निर्वाचनमा जम्मा १०९ सिट मध्य ७४ सिट ल्याई वि.पि. कोइरालाको प्रधानमन्त्रीत्वमा दुई तिहाई बहुमतको सरकार सञ्चालन भएको थियो । (गुप्ता, १९९३) वि.पि. प्रधानमन्त्री भएकै बेला २०१७ वैशाख २५-३० मा काठमाण्डौँ महाराजगन्ज लक्ष्मी निवासमा नेपाली कांग्रेसको सातौँ महाधिवेशन सम्पन्न भयो र पुनः वि.पि. कोइरालालाई सभापतिमा चयन गरिएको थियो । प्रथम जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री वि.पि. कोइरालाको सरकारलाई २०१७ पौष १ गते राजा महेन्द्रले सैनिक 'कु' गरेर बहुदलीय व्यवस्थालाई समाप्त पारेपछि वि.पि. कोइरालालाई गिरफ्तार गरेर जेलमा राखियो । राजनीतिक पार्टीहरूमाथि प्रतिबन्ध लगाइयो । तत्पश्चात् नेपाली कांग्रेस सहित नेपालका राजनीतिक पार्टीहरू विभिन्न किसिमका पञ्चायत विरोधी अभियानमा सङ्घर्षरत रहे । विरुद्धमा सङ्घर्ष गरे । पञ्चायत विरुद्धको अन्तिम निर्णायक आन्दोलन २०४६ फाल्गुन ७ गतेबाट सुरु भयो । संयुक्त वाम मार्चो र नेपाली कांग्रेसले सञ्चालन गरेको संयुक्त आन्दोलनको विजय पश्चात् नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ निर्माण भयो ।

वि.सं. २०४८ फाल्गुन १-३ सम्म भापाको कलबल गुडीमा नेपाली कांग्रेसको आठौँ महाधिवेशन सम्पन्न भई कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई सभापतिमा चयन गरिएको थियो । २०४७ को संविधानमा व्यवस्था गरीए बमोजिम २०४८ सालमा २०५ सिटका लागि भएको आम निर्वाचनमा नेपाली कांग्रेसले ११० सिटमा विजय प्राप्त गरी उक्त पार्टीका नेता गिरीजाप्रसाद कोइरालाको नेतृत्वमा पूर्ण बहुमतको सरकार सञ्चालन गर्‍यो । नेपाली कांग्रेसभित्रको आन्तरिक द्वन्द्वका कारण संसद विघटन गरी मध्यावधि निर्वाचन गराइयो । यो निर्वाचनमा नेपाली कांग्रेस दोस्रो पार्टीको रूपमा निर्वाचित भई प्रतिपक्षमा बस्यो । २०५३ वैशाख २६-३० काठमाण्डौँमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्रमा नेपाली कांग्रेसको नवौँ महाधिवेशन सम्पन्न भयो जसले गिरीजाप्रसाद कोइरालालाई सभापतिमा चयन गरेको थियो ।

२०५७ मा पोखरामा नेपाली कांग्रेसको दशौं महाधिवेशनबाट गिरीजाप्रसाद कोइराला पुनः सभापतिमा चयन भए । दशौं महाधिवेशन सम्पन्न भएको चार महिनासम्म पनि पार्टी केन्द्रिय समितिले पूर्णता पाउन सकेन ।

२०५६ मा भएको तेस्रो आम चुनावमा ११३ सिटमा विजयी भई पुनः पूर्ण बहुमतको सरकार सञ्चालन गर्ने सुअवसर प्राप्त भयो । कांग्रेसभित्रको मनमुटावले ३ वटा प्रधानमन्त्रीहरू कृष्णप्रसाद भट्टराई, गिरीजप्रसाद कोइराला र शेरबहादुर देउवा, यो समयावधिमा बने । यस क्रममा पार्टीको आन्तरिक विवादले चर्को रूप लिँदा नेका विभाजित भई दुई पार्टी बन्न पुग्यो । नेपाली कांग्रेसबाट विभाजित भई बनेको पार्टी नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक) को नेतृत्व शेर बहादुर देउवा र नेपाली कांग्रेसको नेतृत्व गिरीजाप्रसाद कोइरालाले गरे । नेपाली कांग्रेस विभाजित भएकै समयमा देशमा बहुदलीय व्यवस्थामाथि संकट आइपुग्यो । राजा ज्ञानेन्द्रले जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवालाई अपदस्थ गरेर सम्पूर्ण शासन सत्ता आफ्नो हातमा लिए । देशमा प्रतिगमन भयो र राजा ज्ञानेन्द्रको निरङ्कुश शासन सुरु भयो । नेपाली कांग्रेस, नेका प्रजातान्त्रिक र नेकपा एमाले सहितका राजनीतिक दलसँग मिलेर राजा ज्ञानेन्द्रको निरङ्कुशता विरुद्ध जनआन्दोलन गर्ने निष्कर्षमा पुगेर जनआन्दोलन आह्वान गरी नेतृत्व गर्ने काममा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरे । जनआन्दोलनको सफलता पछि नेपाली कांग्रेस र नेका प्रजातान्त्रिक दुवै पार्टी एकीकृत भएर एउटै पार्टी नेपाली कांग्रेस बनेको छ ।

यही बीचमा २०६२ भाद्र १४-१७ गतेसम्म ललितपुरको जावलाखेलमा नेपाली कांग्रेसको एघारौं महाधिवेशन सम्पन्न भई गिरीजाप्रसाद कोइराला पुनः सभापतिमा चयन भएका थिए । नेकपा माओवादी र सात राजनीतिक दलबीच वार्ता भई जनआन्दोलन २०६२/६३ सञ्चालन गरी सफल भएको थियो ।

यो पार्टी नेपालको पुरानो पार्टी हो र बहुदलीय प्रजातन्त्रको लागि सङ्घर्षरत पार्टी हो । विशेश्वरप्रसाद कोइराला, सुवर्ण शम्शेर जबरा, गणेशमान सिंह, कृष्णप्रसाद भट्टराई र गिरीजाप्रसाद कोइराला यो पार्टीलाई हाँके मुख्य नेता हुन् । स्थापनाकालदेखि नै संवैधानिक राजतन्त्रलाई स्वीकार्ने नीति लिएको यो पार्टीले २०६४ सालमा संवैधानिक राजतन्त्र भन्ने शब्द आफ्नो विधानबाट हटायो र राजतन्त्र निरपेक्ष पार्टी बन्यो । तत्पश्चात् पार्टीको बाह्य एवम् भित्री वातावरणले यो पार्टी पनि गणतन्त्रात्मक पार्टीको रूपमा देशको राजनीतिक रंगमञ्चमा देखिएको छ । वि.सं. २०६७ साल असोज २-५ सम्म काठमाडौंमा नेपाली

कांग्रेसको बाह्रौं महाधिवेशन सम्पन्न भयो । यो महाधिवेशनबाट सुशील कोइराला सभापतिमा चयन भए ।

तनहुँ जिल्लामा पनि नेपाली कांग्रेसको स्थापनासँगै सङ्गठन र प्रभाव विस्तार भएको पाइन्छ । खासगरीकन 'जयतु संस्कृतम्' आन्दोलनका मुख्य अभियन्ता मध्येका एक श्रीभद्र शर्मा थिए । जयतु संस्कृतम् आन्दोलनको नेतृत्वदायी भूमिका लिएर २००४ सालमा तीनधारा पाठशालाका छात्रहरू राणावीरोधी अभियानमा समाजका जनक्रान्तिप्रति जनचेतना जगाउने संकल्पका साथ गाउँ-गाउँ पुगे । तिनै छात्रहरू मध्येका एक श्रीभद्र शर्माले २००५ सालमा नेपाली कांग्रेस बन्दीपुर गठन गरेका थिए जसमा रामप्रसाद खनाल संरक्षक र सदस्यहरू लालप्रसाद प्रधान, कोमल नारायण पिया र सचिवमा श्यामकृष्ण प्रधान रहेका थिए । (मिश्र, २०५७, पृ. ६१७) । २००७ सालको जनक्रान्तिमा नेपाली कांग्रेसका श्रीभद्र शर्मा, धर्मध्वज गुरुङ, रामप्रसाद खनाल, लालप्रसाद प्रधान, कोमल नारायण पिया लगायतका र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका एकदेव आले, तुलसीप्रसाद श्रेष्ठ, लक्ष्मीभक्त उपाध्याय लगायतले बन्दीपुरमा महत्वपूर्ण नेतृत्वदायी भूमिका निभाएका थिए । २००७ को जनक्रान्ति बन्दीपुरमा भएको सङ्घर्षको दौरान ६ जना सहिदहरूले वीरगति प्राप्त गरेपछि राणाशासक बन्दीपुर छाड्न बाध्य भए । परिणाम स्वरूप नेपाली कांग्रेसका नेता श्रीभद्र शर्माको नेतृत्वमा जनसरकार गठन भएको थियो । जसमा कम्युनिष्ट पार्टीका कृष्णलाल प्रधान उद्योग वाणिज्य मन्त्री भएका थिए भने श्रीभद्र शर्मा गभर्नर, रामप्रसाद खनाल न्यायमन्त्री, कृष्णकान्त अधिकारी स्वास्थ्यमन्त्री, विदुर जोशी कृषिमन्त्री, बखानसिंह गुरुङ रक्षामन्त्री, रामप्रसाद उपाध्यायले अर्थमन्त्री र ज्ञानहरि पण्डित शिक्षामन्त्री कांग्रेसका थिए (गोकूलदिप, २०६१, पृ. ११३) ।

२००५ साल देखि २००९ साल सम्म नेपाली कांग्रेस तनहुँको संरक्षक एवम् सभापति राम प्रसाद खनाल भए । राम प्रसाद खनालको सभापतित्वमा सदस्यहरू भुवनेश्वर ढकाल, विष्णुहरि खनाल, उमाभद्र खनाल, चिजकुमार श्रेष्ठ, पदम बहादुर आले, काजिबाबु वाग्ले सहितको जिल्ला समितिले नेपाली कांग्रेस तनहुँलाई राणा शासनको विरुद्ध जनजनमा पुऱ्याउँदै सङ्गठित रूप दिए (शोधकर्ताले बुद्धि कुमार बतास सँग लिएको अन्तर्वातामा आधारित) ।

२०१० सालमा गोवर्द्धन पोखेलको सभापतित्वमा सदस्यहरू राम प्रसाद खनालको सभापतित्वमा सदस्यहरू भुवनेश्वर ढकाल, विष्णुहरि खनाल, उमाभद्र खनाल, चिजकुमार

श्रेष्ठ, पदम बहादुर आले, काजिबाबु वाग्ले सहितको सङ्गठन निर्माण भयो । यो समितिमा २०११ सालमा रामचन्द्र वाग्ले, सूर्यभक्त अधिकारी थप गरीए भने २०१४ सालमा दलसुर राना समावेश गरीए । २०१५ सालमा भएको आम चुनावमा तनहुँका दुवै क्षेत्रमा नेपाली काँग्रेसका पदम बहादुर आले र श्रीभद्र शर्माले विजय प्राप्त गरे । विपि कोईराला नेतृत्वको दुई तिहाई बहुमतको सरकारलाई राजा महेन्द्रले अपदस्थ गरेपछि त्यसका विरुद्ध सङ्घर्ष गर्ने प्रयत्न गरीएपनि २०१९ देखि २०२७ सम्म नेपाली काँग्रेस तनहुँ प्रायः सु-सुप्त रह्यो । तथापि रामचन्द्र पौडेल लगायत विधार्थी आन्दोलनका नेताहरू ने.वि.संघ निर्माणसँगै २०२७ साल देखि जुर्मुराएर उठे भने नेपाल तरुण दल गठन पश्चात नेपाली काँग्रेस तनहुँमा व्यापक सक्रियता आएको पाइन्छ (समुन्द्र गोदार सँगको अन्तर्वातामा आधारित) ।

२०३२ सालमा नेपाली काँग्रेस तनहुँलाई पुनर्गठित र व्यवस्थित गर्ने क्रममा सभापति गोवर्द्धन पोखेल सचिव गोविन्दराज जोशी र सदस्यहरू अमरराज कैनी, पदम बहादुर आले, शरद पण्डित, सूर्यनाथ आचार्य, मनिराज राना र लक्ष्मी आचार्य सहितको कार्य समिति बनेको पाइन्छ । रामचन्द्र पोखेल निर्मल मा.वि.को संस्थापक प्र.अ.भई आएपछि यस क्षेत्रमा नेपाली काँग्रेसलाई गतिशील बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेले । २०२७ देखि २०३२ सम्म जिल्ला पञ्चायतका सभापति बनेका तारापती भट्टराईले गोप्य रूपमा नेपाली काँग्रेस र बहुदलको पक्षमा प्रचार पम्प्लेट लगायतका सामग्रीहरू जिल्ला पञ्चायतको कार्यालय भित्रैबाट वितरण गरी पार्टीलाई सुदृढ बनाउन अहम भूमिका खेले । त्यसैगरी दमौली क्षेत्रमा नेपाली काँग्रेस विस्तार गर्न मेघराज कैनीले उल्लेखनीय भूमिका खेले (बुद्धि कुमार बतास सँगको अन्तर्वातामा आधारित) ।

तनहुँमा नेपाली काँग्रेस विस्तार गर्न श्रीभद्र शर्मा, राम प्रसाद खनाल, काशिनाथ गौतम, बखान सिँ गुरुङ्ग, पर्वतका नारायण प्रसाद जोशी लगायतको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । २०३१ सालमा श्रीभद्र शर्मा पार्टीको निर्णय अनुसार राजाले बनाएको संविधान सुभावा आयोगमा पठाईएको भए पनि उनले पार्टीको नीति निर्देशन पालना गर्न सकेनन् । यो अवस्थामा उनी उक्त आयोग वाट फिर्ता हुन चाएका थिए तर सुवर्ण शम्शेरले उनलाई फिर्ता हुन दिएनन् । अन्ततः श्रीभद्र शर्मा राजाको गतिविधिमा नजिकिँदै गए (बुद्धि कुमार बतास सँगको अन्तर्वातामा आधारित) ।

२०३२ देखि २०४६ सम्म गोवर्द्धन पोखरेलले नेपाली काँग्रेस तनहुँको नेतृत्व सम्हाली रहे भने २०४६ पछि पदम बहादुर आलेले कार्यावाहक सभापति भई नेतृत्व प्रदान गरे । २०४९ सालमा नेपाली काँग्रेसको आठौँ महाधिवेशनको जिल्ला कार्यसमितिमा सभापति अम्मरराज कैनी सचिव रामचन्द्र पोखरेल कोषाध्यक्ष मोतिकुमार श्रेष्ठ सदस्यहरूमा बुद्धिकुमार वतास, विष्णुवीर आले, लक्ष्मी आचार्य, लगायत रहेको जिल्ला कार्यसमिति चयन भयो । २०५३ सालमा नेपाली काँग्रेस नवौँ महाधिवेशनको तनहुँ जिल्ला कार्यसमिति रघुनाथ पौडेलको सभापतित्वमा गठन भयो । यस समितिमा उपसभापति, सचिव, र सह सचिव र कोषाध्यक्षमा क्रमशः ध्रुवलाल प्रधान , कृष्ण गौतम, पर्शुराम गिरी, र कृष्ण गिरी लगायतको जिल्ला कार्यसमिति चयन भयो ।

त्यसैगरी २०५७ सालमा नेपाली काँग्रेसको दशौँ महाधिवेशनको जिल्ला कार्यसमिति पुन रघु पौडेल सभापतिमा चयन भए । यो कमीटीको उपसभापतिमा निल बहादुर थापा सचिव कृष्ण गौतम सहसचिव ताराराज राना र कोषाध्यक्षमा डवल सिँ राना सहितको जिल्ला कार्य समिति निर्माण भयो । २०६२ को एघारौँ महाधिवेशनको जिल्ला कार्यसमितिमा तेश्रो पटक रघुनाथ पौडेल नेपाली काँग्रेस तनहुँको सभापतिमा निर्वाचित भए । यो कमीटीको उप सभापतिमा निल बहादुर थापा, सचिव ताराराज राना, सहसचिव गोविन्द सिलवाल, कोषाध्यक्षमा वेदनाथ कैनी लगायतका जिल्ला नेतृत्व चयन भए (रघुनाथ पौडेल सँगको अन्तर्वातामा आधारित) ।

यसरी नेपाली काँग्रेस तनहुँको हालको अवस्थामा सुदृढ ढङ्गले आइपुग्नुका पछाडि सुरुको पहल कदमी श्रीभद्र शर्मा मार्फत रामप्रसाद खनालको भूमिका अतुलनीय रहेको छ । स्थापनाकालीन अवस्थामा भुवनेश्वर ढकाल, विष्णुहरि खनाल, उमाभद्र खनाल, चिजकुमार श्रेष्ठ, काजीबाबु वाग्ले, गोवर्द्धन पोखरेल, रामचन्द्र वाग्ले, सूर्यभक्त अधिकारी, दलसूर राना, मुरारी खनाल (मानुङ), घनश्याम पौडेल (बनकेवा), धनेश्वर शर्मा (घारी), हर्कमान राईटर (बनकेवा), केशर बहादुर शाही, नन्द बहादुर शाही र ओमराज शाही माझकोट, तारापति भटराई ढोरफीदी, केशर बहादुर आले रिषिङ, विचारी वामदेव पण्डित स्याम्घा, विष्णु वाग्ले र टेकनारायण खनाल अरुणोदय, शालीकराम वाग्ले डाँकु, मनिराज राना र तेजनाथ जोशी चोक, रामलाल श्रेष्ठ पूकोट , धर्मध्वज गुरुङ र लालध्वज गुरुङ पूलीमन्याङ्ग कदम कुमार श्रेष्ठ, विजुली दमाई, रेशमलाल श्रेष्ठ, श्याम कुमार श्रेष्ठ, रामकुमार श्रेष्ठ, बन्दिपुर

लगायतका व्यक्तिहरूको तनहुँ कांग्रेसको स्थापनामा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ (बुद्धि कुमार बतास सँगको अन्तर्वातामा आधारित) ।

२०६७ सालमा भएको बाह्रौँ महाधिवेशनको जिल्ला कार्यसमिति सभापतिमा युवा नेता ध्रुव वाग्लेको चयन भएका छन् । उनको नेतृत्वमा उप सभापति ताराराज राना, सचिव बालकृष्ण घिमिरे मनोनित सचिव विश्व वास्तोला सहसचिव सहदेव अधिकारी कोषाध्यक्ष छत्रराज भण्डारी सहितको नेपाली काँग्रेस जिल्ला कार्यसमिति, क्रियाशील रहेको छ । यही नेतृत्वले २०७२ भाद्रमा हुने नेपाली काँग्रेसको १३ औँ महाधिवेशन सँगै जिल्ला अधिवेशनमा जुटेको छ । यसरी तनहुँ काँग्रेस स्थापना कालदेखि हालसम्म अनेक घुम्ती मोडहरू पार गर्दै आज मजबुत शक्तिको रूपमा रहेको छ । अहिलेपनि केन्द्रिय नेतृत्व रामचन्द्र पौडेल, गोविन्द राज जोशी , अमरराज कैनी , शंकर भण्डारी , प्रदिप पौडेल, गोविन्द भटराई, रामचन्द्र पोखेल र जिल्ला सभापति ध्रुव वाग्ले , कृष्ण गौतम , रघु पौडेल , बैकुण्ठ न्यौपाने जस्ता सुदृढ सँगठक एवम् केन्द्रमा प्रभाव जमाउने नेताहरू यस जिल्लाले प्रदान गरेको छ ।

३.२.२ नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी एमाले नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनको मूल प्रवाह हो, जुन पार्टी नेपाली समाज परिवर्तनको लागि स्पष्ट वैज्ञानिक विचार “जनताको बहुदलीय जनवाद” बाट निर्देशित छ । मूलत नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनभित्र छुट्टै परिचय दिन सफल भाषा सङ्घर्षबाट निर्माण भएको नेकपा (माले) र पाको पुरानो पुस्ता रहेका नेकपा मार्क्सवादीबीच एकता पश्चात् नेकपा (एमाले) बनेको हो (बराल, २०५२:३४) । यसभन्दा अघि नेकपा (माले) र नेकपा मार्क्सवादी आ-आफ्नै ढङ्गले क्रियाशील रहेका थिए । नेपालका कम्युनिष्ट पार्टीहरूमध्ये नेकपा -एमाले) मुख्य प्रभावशाली पार्टी हो । २००६ साल वैशाख १० गते (सन् २२ अप्रिल १९४९) मा स्थापना भएको नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीमा फुट र विभाजन भएपछि धेरै कम्युनिष्ट पार्टीका समूहहरू बने । तिनै विभिन्न समूहहरू गठन, विघटन, पुर्नगठन र एकीकृत बन्ने प्रक्रियामा नेकपा (एमाले) निर्माण भएको हो । नेपाली सर्वहारा श्रमजीवि वर्गको राजनीतिक प्रतिनिधि संस्थाको रूपमा नेकपा एमालेले आफूलाई प्रतिस्थापित गरेको छ । यो पार्टीको मार्गदर्शक सिद्धान्त मार्क्सवाद, लेनिनवाद हो । यसको तत्कालीन न्यूनतम लक्ष्य जनताको बहुदलीय जनवाद हो भने अधिकतम लक्ष्य समाजवाद र साम्यवाद हो । यो पार्टीले आफूलाई २००६ सालमा स्थापना भएको नेपाल कम्युनिष्ट

पार्टीको उत्तराधिकारी ठान्दछ । २००६ सालमा संस्थापक महासचिव पुष्पलाल श्रेष्ठ र संस्थापक सदस्यहरू निरञ्जन गोविन्द वैद्य, नरबहादुर कर्माचार्य, मोतीदेवी (दुर्गादेवी) र नारायणविलाश जोशीको बीचमा कलकत्तामा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको स्थापना भएको हो । नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीले २००७ सालको क्रान्तिमा प्रभावकारी भूमिका खेलेको थियो । तथापि नेपाली कांग्रेसको जस्तो देशव्यापी सङ्गठन विस्तार नभएकोले २००७ सालको क्रान्तिमा प्रमुख नेतृत्वदायी भूमिका खेल्न भने सकेन । २००७ सालको क्रान्तिमा सम्झौता परस्त नीतिको विरुद्धमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी दृढतापूर्वक उभिएको थियो । २०१५ सालको आम निर्वाचनमा १०९ सिटमध्ये जम्मा ४ सिटमा विजय हात पारेको थियो भने नेका ७४ र अन्य पार्टीहरूले बाँकी सिट जितेका थिए (गोकुलदीप, २०६१) ।

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको पहिलो महाधिवेशन २०१० माघ १७ गते (३० जनवरी १९५४) भूमिगत रूपमा काठमाडौं र पाटनमा गरी २ दिनसम्म चलेर सम्पन्न भएको थियो । यो महाधिवेशनले मनमोहन अधिकारीलाई महासचिवमा निर्वाचित गरेको थियो । २००८ देखि २०१२ सम्म कम्युनिष्ट पार्टी माथि प्रतिबन्ध लगाइएको थियो । नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको दोस्रो महाधिवेशन २०१४ जेष्ठ १५-२५ सम्म काठमाडौंमा सम्पन्न भएको थियो । यो महाधिवेशनले महासचिवमा केशरजंग रायमाझीलाई छनौट गर्‍यो । यही समयमा २०१५ को आम निर्वाचन भयो र केशरजंग रायमाझीको नेतृत्वले निर्वाचनको सामना गर्नुपऱ्यो । राजा महेन्द्रले २०१७ पौष १ गते जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री विशेश्वरप्रसाद कोइरालालाई अपदस्थ गरी संसद विघटन गरी पार्टीहरूमाथि प्रतिबन्ध लगाएर निरकुंश शासनको सुरुवात गरे । यस किसिमको निरङ्कुश कदमको केशरजंग रायमाझीले स्वागत गरेपछि तत्काल नेकपाको पोलिटब्युरोको बैठक पुष्पलालको नेतृत्वमा बसी राजाको कदमको वीरोध गर्‍यो । २०१७ फाल्गुन महिनामा भारतको दरभंगामा नेकपाको विस्तारित बैठक बसी ९ महिनाभित्र महाधिवेशन आयोजना गर्ने निर्णय गर्‍यो । जस अनुरूप २०१९ वैशाख ४-१५ मा नेकपाको तेस्रो महाधिवेशनले महासचिवमा तुलसीलाल अमात्यलाई निर्वाचित गर्‍यो । तेस्रो महाधिवेशन पश्चात् नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीमा फुट र विभाजन सुरु भयो । विभाजनको परिणाम कम्युनिष्ट पार्टी २२ वटा समूहमा विभक्त हुन पुगे । विभाजित २२ समूहमध्येको कोशी प्रान्तीय कमीटीसँग सम्बद्ध भ्रपा जिल्ला कमीटीले भारतको नक्सलवादी आन्दोलनको प्रभावमा २०२८/२०२९ सालमा 'वर्ग शत्रु खतम पार' अभियान सञ्चालन गरी शसस्त्र

सङ्घर्षको बाटो लिएपछि नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनमा नयाँ तरंग र नयाँ मोड लिन पुग्यो ।

भापा सङ्घर्षको प्रभाव र भूमिकामा आधारित भएका तर फुटमा रहेका नेपालका कम्युनिष्टहरू पुनः एकताको प्रारम्भ गरी २०३१ सालमा अखिल नेपाल कम्युनिष्ट क्रान्तिकारी कोअर्डिनेशन कमीटी (माले) गठन भयो । यो पार्टीमा मुक्ति मोर्चा दाङको सन्देश समूह, क्रान्तिकारी कम्युनिष्ट सङ्गठन समिति (माले) गण्डकी समेत समाहित भएर २०३५ साल पुष ११ मा नेकपा (माले) गठन भयो । यो पार्टीको महासचिवमा सिपी मैनाली छनौट भए । विभिन्न समूहमा रहेका कम्युनिष्ट पार्टीका समूहहरू सम्मिलित हुँदै जाने क्रममा नेकपा (माले) नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनको एउटा प्रभावशाली पार्टी बन्न पुग्यो । पार्टी केन्द्रिय कमीटी बैठकले २०३९ सालमा भलनाथ खनाललाई महासचिव बनायो । २०१९ सालको तेस्रो महाधिवेशनपछि अवरुद्ध र छिन्नभिन्न पार्टीलाई २०४६ साल भदौ ९-१४ मा तेस्रो महाधिवेशनको निरन्तरता स्वरूप चौथो महाधिवेशन भयो । नेकपा मालेको यो चौथो महाधिवेशनबाट मदनकुमार भण्डारीलाई महासचिवमा छनौट गरीयो । मदनकुमार भण्डारीको नेतृत्वको नेकपा मालेको नेतृत्वमा संयुक्त वाम मोर्चा गठन गरी नेपाली कांग्रेससँग मिलेर निरङ्कुश पञ्चायती व्यवस्थाका विरुद्ध जनआन्दोलन सञ्चालन भयो । २०४६ साल फाल्गुन ७ गते सुरु भएको जनआन्दोलन चैत्र २६ गते सम्म चल्यो र ३० वर्षे पञ्चायती व्यवस्थालाई समाप्त पार्न सफल भयो ।

त्यसैगरी कम्युनिष्ट आन्दोलन भित्र फुट र विभाजनको सिलसिलामा बनेको नेकपा (मार्क्सवादी) आफ्नै ढङ्गले क्रियाशील थियो । फुट र विभाजनले निस्कृय र अस्तव्यस्त भएको कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई नेतृत्व प्रदान गर्न पुष्पलाल श्रेष्ठको सक्रियतामा २०२५ साल जेष्ठमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको सम्मेलन (तेस्रो सम्मेलनको नामाकरण गरिएको) नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको केन्द्र बनेको थियो (पुष्पलाल समूह) । नेकपा पुष्पलाल समूह र मनमोहन समूहबीच एकता भई नेकपा मार्क्सवादी बन्यो । मनमोहन अधिकारी र साहना प्रधानको नेतृत्वमा रहेको नेकपा मार्क्सवादी पञ्चायती व्यवस्था विरुद्धको आन्दोलनमा सात वाम पार्टीको मोर्चा संयुक्त वाममोर्चा निर्माण हुँदा साहना प्रधान वाममोर्चाको अध्यक्ष चयन भइन् । संयुक्त वाममोर्चा रहुँदाको सहकार्यले नेकपा (माले) र नेकपा (मार्क्सवादी) बीच पार्टी एकताको आधार तयार भयो जसमा आधारित भएर २०४७ पौष २२ गते यी दुई पार्टीबीच एकता भयो र नेकपा (एमाले) बन्यो । यो एकतापछि बनेको नेकपा एमालेको

अध्यक्षमा मनमोहन अधिकारी र महासचिवमा मदन भण्डारीलाई चयन गरीयो । त्यसपछि नेकपा एमाले एउटा सशक्त पार्टीको रूपमा विकसित भई नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलन भित्रको मुख्य र मूल प्रवाहको स्वरूप ग्रहण गर्न पुग्यो । नेकपा एमालेले २०४९ माघ १४-२० गतेसम्म काठमाठाडौंमा पाँचौँ राष्ट्रिय महाधिवेशन सम्पन्न गरी कम्युनिष्ट आन्दोलनभित्रको जडता र दक्षिणपन्थी भड्काउबाट जोगाउँदै नेपाली समाज र परिवेश अनुरूपको क्रान्तिको बाटो जनताको बहुदलीय जनवाद कार्यक्रमलाई आफ्नो कार्यक्रमको रूपमा पारित गर्‍यो । यो महाधिवेशनले अध्यक्षमा मनमोहन अधिकारी र महासचिवमा मदन कुमार भण्डारीलाई चयन गर्‍यो । २०५० साल जेष्ठ ३ गते चितवनको दासढुंगामा रहस्यमय दुर्घटनामा परी महासचिव मदन कुमार भण्डारी र सङ्गठन विभाग प्रमुख जविराज आश्रितको देहावसन भयो । मदन भण्डारीको निधनपछि नेकपा (एमाले) केन्द्रिय कमीटीको बैठकले महासचिवमा माधवकुमार नेपाललाई चयन गर्‍यो । २०५४ माघ १२-१८ मा नेपालगन्जमा नेकपा एमालेको छैठौँ महाधिवेशन सम्पन्न भयो । महाधिवेशनले अध्यक्षमा मनमोहन अधिकारी र महासचिवमा माधव कुमार नेपाललाई पुनः चयन गर्‍यो । २०५४ साल फाल्गुन २१ गते नेकपा एमालेमा विभाजन आयो र नेकपा (माले) गठन भयो जसको महासचिवमा बामदेव गौतम चयन भए । २०५६ वैशाख १० गते पार्टी अध्यक्ष मनमोहन अधिकारीको देहावसान भई अध्यक्ष पद रिक्त भयो । २०५७ फाल्गुन ३ गते नेकपा (माले) नेकपा (एमाले) मा नै समाहितभयो । २०५९ साल माघ १८-२३ मा नेकपा एमालेको सातौँ महाधिवेशन जनकपुरमा सम्पन्न भयो । यो महाधिवेशनले अध्यक्षको व्यवस्था गरेन र महासचिवमा पुनः माधव कुमार नेपाललाई नै चयन गर्‍यो । यही नेतृत्वमा नेकपा एमालेले २०६२/६३ को जनआन्दोलन सञ्चालन गर्‍यो र नेतृत्व गर्‍यो ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को आधारमा २०४८ सालमा भएको संसदीय निर्वाचनमा नेकपा एमाले २०५ मध्य ६९ सिटमा विजयी भयो र प्रमुख प्रतिपक्षको हैसियतले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्‍यो । २०५१ को मध्यावधि निर्वाचनमा २०५ सिटमध्ये ८८ सिटमा नेकपा एमाले विजयी भई संसदको सबैभन्दा ठूलो दल बन्यो र अल्पमतको तर नेपालको इतिहासमा कम्युनिष्ट पार्टीको एकल सरकार बन्यो र पहिलो कम्युनिष्ट प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारी बने । नेकपा (एमाले) विभाजन भएकै बेला २०५६ को आम चुनावमा २०५ सिटमध्ये ७२ सिटमा विजय हात पायो र पुनः प्रमुख प्रतिपक्षी पार्टी बन्यो । २०६२/६३ को जनआन्दोलनको सफलता पश्चात् २०६४ मा अन्तरिम संविधान २०६३ को

आधारमा संविधान सभाको निर्वाचन भयो । ६०१ जनाको संविधानसभामा एनेकपा (माओवादी) पहिलो, नेपाली कांग्रेस दोस्रो र नेकपा एमाले तेस्रो स्थानमा पुग्यो । पुनः ०७० मङ्सिर ४ मा भएको दोस्रो संविधानसभा निर्वाचनमा नेकपा (एमाले) पुनः ठूलो दलको रूपमा स्थापित भई संयुक्त सरकारमा रहेर राष्ट्रिय राजनीतिमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ ।

तनहुँ जिल्लामा पनि नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले) स्थापनाकालदेखि नै सङ्गठित रूपमा क्रियाशील छ । तनहुँको कम्युनिष्ट आन्दोलनको लामो र गौरवशाली इतिहास छ । २००८ सालमा बन्दीपुरमा पुष्पलालले कृष्णलाल प्रधानको सचिवकत्वमा बटुकलाल, फणिन्द्र लोहनी, शंकर तिवारी, लाल बहादुर, गण बहादुर घले, शम्शेर बहादुर र तिल बहादुर थापा सदस्य रहेको पार्टी कमीटी गठन गरेका थिए । त्यसैगरी बन्दीपुर जिल्ला कमीटी पछि ऋषिङ जिल्ला कमीटी तुलसीप्रसाद श्रेष्ठको सचिवकत्वमा लक्ष्मीभक्त उपाध्याय, पिताम्बर रानाभाट, शिवलाल गुरुङ, दिल बहादुर आले, कुवेर राना सदस्य रहेको कमीटी निर्माण भयो । घिरिङतिर खासै सङ्गठन निर्माण हुन सकेन भने ढोरतिर तोप बहादुर महतले पार्टीको गतिविधि बढाए । २०१० सालमा भएको नेकपाको राष्ट्रिय महाधिवेशनमा गण्डक पार्टीबाट पहिलो पटक तनहुँका तुलसीप्रसाद श्रेष्ठ र कृष्णलाल प्रधानले भाग लिएका थिए । २०१४ सालमा भएको दोस्रो राष्ट्रिय महाधिवेशनमा गण्डक क्षेत्रबाट प्रतिनिधित्व गर्ने १५ मध्ये तनहुँका ७ जना प्रतिनिधि डम्बर बहादुर, कृष्णलाल प्रधान, कदम कुमार श्रेष्ठ, लक्ष्मीभक्त उपाध्याय, एकदेव आले, गुण बहादुर घले, बटुकलाल र शंकर तिवारी सहभागी थिए । २०१५ सालको आम चुनावमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको तर्फबाट निर्वाचन क्षेत्र नं. १०२ मा तुलसीप्रसाद श्रेष्ठ र १०३ मा एकदेव आलेले भाग लिएका थिए (गोकुलदीप, २०६१)

माथि नै भनीए बमोजिम २००९ सालमा स्थापित नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी प्रजातन्त्र स्थापनापछि र विशेष गरी २०१७ साल पौष १ गतेको महेन्द्रको कदमपछि वामपन्थी आन्दोलनको सिंगो शक्तिको रूपमा रहन सकेन । यस पार्टीमा विभिन्न गुट उपगुटको जन्म भई पटक-पटक विभाजन समेत हुन पुग्यो । विभिन्न समयमा भएका विभाजनको असर राष्ट्रिय रूपमा पर्नु त छदैन । तनहुँ जिल्ला पनि यस घटनाबाट अछुतो छैन । तथापि स्थानीय राजनीतिको परिदृष्यमा तनहुँ जिल्लाको ने.क.पा (एमाले) को सङ्गठन र भूमिका ने.क.पा (मार्क्सवादी) ने.क.पा संयुक्त किसान मजदुर सभा, नेकपा एकता केन्द्रका घटकहरू ने.क.पा (माले) समग्रतामा अध्ययन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

वर्तमान नेकपा एमाले तनहुँ जिल्लामा जुन रूपमा उभिएको छ, यसका पछाडि तनहुँमा कार्यरत नेकपा (मार्क्सवादी) नेकपा संयुक्त मजदुर किसान सभा, नेकपा एकताकेन्द्रको घटकहरू र नेकपा (माले) समेतको एकीकृत हुनु महत्वपूर्ण पक्ष रहेको छ। संक्षेपमा नेकपा (एमाले) तनहुँलाई परिचय गराउन तपसीलको भूमिकालाई उल्लेख गर्नु अत्यावश्यक छ।

पुष्पलाल समूहको गठन/पुनर्गठन

२०१७ साल अघि तनहुँको कम्युनिष्ट आन्दोलन विस्तारमा एकदेव आले, कृष्णलाल प्रधान, लाल बहादुर अधिकारी, गुण बहादुर घले, शम्शेर बहादुर भण्डारी, फणिन्द्र लोहनी लगायतका तनहुँका नेता कार्यकर्ताहरूको साथै उमाकान्त लामिछाने (कास्की), यम.एस. थापा (स्याङ्जा) र हिक्मतसिं भण्डारी (गोरखा) को महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ। २०१७ सालको संसदीय व्यवस्थाको अपहरणलाई केशरजंग रायमाझीले स्वागत गरी पार्टी जनता र नेपाली क्रान्तिलाई घात गरेपछि २०१९ सालमा भएको नेकपाको तेस्रो महाधिवेशनपछि एकदेव आले पार्टीको केन्द्रिय कमीटीमा निर्वाचित भए भने यसैबीच पार्टी विभाजनका कारण थिलोथिलो भएको कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई २०२३ सालमा पिताम्बर रानाभाट सचिव र सदस्यहरूमा तिल बहादुर नेपाली, कालुराम राना मगर, तेज बहादुर विक समेत रहेको जिल्ला कमीटी गठन भयो। २०२५ सालमा गोरखपुरमा लक्ष्मीभक्त उपाध्यायको अध्यक्षतामा नेता एकदेव आले, पिताम्बर रानाभाट, खुम बहादुर रानाभाट, गुण बहादुर घले सहितको उपस्थितिमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी तनहुँको ऐतिहासिक सम्मेलन सम्पन्न भयो। सो कमीटीमा २०३०/०३१ सालमा दधिराज सुवेदी र २०३४ सालमा रविनारायण खनाललाई समावेश गरियो। उक्त सम्मेलन पश्चात् लक्ष्मीभक्त उपाध्यायलाई भीमादमा गिरफ्तार गरी ९ महिना जेलमा राखियो (गोकुलदीप, ०६१)।

२०३५/०३६ को विद्यार्थी आन्दोलन र त्यसको जगमा भएको जनमत सङ्ग्रहपछि राजनीतिक वातावरणमा आएको केही खुकूलोपन भएको पृष्ठभूमिमा २०३६ सालको आषाढमा भीमादको केसरीडाँडामा ९५ जनाको उपस्थितिमा जिल्ला सम्मेलन सम्पन्न भयो। यो सम्मेलनले पिताम्बर रानाभाट सचिव, सहसचिवमा विश्वबन्धु भण्डारी र सदस्यहरूमा दधिराज सुवेदी, रविनारायण खनाल, फणिन्द्र निर्मल, डम्बर बहादुर अधिकारी, प्रभाकर पण्डित, डम्बर बहादुर विक, ज्ञान बहादुर बानिया, विष्णु अधिकारी, तिल बहादुर नेपाली र कृष्णप्रसाद वाग्ले सहित रहेको जिल्ला कमीटी चयन गर्‍यो। विश्वबन्धु भण्डारीको समूह यो

पार्टीबाट बाहिरिएपछिको शिथिलतालाई समाप्त पार्न बलराम उपाध्यायले पहल गरी तिलक पराजुली (पर्वत) जिल्ला पार्टी इन्चार्ज भई खटिने काम भयो । यसैबीच पिताम्बर रानाभाटको अस्वस्थताले गर्दा दधिराज सुवेदीलाई सचिवको जिम्मेवारी दिइयो । २०४३ सालमा साहना प्रधानको पुष्पलाल समूह र मनमोहन नेतृत्वको पार्टीबीच एकता भई नेकपा मार्क्सवादी गठन गरीयो । २०४६ को ऐतिहासिक जनआन्दोलनको सफलतापछि सशक्त कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई मध्यनजर गर्दै २०४७ पौष २२ गते ऐतिहासिक रूपमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका दुई ठूला घटक नेकपा (माले) र नेकपा (मार्क्सवादी) बीच एकीकरण भई वामपन्थी आन्दोलनको मूल प्रवाहको रूपमा नेकपा एमालेको उदय भयो (गोकुलदीप, २०६९) ।

१) नेकपा संयुक्त

रुसीधाराको रूपमा केन्द्रमा निर्माण भएको यो पार्टी तुलसीलाल अमात्य, कृष्णराज बर्मा र विष्णुबहादुर मानन्धरको नेतृत्व र अगुवाईमा बनेको थियो । यो पार्टीको २०३७ सालमा सिमरामा भएको राष्ट्रिय सम्मेलनमा तनहुँबाट विश्वबन्धु भण्डारीले भाग लिए । २०३७ साल असोजमा तनहुँमा भएको जिल्ला सम्मेलनले विश्वबन्धु भण्डारी सचिव र सदस्यहरूमा श्यामराजा महत र छाया दत्तलाई चयन गरीयो । पछि मनमोहन समूहबाट आएका रामराजा महत, घनश्याम घिमिरे र फणिन्द्र निर्मल र ने.क.पा. (चा.म.) जिल्ला कमीटी तनहुँबाट आउनु भएका जामुनेका श्री मुरलीमोहन काप्ले समेतलाई समावेश गरी जिल्ला कमीटीलाई विस्तार गरीयो । २०४३ को राष्ट्रिय पञ्चायतको चुनावमा जनपक्षीय उम्मेदवारको रूपमा घनश्याम घिमिरे र उपचुनावमा श्यामराजा महतले भाग लिएका थिए । यो पार्टीका केन्द्रिय नेताहरू सीतानन्दन राय र जितेन्द्र देव सहित नेकपा एमालेमा प्रवेश गरेपछि तनहुँको सिँगो संयुक्तको समूह २०४९ कार्तिक महिनामा नेकपा एमालेमा एकीकृत भयो र विश्वबन्धु भण्डारी नेकपा (एमाले) को राष्ट्रिय परिषद् सदस्य बने ।

१) किसान मजदुर सभा

केन्द्रमा श्यामप्रसाद शर्माको ने.क.पा मालेमा नेतृत्वमा बनेको कम्युनिष्ट पार्टी किसान मजदुर सभा तनहुँमा राम्रै प्रभावका साथ थियो । जनक शर्मा (शेषमणि आचार्य) को अगुवाईमा सन्देश (छविचन्द्र ठकाल), चिन्तक (रामबहादुर अधिकारी), द्रोण (रामचन्द्र बस्नेत) बीचमा सङ्गठन निर्माण भयो । २०२७ मा यो सङ्गठनले लालजत्थाको नाउँमा काम गर्‍यो । लमजुङ, रम्घाका शेषमणि आचार्य तनहुँ आएपछि सबैको मुख्य कार्यक्षेत्र तनहुँ

बन्यो । छविचन्द्र ढकाल, रामबहादुर अधिकारी र गौतमले कार्यक्षेत्र गाउँलाई र शेषमणि आचार्य र रामचन्द्र बस्नेतले राजमार्ग क्षेत्रलाई कार्यक्षेत्र विभाजन गरी सङ्गठन विस्तारलाई अधि बढाए । यसैबीच रामराज रेग्मी (राघव) धौलागिरीबाट तनहुँ फर्की पार्टी काममा सामेल भए भने कास्कीका पुष्पकमल सुवेदी कास्कीबाट तनहुँको साभुङ भगवतीपुर आई शिक्षक हुने क्रममा कम्युनिष्ट पार्टीको विस्तारमा योगदान दिए । पूर्वी तनहुँमा फणिन्द्र लोहनी र राम बहादुर अधिकारीले सङ्गठनको जग हाले र ऋषि अधिकारीलाई पूर्णकालीन कार्यकर्ता बनाए । यस सङ्गठनको विस्तार हुने क्रममा नारायण परिश्रमी, विश्व अकेला, इन्द्र बहादुर नेपाली (किर्तन), द्वारिका घिमिरे (किरण), शुक नारायण श्रेष्ठ, श्यामलाल श्रेष्ठ, लक्ष्मण अधिकारी, उपेन्द्र घिमिरे, टंकनाथ पौडेल, मनिराम विक र केशवराज घिमिरेको भूमिका उल्लेखनीय रहेको छ । विशेषतः जामुने गाविस वरपर यसको सङ्गठन मजबुत रह्यो । नेकपा एमालेको पाँचौँ राष्ट्रिय महाधिवेशनको पूर्व सन्ध्यामा यो समूह सम्पूर्ण रूपमा नेकपा (एमाले) मा समाहित भएपछि शेषमणि आचार्य पार्टीको राष्ट्रिय परिषद् सदस्य बने (गोकुलदीप, २०६१) ।

१) नेकपा माले समूह गठन

तनहुँमा नेकपा (माले) को सम्पर्क पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्गठन अनेरास्ववियु (एकताको पाँचौँ) का नेताहरू टुकराज सिग्देल, इन्द्र थापा, केदार सिग्देल लगायतका माध्यमबाट सुरुवात भएको पाइन्छ । यही माध्यमबाट तनहुँको पश्चिम भेगमा किहुँ-घिरिङमा पार्टीको सम्पर्क भयो भने जिल्लाको पूर्वोत्तर भाग पुर्कोट चोकमा केशवलाल श्रेष्ठ, महेन्द्रलाल श्रेष्ठ, रामलाल श्रेष्ठ, फणिन्द्र लोहनी लगायतको पहलमा पार्टी सम्पर्क विस्तार भयो । ०३७ सालमा केदार सिग्देल (मुक्ति), रुद्रमोहन अधिकारी (गोपी) र केशर बहादुर थापा लगायत रहेको इलाका पार्टी सक्रिय दल किहुँ घिरिङ गठन भयो भने ०३८ सालमा पूर्वमा गोकर्ण ऋषि, मनबहादुर अधिकारी गौरी, बाबुकृष्ण पाण्डेको बीचमा पार्टी सक्रिय दल पार्टीको पूर्णकालीन कार्यकर्ता राजेशले गठन गरे । यसपछि फिर्दी थप्रेकमा स्याङ्जा जिल्ला कमीटीबाट दल बहादुर थापा, थमन आले लगायतकाहरूसँग सम्पर्क भयो (गोकुलदीप, २०६१) ।

२०४१ सालमा नेकपा (माले) को कामलाई व्यवस्थित गर्न प्रेमनारायण पौडेल (स्याङ्जा) सचिव र सदस्यहरूमा मोहन बोहरा, टुकराज सिग्देल र एक बहादुर रानाको बीचमा जिल्ला पार्टी सक्रिय दल गठन भयो । ०४३ सालतिरबाट यो पार्टी जिल्लामा सशक्त रूपमा विकास

भयो । मोहन बोहरा (प्रदिप), यज्ञ सुवेदी (सुदर्शन), महेन्द्रलाल श्रेष्ठ लगायतका भूमिगत पूर्णकालीन कार्यकर्ताको सम्पर्क जिल्लाभर विस्तार हुने क्रममा जामुनेका दिलकुमार श्रेष्ठ, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, राजकुमार श्रेष्ठ, सईन्द्र कुमार श्रेष्ठ तथा भानुमा प्रेम राना, राम्जाकोटमा हरिराज कंडेल, थप्रेकमा रुद्र पौडेल लगायतका सँग सम्पर्क विस्तार भएको थियो । पार्टीका पूर्णकालीन नेता कार्यकर्ताहरूलाई सेल्टर दिई कृष्णकुमार श्रेष्ठ, चन्द्रकला बरालले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरे । तनहुँमा पूर्णकालीन कार्यकर्ताको रूपमा टुकराज सिग्देल, एक बहादुर राना, केदार सिग्देल, प्रेमनारायण पौडेल, मोहन बोहरा (प्रदिप), यज्ञराज सुवेदी (सुदर्शन), महेन्द्रलाल श्रेष्ठ, चित्र थापाले काम गरे । ०३९ बाट ०४८ सम्म लमजुङका मोहन बोहरा, स्याङजाका प्रेमनारायण पौडेल, ०४४-०४६ सम्म लमजुङका महेन्द्रलाल श्रेष्ठ र यज्ञ सुवेदी (सुदर्शन) लगायत जिल्ला बाहिरबाट पूर्णकालीन भई सङ्गठन विस्तारमा अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका खेले । जिल्लाभित्रका टुकराज सिग्देल, एक बहादुर राना, केदार सिग्देल, चित्र थापा र पछिल्लो चरण ०४६ पछि शारदा सुवेदी र केशव आचार्यको भूमिका उल्लेखनीय रह्यो । ०४६ को ऐतिहासिक जनआन्दोलन सञ्चालन गर्न टुकराज सिग्देलको नेतृत्वमा चित्र थापा, केदार सिग्देल, एक बहादुर राना, मोहन बोहरा, थमन आले समेत रहेको सङ्घर्ष समिति रहेको थियो । यो सङ्घर्ष समितिलाई भूमिगत रूपमा नेतृत्व प्रदान प्रेम नारायण पौडेलले गरेका थिए । यो आन्दोलनमा चन्द्रकला बराल, दिल कुमार श्रेष्ठ लगायत जेलमा परे र बहुदलको आगमनपछि मात्र जेलमुक्त भए (गोकुलदीप, २०६१) ।

२०४७ सालमा नेकपा माले तनहुँमा सचिव शारदा सुवेदी, सदस्यहरू टुकराज सिग्देल, मोहन बोहरा, एक बहादुर राना, चित्र थापा, केशव आचार्य, केदार सिग्देल रहेका थिए । ०४७ पौषमा नेकपा माले र नेकपा मार्क्सवादीबीच पार्टी एकता भएपश्चात् सचिव शारदा सुवेदी र सदस्यहरूमा टुकराज सिग्देल, एक बहादुर राना, पिताम्बर रानाभाट, चित्र थापा, केशव आचार्य, मोहन बोहरा, रविनारायण खनाल, केदार सिग्देल, दल बहादुर थापा, नरहरि कंडेल, केवि गुरुङ, मित्रलाल भट्टराई र खोम बहादुर रानाभाट रहेको कमीटी निर्माण भएको थियो र नेकपा एमाले बनेको थियो । यही नेकपा एमालेमा नेकपा संयुक्तको सिँगो जिल्ला कमीटी, मजदुर किसान सभाको सम्पूर्ण पार्टी कमीटी र नेकपा एकता केन्द्र मशालको संयुक्त जनमोर्चाका मुक्ति खनाल, विश्व बहादुर अधिकारी, डा. चन्द्र बहादुर थापा, प्रेमप्रकाश पण्डित, उत्तम प्रकाश पण्डित, कृष्णराज ढकाल सहितको समूह एमाले प्रवेश

भएपछि नेकपा एमाले तनहुँको समग्र कम्युनिष्ट आन्दोलनको पर्यायवाची बन्न पुगेको छ । (गोकुलदीप, २०६१) ।

२०३६ सालमा भएको पुष्पलाल समूहले गरेको अधिवेशनलाई पहिलो अधिवेशन मान्ने सहमति पश्चात् २०५० जेष्ठमा दोस्रो जिल्ला अधिवेशन मदन भण्डारीको प्रमुख आतिथ्यतामा गर्ने निर्णय भयो । तर २०५० जेष्ठ ३ गते मदन भण्डारी र जविराज आश्रितको रहस्यमय निधनको कारण २०५० जेष्ठ २८ गते पार्टी महासचिव माधव कुमार नेपालको प्रमुख आतिथ्यतामा दोस्रो जिल्ला अधिवेशन सम्पन्न भयो । यो अधिवेशनले टुकराज सिग्देललाई सचिव, एक बहादुर राना उपसचिव र सदस्यहरूमा चित्र थापा, तिलक शर्मा, राम बहादुर अधिकारी, रविनारायण खनाल, शिवशंकर पौडेल, धन बहादुर गुरुङ, तारानाथ उपाध्याय, धनन्जय गैढे, शंकरनारायण श्रेष्ठ, लक्ष्मण अधिकारी, रामचन्द्र उपाध्याय, श्यामराजा महत, इम बहादुर विकलाई निर्वाचित गर्‍यो । जिल्ला कमीटी बैठकले केदार सिग्देल, नारायण खनाल र छविचन्द्र ढकाललाई जिल्ला कमीटी सदस्यम मनोनयन गर्‍यो । साथै जिल्ला सल्लाहकार कमीटीमा घनश्याम घिमिरे, कृष्णकुमार श्रेष्ठ, डम्बर बहादुर अधिकारी, छत्रराज पाण्डे, पिताम्बर रानाभाट, पूर्ण बहादुर थुरुङ र जिवी राना रहेको कमीटी गठन गर्‍यो (ने.क.पा. एमाले तनहुँको राजनीति प्रतिवेदन, २०५०) ।

२०५२ साल आषाढ महिनामा नेकपा (एकता केन्द्र) बाट मुक्तिनाथ खनाल, विश्व बहादुर अधिकारी, डा. चन्द्र बहादुर थापाको नेतृत्वा ७६२ जना कार्यकर्ताहरू पार्टी नेता विष्णु पौडेलको उपस्थितिमा नेकपा (एमाले) मा प्रवेश भएपछि उत्तमप्रकाश पण्डित, कृष्णराज ढकाल, हित बहादुर थापा, बलबहादुर शाही र डम्बरदेव कैनीलाई जिल्ला कमीटीमा मनोनयन गरीयो भने प्रेमप्रकाश ढकाल, बाबुराम ढकाल, दामोदर शर्मा, मोहन बहादुर थापा, विष्णु कुमार श्रेष्ठ र हेमप्रसाद शर्मालाई जिल्ला सल्लाहकार बने । (गोकुलदीप, २०६१) ।

०५३ वैशाख ६, ७ र ८ गते नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी एमाले तनहुँको तेस्रो जिल्ला अधिवेशन सम्पन्न भयो । सचिव टुकराज सिग्देल, उपसचिव केदार सिग्देल र सदस्यहरूमा एक बहादुर राना, छविचन्द्र ढकाल, चित्र थापा, शंकरनारायण श्रेष्ठ, प्रतापलाल श्रेष्ठ, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, उपेन्द्र देवकोटा, विद्यानाथ ढकाल, मनबहादुर अधिकारी, विनोदचन्द्र अधिकारी, इम बहादुर विक, चन्द्रकला बराल, रामचन्द्र उपाध्याय, हरिराज कंडेल, नारायण खनाललाई निर्वाचित

गन्थो । अधिवेशन वहिष्कारबाट बाहिर रहेका जिल्ला कमीटीको सिफारिस र अञ्चल कमीटीको निर्णय अनुसार दधिराज सुवेदी, कृष्णराज ढकाल, रविनारायण खनाल, उत्तमप्रकाश पण्डितलाई जिल्ला कमीटीमा मनोनयन गन्थो । साथै सो बैठकले उपसचिव केदार सिग्देललाई क्षेत्र नं. ३ को क्षेत्रीय सचिवमा र चित्र थापालाई उपसचिवमा जिम्मेवारी दियो (ने.क.पा एमाले तनहुँको राजनीतिक प्रतिवेदन, २०५३) ।

०५४ सालमा पार्टी विभाजनको दुःखद घटनाले जिल्लामा सबभन्दा ठूलो र बलियो भएको पार्टी नेकपा एमाले तनहुँ पनि विभक्त हुन पुग्यो । यस घटनाले जिल्ला कमीटीका सदस्यहरू दधिराज सुवेदी, रविनारायण खनाल, विष्णुकुमार श्रेष्ठ, रामचन्द्र उपाध्याय, जिल्ला विकास समितिका सभापति विश्वबहादुर अधिकारी, विश्वबन्धु भण्डारी लगायतको पंक्ति नेकपा (माले) तिर लागे । यस घटनाले स्थानीय निर्वाचनमा जिविसमा बहुमत प्राप्त गरी तनहुँ जिल्लामा एमाले सुदृढ र सशक्त भएको देखाईरहेको अवस्थालाई केही कमजोर हुने स्थिति सिर्जना गन्थो ।

०५६ साल असोज १३-१४ मा विभाजनकै बीच पार्टीको चौथो जिल्ला अधिवेशन सम्पन्न भयो । अधिवेशनले एक बहादुर राना सचिव, उपसचिव केदार सिग्देल र सदस्यहरूमा कृष्णराज ढकाल, प्रतापलाल श्रेष्ठ, चित्र थापा, टुकराज सिग्देल, नारायण खनाल, शंकरनारायण श्रेष्ठ, तारानाथ उपाध्याय, विद्यानाथ ढकाल, उपेन्द्र देवकोटा, कर्ण बहादुर गुरुङ, हरिराज कंडेल, धनञ्जय गैह्रे, होम बहादुर थापा, दल बहादुर थापा, सूर्य बहादुर गुरुङ्ग, मायानाथ कोइराला, भगवती न्यौपाने, इम बहादुर विक निर्वाचित भए भने तत्काल बसेको बैठकले श्रीप्रसाद श्रेष्ठ र रामबहादुर अधिकारीलाई जिल्ला कमीटीमा मनोनयन गन्थो । ४ वर्ष पछि नेकपा (माले) नेकपा एमालेमा समाहित भयो । पार्टी अञ्चल कमीटीको बैठकले पूर्ण बहादुर गुरुङ्ग, रविनारायण खनाल, विष्णुकुमार श्रेष्ठ, डम्बरदेव कैनी, फणिन्द्र बहादुर पाण्डे, विश्व बहादुर अधिकारी, दधिराज सुवेदी, विश्वबन्धु भण्डारी र डा. चन्द्रबहादुर थापालाई जिल्ला कमीटीमा थप्ने काम गन्थो (ने.क.पा एमाले तनहुँको राजनीतिक प्रतिवेदन, २०५६) ।

२०६० वैशाख १९ र २० गते दमौलीमा पाँचौ जिल्ला अधिवेशन सम्पन्न भयो । यस अधिवेशनले प्रतापलाल श्रेष्ठ सचिव, चित्र थापा उपसचिव र सदस्यहरू एकबहादुर राना, केदार सिग्देल, शंकरनारायण श्रेष्ठ, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, नारायण खनाल, मायानाथ कोइराला,

शिवशंकर पौडेल, हरिनाथ अधिकारी, ऋषिराम पन्त, मिन बहादुर थापा, कर्णबहादुर गुरुङ्ग, हरिराज कंडेल, राजेश्वर ढकाल, होम बहादुर थापा, दधिराज सुवेदी, इम बहादुर विक, रामचन्द्र उपाध्याय, दिपेन्द्रराज शाही र भगवती न्यौपानेलाई निर्वाचित गर्‍यो । पछि बैठकले चन्द्रकला बराल, विद्या ढकाल, तारानाथ उपाध्याय, दलबहादुर थापालाई जिल्ला कमीटीमा थप्ने निर्णय गर्‍यो (गोकुलदीप, २०६१) ।

०६३ असोज २८-३० मा नेकपा एमाले तनहुँको छैटौँ अधिवेशन सम्पन्न भयो । यो अधिवेशनले प्रतापलाल श्रेष्ठ सचिव, केदार सिग्देल उपसचिव र सदस्यहरू चित्र थापा, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, शंकरनारायण श्रेष्ठ, शिवशंकर पौडेल, सीताराम बजगाई, ऋषिराम पन्त, रामबहादुर अधिकारी, कृष्णराज ढकाल, हरिराज कंडेल, राजेश्वर ढकाल, धर्म खनाल, इन्द्रप्रसाद भट्टराई, रामचन्द्र उपाध्याय, मायानाथ कोइराला, श्रीराम कार्की, उपेन्द्र घिमिरे, कर्ण बहादुर गुरुङ्ग, होम बहादुर थापा, सुरज (सूर्य) बहादुर गुरुङ्ग, प्रेम राना, रामलिला सुवर्णकार, नोक बहादुर विक, चन्द्रकला बराल, भगवती न्यौपाने, रेखा बस्याल थापा, हसिना बेगम र सविता विकलाई चयन गर्‍यो । नारायण खनाल र विद्या ढकाललाई ०६४ श्रावण १६ गतेको बैठकले जिल्ला कमीटीमा मनोनयन गर्ने निर्णय गर्‍यो । त्यसैगरी ०६४ माघ १० को बैठकले धनन्जय गैह्रे, मनुमाया श्रेष्ठ, दिलकुमी राना, माधवी पण्डित, बीलमाया गुरुङ्ग, भगवती लम्शाल, सरस्वती सिग्देल, विष्णुकुमारी गुरुङ्ग, देवु विष्ट, शान्ता ढकाल, थमन आले, सोम बहादुर आले र सीताराम घलेलाई जिल्ला कमीटीमा मनोनयन गर्‍यो (ने.क.पा एमाले तनहुँको राजनीतिक प्रतिवेदन, २०६६) ।

२०६६ साल मङ्सिर १९ र २० गते सातौँ जिल्ला अधिवेशन सम्पन्न भयो । यस अधिवेशनले अध्यक्ष केदार सिग्देल, उपाध्यक्ष श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, सचिव विद्यानाथ ढकाल, उपसचिवमा रेखा बस्याल थापा एवम् सदस्यहरूमा नारायण खनाल, होम बहादुर थापा, श्रीराम कार्की, राजेश्वर ढकाल, इन्द्रबहादुर कुवंर, उपेन्द्र घिमिरे, थमन बहादुर आले, नोक बहादुर विक, चन्द्रकला बराल, प्रेम कुमार राना, सीताराम सुर्खाली, शान्ता ढकाल, हरिराम थापा, सीताराम बजगाई, मित्रप्रसाद न्यौपाने, शंकर रानाभाट, सीता कैनी, शंकरनारायण श्रेष्ठ, मनुमाया श्रेष्ठ, पिलमाया गुरुङ्ग, लालुमाया विक, माधवी पण्डित, रामचन्द्र सापकोटा, दुर्गबहादुर थापा, धनन्जय गैह्रे, कृष्णदेव श्रेष्ठ, मायानाथ कोइराला, रनसिं नेपाली, सीता पौडेल, भगवती लम्शाल, ममिन मियाँ, सविता रसाईली, बालकुमारी महत, विष्णुभक्त सिग्देल, मेख बहादुर थापा, दुर्गा कुमार श्रेष्ठ, मुक्तिनाथ तिमिल्सिना र कर्ण बहादुर

गुरुङ्गलाई निर्वाचित गर्‍यो । पछि जिल्ला कमीटीको बैठकले भगवती न्यौपाने, दुर्गा पराजुली, देवलाल खनाल र सरस्वती सिग्देललाई जिल्ला कमीटीमा मनोनयन गर्‍यो ।

यसैबीच पार्टीको आठौँ राष्ट्रिय महाधिवेशन विधानको नयाँ व्यवस्था अनुरूप क्षेत्रीय कमीटीका अधिवेशन सम्पन्न भए । क्षेत्र नं. १, २ र ३ मा क्रमशः ऋषिराम राना, हरिराज कंडेल र रामचन्द्र उपाध्याय निर्वाचित भए । यसैगरी नेकपा एमाले तनहुँको आठौँ जिल्ला अधिवेशन २०६९ साल चैत्र २९-३१ सम्म दमौलीमा सम्पन्न भयो । यस अधिवेशनले अध्यक्ष र उपाध्यक्षमा क्रमशः केदार सिग्देल र श्रीप्रसाद श्रेष्ठलाई निर्वाचित गर्‍यो । सचिवमा भगवती न्यौपाने, उपसचिवमा विष्णुभक्त सिग्देल र सदस्यहरूमा राजेश्वर ढकाल, होमबहादुर थापा, श्रीराम कार्की, प्रदिप अधिकारी, इन्द्र बहादुर कुंवर, सीताराम बजगाईँ, धर्म खनाल, दुर्गबहादुर थापा, कर्णबहादुर गुरुङ्ग, प्रेम राना, शंकर रानाभाट, मनुमाया श्रेष्ठ, सविता रसाइली, ममिन मियाँ, शान्ता ढकाल, देवलाल खनाल, दुर्गाकुमार श्रेष्ठ, नोक बहादुर विक, मोहन कुमार विक, सीताराम सुर्खाली, ऋषिराम राना, रामजी लौडारी, गोविन्द मिश्र, रणबहादुर गुरुङ्ग, ध्रुवसिंह ठकुरी, फजिर महमद शेष, ऋषि केसी, गन्जसिंह गुरुङ्ग, इन्द्र थापा, देवु विष्ट, कलिला खान, कमल ढकाल, फूलमाया वाग्ले, मधुमाया क्षेत्री, मिना अधिकारी, रानादेवी घिमिरे, प्रभा श्रेष्ठ, रन बहादुर राना, बाबुराम सुनार, जमानसिंह गुरुङ्ग, मेख बहादुर थापा, ऋषिराम पन्तलाई निर्वाचित गर्‍यो । त्यसैगरी वैकल्पिक सदस्यहरूमा खिम बहादुर कुमाल, बाबुराम अधिकारी, भवानीशंकर लम्शाल, सुरेश कुमार श्रेष्ठ, अशोककुमार सुर्खाली, फूलमाया नेपाली, कमला थापा, कला पुन, भगवती देउजा, शारदा खनाल, सीता महत, रविना ढकाल, खलिल मियाँ, मन्जु मियाँ, विमला अधिकारी र कृष्ण अधिकारीलाई निर्वाचित गर्‍यो । पछि जिल्ला कमीटीको बैठकले रामचन्द्र उपाध्याय, हरिराज कंडेल, थमन आले र रुद्र पौडेललाई जिल्ला कमीटीमा मनोनयन गर्‍यो भने नोक बहादुर विक पलायन भएपनि उक्त स्थानमा मोहन कुमार विक र एमाओवादीबाट पुनः घर फर्किएका रामलिला सुवर्णकारलाई जिल्ला कमीटी सदस्यमा थप गर्‍यो । त्यसपछि भएका ३ वटा क्षेत्रीय अधिवेशनहरूबाट निर्वाचित क्षेत्रीय अध्यक्षहरू श्यामकुमार श्रेष्ठ, कृष्णप्रसाद न्यौपाने र मुक्ति तिमिल्सिना जिल्ला कमीटीको पदेन सदस्यका रूपमा कार्यरत रहेका छन् (नेकपा एमाले तनहुँको प्रतिवेदनबाट २०६९/१२, २९-३०) ।

यसरी ने.क.पा. एमाले तनहुँको पार्टी हाँके नेता तथा कार्यकर्ताहरू उच्च मनोबलका साथ सङ्गठित रूपमा विकास भएको पाइन्छ । वर्तमान अवस्थामा ने.क.पा. एमालेको स्थायी

कमीटी सदस्य किरण गुरुङ्ग, पार्टीका लोकप्रिय नेताहरू टुकराज सिग्देल, शेषमणि आचार्य, एक बहादुर राना, प्रताप लाल श्रेष्ठ, विद्या ढकाल, केदार सिग्देल, चन्द्रकला वराल, चित्र थापा, जस्ता पाका अनुभवी नेताहरू तनहुँ जिल्लाले प्राप्त गरेको छ भने युवा जोश भएका शंकर नारायण श्रेष्ठ, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, हरिराज कंडेल, भगवती न्यौपाने, दुर्गा पराजुली, प्रदिप राज अधिकारी, राम चन्द्र उपाध्याय, मुक्ति तिमिल्सिना, लगायतका ऊर्जामान कार्यकर्ताहरू यस जिल्लामा प्राप्त गरेको छ ।

३.२.३ एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी)

एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) नेपालको मुख्य राजनीतिक दलहरू मध्येको एक हो । यो पार्टी नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनभित्र भिन्दै प्रवृत्तिको प्रतिनिधित्व गर्ने कम्युनिष्ट पार्टी हो । नेपालको कम्युनिष्ट आन्दोलनमा आएको फूट, विभाजन, विघटन, गठन, पुनर्गठन र एकीकरणको प्रकृयाबाट गुज्रदै एनेकपा (माओवादी) बनेको हो । यो पार्टीले २०५२ साल फाल्गुण १ गते बाट सुरु गरेको सशस्त्र जनयुद्धको कारण यसको पहिचान केही बेग्लै रूपमा रहेको छ । बाह्र बुँदे समझदारी मार्फत् ०६२/०६३ को जनआन्दोलनमा हतियार बन्द गरी जनआन्दोलनको आन्तरिक एवम् वाह्य रूपमा समाहित भएपछि विस्तृत शान्ति सम्झौता सहित हाल यो पार्टी नेकपा एमाले र नेपाली कांग्रेस जस्तै प्रमुख राजनीतिक पार्टीहरूमध्येको एक स्थान ग्रहण गर्न सफल भएको छ । यो पार्टीको पृष्ठभूमि हेर्दा २०३१ सालमा मोहन विक्रम सिंहको नेतृत्वमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको चौथो महाधिवेशन गरेर बनेको चौथो महाधिवेशन (चौ.म.) समूह २०४० सालमा विभाजित भई मोहन विक्रम सिंहको नेतृत्वमा नेकपा (मशाल) र निर्मल लामाको नेतृत्वमा नेकपा चौ.म. गरी दुई समूहमा विभक्त भयो । २०४२ सालमा नेकपा (मशाल) समूह पुनः विभाजित भई मोहन विक्रमको नेतृत्वमा नेकपा (मशाल) र मोहन वैद्य (किरण) को नेतृत्वमा नेकपा (मशाल) बन्यो । २०४६ सालमा मोहन वैद्यलाई पछ्याडि पार्दै पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड) ले नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (मशाल) को नेतृत्व गरे । यही नेकपा (मशाल) नै एनेकपा माओवादीको मुख्य जगमा रहेको पार्टी हो । २०४८ सालमा नेकपा (मशाल) नेकपा (चौम) र सर्वहारावादी श्रमिक सङ्गठनको बीच एकता भई नेकपा (एकता केन्द्र) गठन भयो । जहाँ नेकपा मशालको नेतृत्व प्रचण्डले, नेकपा (चौम) को नेतृत्व निर्मल लामाले र सर्वहारावादी श्रमिक सङ्गठनको नेतृत्व रूपलाल विश्वकर्माको गरेका थिए । तीनवटै पार्टीबीच एकता भई बनेको पार्टी नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एकता केन्द्र) को महासचिव नेता पुष्पकमल दाहाल र उपमहासचिव नारायण काजी श्रेष्ठ (प्रकाश) बने । मोहन विक्रम सिंहको नेतृत्वमा रहेको नेकपा (मशाल) बाट विद्रोह गरी डा. बाबुराम भट्टलाई नेतृत्व गरेको (मशाल) र नेकपा जनमुखी नेकपा एकता केन्द्रमा समाहित भए । यही एकताको

प्रकृत्याकै दौरान २०४८ सालमै यो पार्टीले एकता महाधिवेशन गऱ्यो । महाधिवेशन पश्चात् पार्टीभित्र विवाद सुरु भयो । यो विवादमा निर्मल लामा र पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड) ले विवादित समूहको नेतृत्व गरे । यो मतभेदमा पार्टीभित्र पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड) को बहुमत थियो । बहुमत भएकै कारण प्रचण्ड नेतृत्वले निर्मल लामा लगायतका नेताहरूलाई कारवाही गरेपछि यो पार्टी विभाजन भयो । विभाजित भएपछि निर्मल लामाले पार्टीको नाम नेकपा (एकता केन्द्र) नै राखे । प्रचण्ड नेतृत्वको एकता केन्द्रले २०५१ सालमा पार्टीको केन्द्रिय सम्मेलन गरी पार्टीको नाम नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) राख्यो । यो पार्टीले आफ्नो मार्गदर्शक सिद्धान्त मार्क्सवाद लेनिनवाद र माओवादलाई मान्ने निर्णय गऱ्यो । “राज्यसत्ता बन्दुकको नालबाट मात्र जन्मन्छ” भन्ने नारालाई आत्मसात गर्दै नेकपा (माओवादी) ले २०५२ फाल्गुण १ गतेदेखि सशस्त्र जनयुद्धको कार्य नीति अवलम्बन गरी रोल्पा, रुकुम, गोर्खा, सिन्धुली र रामेछाप जस्ता पूराना प्रभाव क्षेत्रहरूमा प्रहरी चौकमीथि प्रहार गरी सशस्त्र जनयुद्धको सुरुवात गरेको थियो । त्यसपछि यसका गतिविधिहरू देशव्यापी रूपमा विस्तार हुँदै गए । यो पार्टीले आफ्नो प्रभावलाई फैलाउन र व्यापक गर्न पार्टी सङ्गठन, सैनिक सङ्गठन, जन सङ्गठन र जन मिलिशिया गठन गरेको थियो । पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड) को नेतृत्वमा १० वर्ष चलेको आन्दोलनमा सुरुमा “सहिदहरूको लाममा लामवद्ध बनाौं” भन्दै युद्धमा होमिन आह्वान गरेको थियो । २०६२/०६३ को शान्तिपूर्ण जनक्रान्तिमा आउनु अघि नेकपा (एमाले) र नेकपा (माओवादी) बीच धेरै पटक वार्ताहरू, बैठकहरू रोल्पादेखि कलकत्ता र सिलगुठीमा सम्पन्न भए । ज्ञानेन्द्रको शाही सत्तालाई चुनौती दिँदै एमाले नेताहरू रोल्पामा माओवादीसँग वार्ता गरी ६ बुँदे सहमति गरे । उक्त ६ बुँदे सहमतिकै आधारमा नेपाली काँग्रेससहित ७ राजनीतिक दल र माओवादी बीच वि.सं. २०६२ साल मङ्सिर ७ गते भारतमा १२ बुँदे समझदारी भएपछि शान्तिपूर्ण आन्दोलन मार्फत, ज्ञानेन्द्रको शाही सत्ता धाराशाधी पार्न एकतावद्ध भएर आन्दोलनमा सरिक हुने निर्णय भयो । सशस्त्र युद्धबाट आफ्नो लक्ष्य पूरा गर्न नसकिने अवस्थाको परिदृष्य देखेपछि शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा लागेका ७ राजनीतिक दलहरूसँग मिलेर शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा सहभागी हुने सोच बनाएर २०६२/०६३ को आन्दोलनमा सहभागी भएको पाइन्छ । खुल्ला रूपले सात राजनीतिक पार्टीहरूले आह्वान, सञ्चालन र नेतृत्व गरेको २०६२/०६३ को शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनमा नेकपा (माओवादी) ले हितयार बन्द गरी जनसहभागीतामा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको थियो । जनआन्दोलनको यो प्रकृत्याले माओवादीको सशस्त्र जनयुद्ध विस्तारै शान्तिपूर्ण जन-आन्दोलनको रूपमा परिणत हुँदै गयो । २०६२/०६३ सालको संयुक्त जनआन्दोलनको सफलतापछि सात राजनीतिक दलले गिरीजाप्रसाद कोइरालाको नेतृत्वमा अधिकार सम्पन्न सरकार गठन गर्नुका साथै पुनः स्थापित संसदको बैठकले गणतन्त्र घोषणा गर्नुका साथै संविधान सभामा जाने निर्णय गरेपछि माओवादी र जनआन्दोलनबाट बनेको सरकार बीच २०६३ मङ्सिर ५ गते विस्तृत

शान्ति सम्झौता सम्पन्न भयो भने तत्कालीन एमालेको सदस्य सङ्ख्या भन्दा बढी सांसद माओवादीबाट मनोनित गरी शान्तिपूर्ण प्रकृयाको राजनीतिक मूल धारमा प्रवाहीकरण भएको थियो ।

२०६४ मा भएको संविधान सभा निर्वाचन अघि नारायण काजी श्रेष्ठ (प्रकाश) को नेतृत्वमा रहेको नेकपा (एकता केन्द्र) सँग पार्टी एकीकरण भइ यो पार्टी एकीकृत नेकपा माओवादीमा रूपान्तरण भयो । संविधान सभा २०६४ मा ए.नेकपा (माओवादी) नेपालको सबैभन्दा ठूलो दलको रूपमा स्थापित भयो । पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड) संविधान सभा निर्वाचन पछिको पहिलो प्रधानमन्त्री बने । संविधान निर्माण प्रकृया अघि बढे पनि सङ्घीयता, निर्वाचन प्रणाली र संघको नामाकरण जस्ता विषयमा सहमति नहुँदा यो संविधान सभाले जन संविधान दिन सकेन । यस बीचमा प्रचण्डले प्रधानमन्त्रीबाट राजिनामा दिएपछि नेकपा एमालेका नेता माधव कुमार नेपाल प्रधानमन्त्री छानिए । १८ महिनापछि माधव कुमार नेपालले देशमा शान्ति र संविधानको आवश्यकता मध्यनजर गर्दै प्रधानमन्त्रीबाट राजिनामा दिए । उनको यो सरकार काम चलाऊ समेत गरी २२ महिनासम्म कायम रह्यो । यसपछि नेकपा (एमाले) का अध्यक्ष भलनाथ खनाल प्रधानमन्त्री भए । उनको पनि राजिनामा पश्चात् ए.नेकपा माओवादीका नेता बाबुराम भट्टराई प्रधानमन्त्री भए । उनको समयमा समेत जनताले संविधान नपाएपछि स्वयम् बाबुराम भट्टराईले संविधान सभा विघटन गरी नयाँ संविधान सभा चुनावमा जाने निर्णय गरे । प्रधान न्यायाधिश खिलराज रेग्मी दोस्रो संविधान सभा निर्वाचन प्रयोजनको लागि प्रधानमन्त्री बनाईए । २०७० मङ्सिर ४ गते नेपालमा दोस्रो संविधान सभा निर्वाचन भयो । यसको परिणाम पहिलो पार्टी नेपाली काँग्रेस र उसकै हाराहारीमा नेकपा (एमाले) दोस्रो र ए.नेकपा (माओवादी) तेस्रो पार्टीको रूपमा स्थापित भए । पहिलो संविधान सभाले गरेका सहमतिका विषयलाई यो संविधान सभाले पनि आत्मसात गरेको छ तर पहिले टुङ्गे नलागेका विषयमा पुनः हलो अड्केको छ । एमाओवादी सहित मधेशी मोर्चा एकल जातीय पहिचान र मधेशहित खातिर सहमतिमा आइरहेका छैनन् ।

यसप्रकार ए.नेकपा (माओवादी) कृयाशील भइरहेको बेला तनहुँ जिल्लामा पनि यो पार्टी कृयाशील रही जिल्लाको मुख्य दलहरूमध्ये एक महत्त्वपूर्ण दलको रूपमा रहेको छ । खास गरीकन २०३१ सालमा मोहन विक्रम सिंह र निर्मल लामाद्वारा चौथो महाधिवेशन आयोजन गरी नेकपा (चौम) गठन भएपछि तनहुँमा २०३२ साल माघ २२ गते जामुने भञ्ज्याङ्ग-५, फौजदार गाउँस्थित मुक्ति बहादुर अधिकारीको घरमा खम्बसिं कुँवर (काजिवा) को उपस्थितिमा शम्भु बहादुर अधिकारीको नेतृत्वमा १ सदस्य पछि थप्ने गरी ईन्द्र बहादुर अधिकारी, मुक्ति खनाल र मुरली मोहन काफ्ले रहेको ५ सदस्यीय नेकपा (चौ.म.) तनहुँको जिल्ला समिति गठन भयो र यो समितिले जिल्लाका केही स्थानहरूमा पार्टीका इकाईहरू र

जनवर्गीय सङ्गठनहरू निर्माणको थालनी गरे । वि.सं. २०३६ सालमा जामुने-५, फौजदार गाउँमा नेकपा (चौ.म.) को प्रथम तनहुँ जिल्ला सम्मेलन खम्वासिंह कुँवरको उपस्थितिमा सम्पन्न भयो । यो सम्मेलनले शम्भु बहादुर अधिकारीको नेतृत्वमा जिल्ला समिति गठन गर्‍यो र पछि समितिले २०३६ सालमा दमौली, खैरेनी, चन्द्रावती, जामुने, ढोरफिर्दी लगायतका ठाउँहरूमा पञ्चायत व्यवस्था विरोधी पर्चा पम्पलेटहरू वितरण गरी जनमत संग्रहमा बहुदलको पक्षमा जनमत तयार गराएको पाइन्छ ।

वि.सं. २०३८ सालमा नेकपा (चौ.म.) तनहुँको दोस्रो जिल्ला सम्मेलन खम्वासिंह कुँवरको उपस्थितिमा सम्पन्न भयो । यो सम्मेलनले पुनः शम्भु बहादुर अधिकारीको नेतृत्वमा ईन्द्रमोहन सिग्देल, अशोक लम्शाल, बालकृष्ण श्रेष्ठ, कल्याण अधिकारी, मान बहादुर कार्की, अमर थापा, ईन्द्र ब. अधिकारी, मुरलीमोहन काफ्ले, लगायतका जिल्ला समिति गठन भयो । सोही अवधिमा ईश्वर श्रेष्ठको नेतृत्वमा सर्वहारावादी श्रमिक सङ्गठन गठन भयो । यो सङ्गठनले विभिन्न गतिविधि बढाउँदै लग्यो र भीम प्रसाद गौतम २०४५ सालमा केन्द्रिय सदस्य बने । वि.सं. २०४० सालको राष्ट्रिय सम्मेलन पश्चात् यो पार्टी नेकपा (मशाल) र नेकपा (चौ.म.) मा विभक्त भयो । शम्भु बहादुर अधिकारीको नेतृत्वको सिङ्गो जिल्ला समिति नेकपा (मशाल) मा परिणत भयो ।

वि.सं. २०४१ सालमा पार्टी के.स. खम्वासिंह कुँवर र वाचस्पति देवकोटाको उपस्थितिमा तेस्रो जिल्ला सम्मेलन सम्पन्न भयो । यो सम्मेलनले तेस्रो पटक पुनः शम्भु बहादुर अधिकारीको नेतृत्वमा जिल्ला समिति गठन गर्‍यो । २०४१ सालमा नै भएको नेकपा मशालको पाँचौँ राष्ट्रिय महाधिवेशनमा तनहुँबाट शम्भु बहादुर अधिकारी प्रतिनिधि तथा ईन्द्र मोहन सिग्देल पर्यवेक्षकमा सहभागी भए । यस महाधिवेशनबाट यो पार्टी नेकपा (मशाल) र नेकपा मशालमा विभाजित भयो । मोहन वैद्यले नेकपा मशालको नेतृत्व गरे भने मोहन विक्रम सिंहले नेकपा (मशाल) को नेतृत्व गरे । तनहुँ जिल्ला पार्टी कमीटी भने नेकपा (मशाल) सँगै आवद्ध भई कृयाशील रह्यो (ए.ने.क.पा. माओवादी छैटौँ जि.सं. प्रतिवेदन तनहुँ ०७१ वैशाख १३-१४) ।

२०४६ सालको जनआन्दोलनमा संयुक्त राष्ट्रिय जनआन्दोलन समिति गठन गरी पञ्चायतको अन्त्यको लागि सकृयतापूर्वक सहभागी भयो । २०४७ सालमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (मशाल) नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (चौ.म.) र सर्वहारावादी श्रमिक सङ्गठन बीच पार्टी एकता भयो । यो पार्टी एकता पश्चात् बालकृष्ण गैरेको सचिवकत्वमा पार्टी कमीटी गठन भयो । २०४८ सालमा वन्केवामा पार्टीको चौथो एकता जिल्ला सम्मेलन सम्पन्न भयो । यस सम्मेलनले ईन्द्रमोहन सिग्देलको नेतृत्वमा हरि बहादुर चुमान, कृष्णराज घिमिरे, शोभाकान्त

पोखेल, पुन नारायण श्रेष्ठ, तिल बहादुर गुरुङ्ग, शम्भु बहादुर अधिकारी, ईन्द्र बहादुर अधिकारी, अशोक लम्शाल लगायत सदस्य रहेको जिल्ला समिति गठन गर्‍यो ।

वि.सं. २०५१ मा पहिलो राष्ट्रिय सम्मेलन सम्पन्न भयो जुन सम्मेलनबाट जनयुद्धको तयारीका क्रममा पार्टी विभाजन भयो । जिल्लामा ईन्द्रमोहन सिग्देलको नेतृत्वमा हरि बहादुर चुमान, दिलिप कुमार श्रेष्ठ, श्रीराम घिमिरे, गोकर्ण पण्डित, ईन्द्र बहादुर अधिकारी र डम्बर बहादुर वि.क. लगायतको जिल्ला समिति गठन भयो भने ०५१ मा नै देव गुरुङ्गको उपस्थितिमा हरि बहादुर चुमानको नेतृत्वमा दिलिप कुमार श्रेष्ठ, गोकर्ण पण्डित, श्रीराम घिमिरे, वीरेन्द्र श्रेष्ठ, रमेश सिग्देल र ईश्वर गौली रहेको स्वयम्सेवक दल गठन गर्‍यो ।

२०५२ मा देव गुरुङ्गको उपस्थितिमा सुरक्षा दल गठन भयो । यो सुरक्षा दल दिलिप कुमार श्रेष्ठको नेतृत्वमा गोकर्ण पण्डित, श्रीराम घिमिरे, वीरेन्द्र श्रेष्ठ, रमेश सिग्देल, मन बहादुर आले, नरेश राना र ऋषि न्यौपाने रहेका थिए । यही अवधिमा जनयुद्धको प्रचार स्वरूप गण्डकी साँस्कृतिक सङ्गमले दमौली लगायत विभिन्न ठाउँमा साँस्कृतिक कार्यक्रम प्रस्तुत गरे ।

सशस्त्र जनयुद्धको समयमा तनहुँ र यस वरपरको भूगोल मिलाई बनाएका संरचनाका आधारमा पार्टी नेतृत्वको जिम्मेवारी र पार्टी कमीटी गठन-पुनर्गठन भए । जनयुद्धको सुरुवातमा ईन्द्र मोहन सिग्देलले नेतृत्व प्रदान गरे । गोर्खा र तनहुँ संयुक्त जिल्ला हुँदा हितराज पाण्डेले २०५५ सालसम्म, तनहुँ, नवलपरासी र स्याङ्जाको केही भागको संयुक्त जिल्ला हुँदा हरि अधिकारीले ०५६-०५८ माघसम्म, खोप बहादुर कँडेलले ०५८ माघ-०५९ माघ सम्म, हरि बहादुर चुमान र रमेश सिग्देलले २०६० सम्म हरि बहादुर चुमान र अशोक लम्शालले २०६० कार्तिक देखि ०६१ कार्तिक सम्म हरि बहादुर चुमान र जगन्नाथ खनालले, ०६१ कार्तिक देखि रामचन्द्र, डम्बर ब. वि.क. र ईश्वर गौलीले नेतृत्व गरे । अन्तिम अवस्था तिर भक्कपसाद सुवेदी, विन्दु माईला र पुनः डम्बर ब. वि.क. ले नेतृत्व गरेको पाइन्छ । ०५८ भदौमा किहुँमा हरि बहादुर चुमानको नेतृत्वमा पहिलो जनसरकार गठन, २०६० सालमा राम्जाकोटमा आशा खनालको नेतृत्वमा दोस्रो जन सरकार गठन, र राम बहादुर थापाको नेतृत्वमा तेस्रो जन सरकार गठन गरेको पाइन्छ ।

२०६३ मङ्सिर ५ मा भएको विस्तृत शान्ति समझौता पछि तनहुँको नेतृत्वमा राज कुमार दुलाल, सूर्य बहादुर गौली लगायतकाले पार्टी सञ्चालन गरे । २०६५ मा नेकपा (माओवादी) र नेकपा (एकता केन्द्र मशाल) बीच एकता भएपछि तनहुँमा गुणनिधि शर्माको नेतृत्वमा रहेको नेकपा (एकता केन्द्र मशाल) सँग एकता भयो । पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डको नेतृत्वको सरकार निर्माण पश्चात् पार्टी पंक्तिभिन्न विचलन सुरु भयो र अन्तमा मोहन वैद्य (किरण) ले २०६९ असार २-४ मा अलग्गै राष्ट्रिय सम्मेलन गरी एनेकपा माओवादीबाट अलग भएको र

नेकपा माओवादी नामको पार्टी गठन गरे । यो परिवेशमा यो जिल्लाका केन्द्रिय सदस्य, जिल्ला ईञ्चार्ज, सभासदहरू केही जिल्ला सदस्यहरू नेकपा माओवादीमा समाहित भए । जिल्ला सचिव जगन्नाथ खनाल लगायतका नेताहरू भने पार्टीको संस्थापनसँग एकाकार भई एमाओवादीमा नै कृयाशील रहे ।

२०६२ श्रावणमा रमेश सिग्देलको संयोजकत्वको जिम्मेवारी सहित स्थानान्तरण पछि २०६९ माघ २-३ मा भएको पाँचौँ जिल्ला सम्पन्न जगन्नाथ खनालको नेतृत्वमा जिल्ला समिति गठन । २०७० साल वैशाख १३-१४ मा दमौलीमा छैटौँ जिल्ला सम्मेलन सम्पन्न भयो । यो सम्मेलनले अध्यक्ष जगन्नाथ खनाल, उपाध्यक्ष राजेन्द्र केशरी न्यौपाने, सचिव दिने गौतम र कोषाध्यक्ष गीता शाही लगायतको ५१ सदस्यीय जिल्ला समिति गठन भयो । हाल यही जिल्ला समिति कृयाशील रहेको छ ।

अर्कोतर्फ एमाओवादीबाट अलग भएको नेकपा-माओवादी हरि चुमान, अतिन्द्र केशरी न्यौपाने सहितको कृयाशीलता रहेको छ भने नेकपा-माओवादीबाट अलगिएर बनेको नेत्र विक्रम चन्द (विप्लव) समूहको नेकपा (माओवादी) डम्बर बहादुर वि.क. को नेतृत्वमा कृयाशील रहेको छ । यसप्रकार जिल्लामा नेकपा-माओवादी आफ्नै ढङ्गले कृयाशील भइरहे पनि ३ वटा पार्टीमा विभक्त भएको अवस्था छ (एनेकपा माओवादीको तनहुँको राजनीतिक प्रतिवेदनबाट २०७१ वैशाख) ।

तनहुँ जिल्लामा नेकपा (मशाल) को राष्ट्रिय जनमोर्चा पुष्पलाल श्रेष्ठ, श्रीकुमार श्रेष्ठ समेतको कमीटी रहेको छ भने नेकपा संयुक्तको केन्द्रिय नेता पनि तनहुँमै भएका नाताले लोकनाथ आचार्य, पार्वती शर्माहरू अस्तित्वमा छन् ।

३.३ तनहुँ जिल्लामा भएका राजनीतिक सङ्घर्षहरू

समाजमा हुने विभेद, अन्याय, अत्याचार एवम् शोषण उत्पीडनको विरुद्ध न्याय, समानता र उन्नतिका खातिर सङ्घर्षहरू हुने गर्दछन् । नेपालमा जहाँनियाँ राणा शासनको दासत्वबाट मुक्त गराउन स्वतन्त्रताका पुजारीहरू गंगालाल श्रेष्ठ, दशरथ चन्द, शुक्रराज शास्त्री, धर्मभक्त माथेमा लगायत अन्य थुप्रै ज्ञात-अज्ञात व्यक्तिहरू अत्याचारीहरूसँग रत्तिभर नभुकी मातृभूमि प्रति हाँसी-हाँसी प्राण उत्सर्ग गरेको घटनाले नेपालीहरूमा चेतनाको विकास हुँदै गयो । फलतः सबैले पढ्न लेख्न पाउनुपर्ने माग राखी तिनधारा संस्कृत पाठशालाका विद्यार्थीहरूले 'जयतु संस्कृतम्' आन्दोलन थालनी गरे (मिश्र, २०५७) । यो आन्दोलनले देशको साथै तनहुँको राजनैतिक चहलपहलमा गहिरो प्रभाव पर्न गयो । तिनधारा पाठशालाबाट छात्रावास परित्याग गरी राजनैतिक जागरणको अभियानमा

हिँडनेहरू मध्ये तनहुँका श्रीभद्र शर्माको नेतृत्वमा काशीनाथ गौतम सहित ४०/४२ जनाको टोली काठमाडौँबाट पश्चिम तिर हुँदै बनारस जाने सन्दर्भमा बन्दीपुरमा बास बसे । तीन सय रूपैयाँ श्रीभद्र शर्मा खनालका पिता डि. अंशुमाली खनालले दिएपछि बनारस गएर वि.पि. कोइरालाको नेपाली राष्ट्रिय कांग्रेससँग सम्पर्क गरे (मिश्र, २०५७, पृ. ६९६) । जयतु संस्कृतम्का कार्यकर्ताहरू लिएर श्रीभद्र शर्मा बन्दीपुर आएपछि तनहुँमा सङ्गठित रूपमा स्थायीत्व कायम भएको देखिन्छ । श्रीभद्र शर्माले बन्दीपुरमा स्थानीय कविराज रामप्रसाद खनालको संरक्षकत्वमा नेपाली कांग्रेस बन्दीपुरको स्थापना गरेका थिए । यसैगरी सोही समयमा दमौली क्षेत्रमा कम्युनिष्ट नेता एकदेव आलेको सक्रियतामा हलि आन्दोलन चलाईएको थियो (गोकुलदीप, २०६१) । तनहुँको राजनैतिक आन्दोलनमा कांग्रेस र कम्युनिष्टहरू एकै समयमा सक्रियताका साथ लागेका थिए । ऐतिहासिक “जयतु संस्कृतम्” आन्दोलनको प्रभावले राणावीरोधी गतिविधिहरू सिर्जना गरी समाजमा राजनैतिक जागरण ल्याउने कार्यमा तनहुँले महत्वपूर्ण योगदान दिएको देखिन्छ ।

चुँदीफाँटमा हलो जोत अभियान

२००७ सालको जनक्रान्तिलाई मूर्त रूप प्रदान गर्न राणाशासनले गरेको कठोर दमन, अन्याय र अत्याचारको विरुद्ध रुढीवादी परम्परागत जातिपातिको भेदभाव अन्त्य गर्न तनहुँ, धादिङ र लमजुङका क्रान्तिकारी ब्राम्हणहरू हलो जोत्ने कार्यमा संलग्न भए । २००६ सालमा तनहुँको चुँदीफाँट, लमजुङको दुराडाँडा र धादिङको केवलपुरमा ब्राम्हणहरूले हलो जोत्ने अभियान सञ्चालन गरे । यो हलो जोत अभियानको मुख्य अभियन्ता श्रीभद्र शर्मा थिए । उनकै आड भरोसामा दुराडाँडाका तोयानाथ अधिकारी, लेप्टन शेषकान्त अधिकारी र श्रीकान्त अधिकारीले हलो जोत्ने कार्यको आरम्भ गरे । जबकि त्यतिखेर नेपाली समाजमा हिन्दुवादी कट्टर संस्कारका ब्राम्हणले हलो छुन समेत हुँदैनथ्यो । तसर्थ ती क्रान्तिकारी ब्राम्हणलाई व्यङ्ग्य गर्दै श्लोक बनाएका थिए ।

“शेषकान्त लेप्टन तोयानाथ तिग्रे

ठूलै थिए यिनीहरू हलो जोती बिग्रे” (मिश्र, २०५७) ।

दुराडाँडाका ब्राम्हणहरूको उक्त क्रान्तिकारी कदम पछि तनहुँका चुँदी सिम्पानीका ब्राम्हणहरू रामप्रसाद खनाल, विष्णुहरि खनाल, भुवेनश्वर खनाल र उमाभद्र खनाल समेतले २००६ साल पौष ६ गते दिनको १२ बजे उपल्लो चुँदी टुहुरेपसलको बिर्ता बगरको खेतमा

पहिलो पटक गोरु नारेर हलो जोत्ने कार्य सम्पन्न गरे । यो कार्य सँगै राणा वीरोधीहरू पर्चाहरू बन्दीपुर चुँदी आदि ठाउँमा विशेषतः श्रीभद्र शर्माको गहिरो प्रभाव परेका धादिङ्ग केवलपुरतिर देवीप्रसादका गतिविधिहरूले द्रुत गतिमा अधि बढाए । उनले आफ्नो अनुभूतिलाई काव्यात्मक शैलीमा लेख्दै भनेका थिए ।

‘हलो जोत्न हुन्छ, भन्दै गोरु मैले नारें

लामीडाँडा केवलपुरमा दिउँसै रात पारें ।’

‘देवीप्रसाद उल्लु रैछ, भन्थे ठूलाठालु,

बाहुन भै हलो जोत्ने बाँदर हो कि भालु ।’

यो हलो जोत अभियानले समाज पक्ष र विपक्ष भई दुई समूहमा बाँडिन पुग्यो । हलो जोत्ने मानिसहरू आफन्तकोमा जाँदा भान्सामा बस्न नदिने, खाना मजेरीमा बसेर खानुपर्ने जस्ता घटनाहरू घट्न थाले (मिश्र, २०५७) ।

बन्दीपुरमा गोली काण्ड र जनसरकार गठन

२००७ सालको जनक्रान्तिमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने नेपालका विभिन्न सचेत र सफल कर्मभूमिहरू मध्ये ऐतिहासिक सुन्दरवस्ती तनहुँको बन्दीपुर पनि अग्रपंक्तिमा पर्छ । राजनीतिक जागरण र जनचेतनाको फाँटमा पहिलेदेखि नै विशेष चर्चित तनहुँ प्रख्यात जयतु संस्कृतको आन्दोलनको बुलन्द नाराले बढी आन्दोलित थियो । २००७ को जनक्रान्ति हुनुपूर्व नै बन्दीपुरमा गठन भएको जनसरकार यसको ज्वलन्त पक्ष हो । बन्दीपुरमा २०११ सालदेखि नै राणाशासन वीरोधी गतिविधिहरू गोप्य रूपमा सञ्चालन भइरहेका थिए भने श्रीभद्र शर्मा र स्थानीय नेता रामप्रसाद खनालको अगुवाईमा तनहुँका युवाहरूको जनसमर्थनमा राणावीरोधी अभियान प्रारम्भ भएको थियो । जनक्रान्तिको दोस्रो दिन २००७ साल कार्तिक २६ गते वीरगन्जमा थिरबम मल्लले वीरगति प्राप्त गरेको खबरले बन्दीपुरका युवाहरूमा थप आक्रोश वृद्धि भई २००७ पौष २९ गते बन्दीपुरमा विशाल जनसहभागीता रहेको जुलुस सहित बन्दीपुरको अड्डा कब्जा गर्न अगाडि बढ्यो । माघेसंक्रान्तिको अधिल्लो दिन भएको उक्त जुलुस प्रजातन्त्र ल्याउँछौं, ल्याउँछौं राणाशासन मुर्दावाद जस्ता नारा लगाउँदै अधि बढ्दा सेनाको गोली प्रहारबाट धर्मध्वज गुरुङ्ग, धर्मराज श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर सार्की, खड्ग बहादुर गोदार, सन्त बहादुर राना र उत्तर कुमार श्रेष्ठले घटनास्थलमै अमरत्व प्राप्त गरे । अमरत्व प्राप्त गरेका सहिदका शवहरू आर्मीले राति नै उठाएर टुँडिखेलको

पछाडि भिरमा लगेर फालेका थिए । २००७ सालको जनक्रान्तिमा एकै ठाउँमा ६ जना सपुतहरूले वीरगति प्राप्त गरेको अधिराज्यकै यो पहिलो घटना थियो । क्रान्तिका घाइतेहरूको सेवा गर्ने र क्रान्तिमा लाग्ने महिलाहरूको पनि उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ । तारादेवी खनाल, पार्वती ढकाल, करुमाया राना र खड्काकुमारी खनाल बन्दीपुर बाहिरका र बन्दीपुरभित्रका शारदा श्रेष्ठ, शिलकुमारी श्रेष्ठ, मधु पिया, मैयादेवी श्रेष्ठ र कृष्णकुमारी श्रेष्ठ जस्ता महिलाहरू क्रान्तिमा घाइते भएकाहरूको उपचार एवम् सेवा गर्न लागिपरेका थिए । बन्दीपुरमा ६ जना सहिदहरूले वीरगति प्राप्त गरेपछि राणाशासकका अनुयायीहरू बन्दीपुर छोड्न बाध्य भए । बन्दीपुरबाट राणाशासकको पलाईनसँगै क्रान्तिकारीहरूद्वारा बन्दीपुर आफ्नो कब्जामा लिई श्रीभद्र शर्माको नेतृत्वमा जनसरकारको गठन गरे जसमा रामप्रसाद खनाल न्यायमन्त्री, कृष्णकान्त अधिकारी स्वास्थ्यमन्त्री, कृष्णलाल प्रधान उद्योग वाणिज्य मन्त्री, विदुर रत्न जोशी कृषि मन्त्री, बखानसिं गुरुङ्ग रक्षामन्त्री, रामचन्द्र वाग्ले अर्थमन्त्री र ज्ञानहरि पण्डित शिक्षामन्त्री रहेका थिए (मिश्र, २०५७) । यसरी नेपालमा प्रजातन्त्र ल्याउन नेपाली आमाका असंख्य स्वतन्त्रता प्रेमीहरूले जनसङ्घर्षमा लड्दा लड्दै जीवन बलिदान गरेका छन् त्यही बलिदानको कारण प्रजातान्त्रिक हक अधिकार प्राप्त हुँदै गइरहेका छन् ।

तिरो बन्द आन्दोलन

सामाजिक न्याय, समतामूलक विकास तथा जनचेतना अभिवृद्धिका पक्षमा तनहुँ जिल्लामा सम्पन्न भएका सङ्घर्षका कार्यक्रमहरू मध्ये तिरो बन्द आन्दोलन पनि एक हो । अन्तिम राणा प्रधानमन्त्री मोहन शम्सेरको अवसानपछि राष्ट्रिय प्रजा पार्टीका मात्रिकाप्रसाद कोइराला प्रधानमन्त्री भएको बेला तनहुँ जिल्लामा तिरो बन्द आन्दोलन आरम्भ भएको हो । यस आन्दोलनको आफ्नै विशेषता रहेको छ । जनताबाट राजश्व, तिरो, कर आदि उठाएपछि राज्यले जनतालाई त्यसबाट केही न केही राहत विकास आदि दिनुपर्नेमा शासन सञ्चालकको हितका खातिर मात्र मद्दत पुगेकोले तिरो तिर्ने समय २०११ चैत्र महिनामा तनहुँमा तिरो बन्द आन्दोलन सुरु भयो । आन्दोलनको मुख्य लक्ष्य तिरोबाट उठेको रकमको ५०% अंश सम्बन्धित ठाउँको बाटो घाटो, स्कूल पानी, पँधेरो आदि विकास निर्माणमा खर्च गरीनुपर्छ भन्ने आशय रहेको थियो । तनहुँमा सफल रहेको आन्दोलन जिल्लाको सबै भागमा

फैलिएपछि विशेषगरी चुँदीफाँट, साँगेफाँट र कलेस्ती फाँटमा सक्रिय रूपमा चलेको थियो ।
(गोकुलदीप, २०६१) ।

भद्र अवज्ञा आन्दोलन

संसदीय आम निर्वाचन चाँडो होस् भन्ने हेतुले दबाव सिर्जना गर्न नेपाली कांग्रेस, नेपाल प्रजा परिषद् र नेपाली राष्ट्रिय कांग्रेस मिलेर संयुक्त मोर्चा गठन गरी (वि.पि., टंकप्रसाद र डिल्लीरमण रेग्मीको नेतृत्वमा) २०१४ साल मङ्सिर २२ गतेदेखि अधिराज्यभर भद्र अवज्ञा आन्दोलन आरम्भ गरे । यस आन्दोलनलाई समर्थन गर्दै कम्युनिष्ट पार्टी पनि सामेल भयो । तनहुँका श्रीभद्र शर्माको नेतृत्वमा पोखराबाट भद्र अवज्ञा आन्दोलनको आरम्भ भएको थियो भने बन्दीपुरमा रामकुमार जीवन मिश्र, उमाभद्र खनाल, महेश्वरलाल श्रेष्ठ, रामलाल श्रेष्ठ, छत्रराज पाण्डे आदिले नेतृत्व गरेका थिए । अधिराज्यभर एक हप्तासम्म चलेको यो आन्दोलनमा श्रीभद्र शर्मा पोखरा जेल, उमाभद्र खनाल, रामकुमार जीवनमित्र, मैयादेवी श्रेष्ठ, महेश्वरलाल श्रेष्ठ बन्दीपुर जेलमा थुनिएका थिए । बन्दीपुरको आन्दोलनमा कर्मचारीहरू देवीप्रसाद ढकाल र ज्ञानहरि पण्डित समेतले साथ दिएका थिए भने मणिराज गुरुङ्ग, सूर्यनाथ आचार्य, विष्णुविलास ढकाल, मुरली मोहन खनाल, बामदेव पण्डित, महेश्वरलाल श्रेष्ठ, सूर्यभक्त अधिकारी, रेवतीरमण अधिकारी, रामलाल श्रेष्ठ, महाप्रसाद आचार्य, देवनीधि लोहनी, केशव वाग्ले, हरिशंकर वाग्ले, पदम बहादुर आले, हेमलाल पौडेल, केवि गुरुङ्ग, चीजकुमार श्रेष्ठ, बासुदेव न्यौपाने, जगत बहादुर पण्डित, लाल बहादुर शाही, फणिन्द्र शाह, गंगा बहादुर गुरुङ्ग, नुरचन्द्र अधिकारी, छत्रराज पाण्डे, ढुण्डीराज हमाल, चित्र बहादुर शाह, सुन्दरमान श्रेष्ठ, श्रीकृष्ण पन्त, तेजप्रसाद पौडेल, हरिकृष्ण ढकाल, रामकृष्ण ढकाल र मुक्तिनाथ आचार्यहरूले भद्र अवज्ञा आन्दोलनमा खुलेर सहयोग पुऱ्याएका थिए (मिश्र, २०५७) ।

तत्काल संसदको चुनाव गरीयोस् भनेर थालिएको भद्र अवज्ञा आन्दोलनको बाबजुद १ वर्ष ३ महिना पछि २०१५ साल फाल्गुन ७ गतेका लागि तत्कालीन श्री ५ महेन्द्रबाट आम चुनावको घोषणा भयो । यो घोषणाले गर्दा सत्याग्रह आन्दोलन केन्द्रबाट स्थगित गर्ने निर्णय भयो जसलाई रामकुमार जीवनमित्र र महेश्वरलाल श्रेष्ठले 'यो धोका हो' भन्दै वीरोध जनाएका थिए । बन्दीपुर जेलबाट रामकुमार जीवनमित्र र महेश्वरलाल श्रेष्ठलाई पोखरा जेल चलान गरीयो भने श्रीभद्र शर्मा लगायत आन्दोलनकारीहरू जेलबाट छुटे । यसरी

तनहुँको भद्र अवज्ञा आन्दोलन शान्तिपूर्ण रूपमा सफल भइरहेकै बेला चुँदीफाँटका मोहीहरूको आन्दोलनले तिनखण्डी र पाँचखण्डीको प्रथाको अन्त गरी अधियाँ प्रथा बसालेको देखिन्छ ।

संसद विघटन र तनहुँको सङ्घर्ष

२०१७ साल पौष १ गते दिउँसो ३:३० बजे रेडियो नेपालबाट राजा महेन्द्रको शाही घोषणा मार्फत् संसद विघटन गरी जनतामा निहित सम्पूर्ण अधिकार श्री ५ मा निहित गरेको घोषणा भयो (कार्की, २०४४: १७ : १८) । यस घटनाले जननिर्वाचित संस्था विघटन गरे । प्रथम जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री वि.पि. कोइराला जेल चलान भए । यस प्रतिगामी घटनाको तनहुँका सचेत सबै नागरीक, बुद्धिजीवि र राजनैतिक व्यक्तित्वहरूले वीरोध जनाए । तत्काल उक्त कदमको वीरोध गर्नेहरूमा श्रीभद्र शर्मा, एकदेव आले, बखानसिंह गुरुङ्ग, उमाभद्र खनाल, लालध्वज गुरुङ्ग, चीजकुमार श्रेष्ठ, धनेश्वर शर्मा, तुलसी प्रसाद श्रेष्ठ, लक्ष्मीभक्त उपाध्याय, गोबर्द्धन शर्मा पोखेल, घनश्याम शर्मा, पिताम्बर रानाभाट, मणिराज राना, जित बहादुर विक, कालुराम राना, कृष्णलाल प्रधान लगायतका राजनीतिज्ञहरू थिए । त्यसैगरी २०१८ सालमा भरतपुर काण्डमा परेका ७२ जना मध्ये सबैभन्दा बढी तनहुँका क्रान्तिकारी परेका छन् । यो घटनामा गोबर्द्धन शर्मा र भरत गुरुङ्गलाई जन्मकैद बखानसिंह गुरुङ्ग, सूर्यभक्त अधिकारी, मेहरध्वज अधिकारी र लालध्वज गुरुङ्गलाई २०/२० वर्ष कैद र निजहरूको अंश सर्वस्व गर्ने सजाय पाएका थिए (जोशी, २०५८) । त्यसैगरी शम्सेर बहादुर गुरुङ्गलाई १२ वर्ष कैद सहित सर्वस्व हरण, बुद्धसिंह गुरुङ्ग, पूर्ण बहादुर गुरुङ्गलाई ६-६ वर्ष कैद, पदम बहादुर गुरुङ्ग, मोहन सिंह गुरुङ्ग, मिन बहादुर गुरुङ्ग, पूर्ण बहादुर गुरुङ्गलाई नगद दण्ड जरिवाना गरिएको थियो भने गणेश कुमार प्रधान, उदय कुमार श्रेष्ठ, चिजकुमार श्रेष्ठ र श्याम कुमार श्रेष्ठले सफाई पाएका थिए (जोशी, २०५८) ।

दमौली जेल विद्रोह

राजनैतिक सङ्गठन र चेतना स्तर बढाउन जेलका बन्दीहरूबीच आपसमा बहस र छलफल भइरहन्छन् । विभिन्न आरोपमा जेलमा बन्दी जीवन बिताइरहेका राजबन्दीहरू समाज परिवर्तनको महान् अभियानमा टेवा दिने हिसाबले जेल विद्रोहहरू हुने गर्दछन् । नेपालको इतिहासमा २००१ सालको जेल विद्रोह, २००८ सालको रक्षादलको विद्रोह, २०३१ सालको वेशीशहर जेल विद्रोह २०३३ सालको नख्खु जेल विद्रोहबाट आदिवाट प्रेरणा लिँदै २०३६

सालमा दमौली जेल विद्रोह तत्कालीन नेकपा मालेका नेता बामदेव गौतमको योजनामा भएको थियो । केही महिना अघि देखि दमौली जेलमा बन्दी जीवन बिताइरहेका बामदेव गौतम र हितकाजी गुरुङ्गलाई यसपछि दमौलीबाट बुटवल जेल सरुवा गरीयो । यो जेल विद्रोहको सुत्रधार बामदेव गौतम थिए, जुन कार्यलाई निरन्तरता दिँदै उनका अनुयायहीरु रामबहादुर तिवारी, नारायण बास्तोला र धनबहादुर गुरुङ्गले उपचार गर्ने बहानामा विद्रोहको कार्ययोजना मुताविक २०३६ साल श्रावण १७ गते दिउँसो ४ बजे जेल विद्रोह गरी सम्पूर्ण ४४ जना बन्दीहरू भागे (मिश्र, २०५७) ।

अखिल नेपाल किसान संघका माध्यमबाट 'जसको जोत उसको पोत', "कोटा कपडा भाउवृद्धि वीरोधी आन्दोलन," भाउवृद्धिको पक्षमा बन्दीपुर आएका "बडा हाकिम विश्वबन्धु थापा लखेट्ने आन्दोलन," "साँगेका फटाहा वीरोधी आन्दोलन," "काहुँका हेमलाल पौडेलका विरुद्धको आन्दोलन," "राडरुडका बोधराज खनाल वीरोधी आन्दोलन" "घिरिङ्ग गजरकोटका गोरे सुनार वीरोधी आन्दोलन" जस्ता महत्वपूर्ण आन्दोलनहरू तनहुँमा भएका सङ्घर्षका उल्लेखनीय उदाहरणहरू हुन् (गोकुल दिप, २०६१) ।

एकदेव आलेको नेतृत्व र अगुवाईमा दमौली मानहुँ र पाटनवेशीमा किसान आन्दोलनको थालनी गरीयो । यो आन्दोलन अन्तर्गत किसानले खेती गरेका जग्गाहरू किसानलाई उपलब्ध गराउने, जसको जोत उसको पोत कायम गराउने र सामन्तका विरुद्धको आन्दोलनलाई सशक्त रूपमा अघि बढाइयो । एकदेव आलेको नाम सुन्नासाथ त्यतिखेर सामन्तका मुटु थर्किन्थ्यो । मानहुँको वेनीपाटन र चोक चिसापानीमा पर्ति जग्गा कब्जा गरी किसानहरूलाई बाँड्ने काम भयो । साँगे फाँटमा जनतालाई श्रमदान गराई कूलो निर्माण गरीयो जुन कार्यमा एकदेव आले, हिक्मतसिंह भण्डारी, कदम कुमार श्रेष्ठ र कृष्णलाल प्रधानले नेतृत्व गरेका थिए । त्यसैगरी गोकुलदीप पत्रिकालाई कृष्णलाल प्रधानले दिएका भएको अन्तरवार्तामा जिल्लाभरि जाली तमसुक च्यात्ने आन्दोलनको थालनी भयो जसमा कदम कुमारले आफ्नै घरको १ लाख बराबरको तमसुक च्यात्ने । कुत प्रथा वीरोधी आन्दोलनमा खेतीको अधिया भन्दा बढी कुत लिनेको मोही किसानलाई फिर्ता गराउने कार्य भयो । त्यसैगरी भरुवा बन्दुक किसानले बाँदर लखेट्न प्रयोग गर्ने हुँदा त्यस्ताको लाईसेन्स हुनुपर्दछ भनी गरिएको आन्दोलनमा व्यापक दमन भयो र एकदेव आलेलाई जेल लगेको कुरा बताइएको छ (गोकुलदीप, २०६१) ।

यसरी २०४६ सालको आन्दोलन सम्म मोफसलमा रहेर पनि तनहुँ जिल्लाबाट निरंकुश व्यवस्था विरोधी आन्दोलनमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको भेटिन्छ । विभिन्न साहित्यहरूको अध्ययन गर्दा तनहुँको राजनीति जागरण र सङ्घर्षको आफ्नै छुट्टै विशेषता भएको पाइन्छ । माथि उल्लेखित सन्दर्भ साहित्यहरूको आ-आफ्नो महत्व छ जसले राजनीतिक दल, आन्दोलन तथा नेपाली राजनीतिक आन्दोलनका बारेमा उल्लेख गरेका छन् । तर हालसम्म तनहुँ जिल्लाको राजनीतिक आन्दोलन २०६२/०६३ को बारेमा हालसम्म पुस्तक शोध अध्ययन नभएकोले प्रस्तुत शोधपत्र मौलिक शोधखोजका रूपमा रहेको छ ।

परिच्छेद-चार

तनहुँ जिल्लामा जनआन्दोलन

४.१ जनआन्दोलन २०६२/०६३ को पृष्ठभूमि

समाजमा भएको अन्याय अत्याचार शोषण दमन र उत्पीडनको विरुद्ध शोषित एवम् उत्पीडितहरूले त्यसवाट मुक्तहुन सङ्घर्ष गर्दछन् । सामाजिक राजनीतिक सत्ता सञ्चालन गर्ने हरूले आम जनता माथि सत्ताको शक्ति प्रयोग गरेर आफ्नो स्वार्थ पुरा गर्न शोषण र दमनका अनेकौँ तरिकाहरू अपनाउने गर्दछन् । स्वाभाविक रूपमा राज्यले (सत्ताधारीले) गर्ने शोषण र अन्याय, अत्याचारको विरुद्ध जनताले पनि प्रतिक्रियात्मक तरिकाले सङ्घर्षहरू गर्ने गर्दछन् । मार्क्सवादी अवधारणामा समाज वर्गीय हुन्छ । जुन शोषक वर्ग (उत्पीडक वर्ग, अन्याय अत्याचार गर्ने वर्ग) र शोषित वर्ग (उत्पीडित वा अन्याय अत्याचारमा पर्ने वर्गहरू) गरी दुई किसिमको रहेको हुन्छ । समाज विकासको क्रमसँगै शोषण गर्ने तरिकाहरू फेरिदै जान्छन् भने शोषण विरुद्धको सङ्घर्षको स्वरूप पनि सोही अनुरूप फेरिदै जान्छन् । शासक वर्गको शोषण, उत्पीडन र थिचो मिचो जनता माथि चरम सीमामा पुगे पछि शासक वर्गको विरुद्ध जनताहरू आन्दोलनलाई सशक्त ढङ्गले उठान गर्दछन् । नेपालमा पनि राजनीतिक चेतनाको विकास हुँदै जाँदा जनआन्दोलनको अवधारणाको विकास हुँदै गएको पाइन्छ । २००७ सालको सेरोफेरोमा विकसित राजनैतिक चेतनाले जहाँनिया राणा शासनको विरुद्धमा आन्दोलन गरेको थियो । जुन आन्दोलन अघोषित जनआन्दोलन थियो । नेपाली कांग्रेसको नेतृत्वमा भएको उक्त आन्दोलनमा नेपालका कम्यूनिष्टहरूको सक्रिय सहभागीता थियो । भर्खर गठन भएको नेपाल कम्यूनिस्ट पार्टीले आफ्नो विज्ञप्ती जारी गरी राणा वीरोधी २००७ सालको क्रान्तिलाई समर्थन गर्दै सफलताको मन्जिलमा पुऱ्याउने स्पष्ट नीति लिएको थियो (पुष्पलाल, ०५३:६२) । यसै गरी प्रजापरिषद् समेत यो आन्दोलनमा सहभागी हुने भनी अन्य राजनीतिक व्यक्तित्वहरू र नागरीक समाजका अगुवाहरू संलग्न भई राणा वीरोधी

जनआन्दोलन जनक्रान्तिमा परिणत भएको थियो । र १०४ वर्षे निरङ्कुश जहाँनिया राणा शासनको अन्त्य भएको थियो ।

२००७ सालको क्रान्तिको जगमा २०१५ मा नेपालमा पहिलो संसदीय निर्वाचनवाट प्रथम जननिर्वाचित प्रधानमन्त्रीको रूपमा वि.पि. कोइरालाको सरकारलाई पुन राजा महेन्द्रले २०१७ साल पौष १ गते अपदस्थ गरी बहुदलीय व्यवस्था खारेज गरी पञ्चायती व्यवस्था लागू गरे । यसरी राजा महेन्द्रको निरङ्कुश पञ्जाहरू अघि बढ्दै जादाँ पञ्चायती व्यवस्थाको विरुद्ध नेपाल कम्युनिस्ट पार्टीका नेता पुष्पलालले पञ्चायतको अन्त्यको लागि कांग्रेस कम्युनिस्टको संयुक्त आन्दोलनको प्रस्ताव गरे । तर प्रस्तावलाई तत्कालीन कांग्रेसवाट अस्वीकार गरीयो भने कम्युनिस्ट आन्दोलन भित्रको उग्र वामपन्थी सोंच भएकाहरूले पुष्पलाललाई कांग्रेसको पुच्छरको आरोप लगाए । २०३६ सालको विद्यार्थी आन्दोलनले पञ्चायती शासकलाई जनमत संग्रहमा पुऱ्याए पनि सुधारिएको पञ्चायती व्यवस्थाको नाउँमा पञ्चायतलाई मजबुत बनाईयो । २०४६ को ऐतिहासिक जनआन्दोलनको घडीमा आएर बल्ल पुष्पलालको जनआन्दोलनको अवधारणा नीति अनुरूप कांग्रेसका सर्वमान्य नेता गणेशमान सिंह राजी भए । जस अनुरूप पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्यका लागि नेपाली कांग्रेस र ७ कम्युनिस्टहरूको मोर्चा वाममोर्चाको नेतृत्वमा जनआन्दोलन सञ्चालन गरीयो । कांग्रेस र कम्युनिस्ट मिलेर गरिएको यो संयुक्त आन्दोलन पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य र संवैधानिक राजतन्त्र सहितको बहुदलीय व्यवस्था प्राप्तिमा टुंगियो । पुष्पलालको नीति अनुसार संयुक्त जनआन्दोलन सञ्चालन गरी सफलतामा पुगेकोले पुष्पलाल लाई जनआन्दोलनको प्रणेता पनि भनीन्छ ।

२०४६ सालको जनआन्दोलनवाट स्थापित बहुदलीय प्रजातन्त्रलाई संस्थागत गर्दै अघि बढ्ने क्रममा महत्वकांक्षी निरङ्कुश राजा ज्ञानेन्द्रले “महेन्द्र पथ” लागू गरी जन निर्वाचित प्रधान मन्त्री शेरबहादुर देउवा लाई अपदस्थ गरी २०५९ साल असोज १८ गते जननिर्वाचित सरकार खारेज गरी आफ्नो स्वेच्छिक सरकार गठन गरी २०६१ माघ १९ गते देशको सम्पूर्ण सत्ता कब्जामा लिए । निरङ्कुश राजा ज्ञानेन्द्रको यो शाही कदमको विरुद्धमा संयुक्त सङ्घर्ष(आन्दोलन) गर्नु पर्ने बाध्यत्मक अवस्था सृजना भयो । देशका प्रमुख राजनीतिक दलहरू ने.का., ने.क.पा. एमाले, ने.का. प्रजातान्त्रिक, जनमोर्चा, ने.म.कि.पा, सद्भावना(आनन्ददेवी)र वाममोर्चा नेपाल २०६२ बैशाख २५ गते राष्ट्रिय संकट समाधानका लागि साभ्ना सहमति र प्रतिबद्धताको घोषणापत्र पारित गरी जनआन्दोलन गर्ने निश्कर्षमा पुगे ।

जनआन्दोलनको आवश्यकता र औचित्य प्रष्ट्याउँदै घोषणा पत्रमा उल्लेख गरिएको छ “माघ १९ २०६१ को शाही घोषणा राजा द्वारा निरङ्कुश रूपमा प्रत्यक्ष शासन चलाउन खोजिएको घोर अप्रजातान्त्रिक असंवैधानिक र प्रतिगामी कदम हो । यसका विरुद्ध सात राजनैतिक दल शान्तिपूर्ण, शसक्त र जनआन्दोलनका आवश्यकतामा सहमत भएका छौं ।” (साभा सहमति र प्रतिबद्धताको घोषणा पत्र) नेकपा एमालेले संयुक्त जनआन्दोलन २०६० र अग्रगामी विकास सम्बन्धमा पुस्तिका प्रकाशन गर्दै भनेको छ, “ २०५९ असोज १८ गतेको शाही कदमको वीरोधमा हाम्रो पार्टी नेकपा एमाले स्थाई कमीटी बैठकले शाही घोषणा बाट संवैधानिक तथा बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको मर्म र भावनामा आघात पुगेको ठहर गरी सो शाही कदमको वीरोध गरेको थियो।” २०५९ माघ ८ गते काठमाण्डौमा चार वटा प्रमुख राजनीतिक दलहरू नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस, संयुक्त जनमोर्चा र ने.म.कि.पा. को संयुक्त बैठक बसी “ जनआन्दोलनको विकल्प छैन” भन्ने निष्कर्ष निकाले । २०६० साल बैशाख २१ गते टुडिखेल, खुलामञ्चबाट विशाल संयुक्त सभा मार्फत जनआन्दोलनको घोषणा भयो ।

शान्तिपूर्ण संयुक्त जनआन्दोलनलाई सुदृढ र प्रभावकारी बनाउन शसस्त्र संघर्ष गरीरहेको नेकपा माओवादीलाई शान्तिपूर्ण सङ्घर्षको बाटोमा ल्याउनु आवश्यक थियो । तसर्थ नेकपा एमालेले २०६२ कार्तिक ६ गते देखि ९ गते सम्म नेकपा माओवादी सँग रोल्पामा वार्ता गरी ६ बुँदे सहमति भयो । शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनमा जोड दिदै एमाले र माओवादी बीच भएको सहमतिको बुदा नं. ४ मा उल्लेख गरिएको छ । “निरङ्कुश राजतन्त्रका विरुद्ध आ-आफ्नो ढङ्गबाट प्रहार गर्ने र शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन गर्ने आपसी तालमेल गर्न हामी दुई पार्टी सहमत भयौं ।”(एमाले-ए माओवादी बीच हस्ताक्षरित सम्झौता पत्र २०६२)

७ राजनैतिक दलले जनआन्दोलनलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने क्रममा पुनः नेकपा ए.माओवादी र ७ (सात) राजनैतिक दलका बीच भारतको लखनउमा वार्ता भई २०६२ मङ्सिर ७ गते १२ बुँदे समझदारी गरी जनआन्दोलन लाई निर्णायक तहमा पुऱ्याउने निर्णय गरे । पुनः २०६२ चैत्र ६ गते वार्ता गरी जनआन्दोलन २०६२ को कार्य तालिका घोषणा गरे । सोही अनुरूप २०६२ चैत्र २४ बाट सुरु भएको जन आन्दोलन २०६३ बैसाख ११ मा सफलतापूर्वक सम्पन्न भयो । र शाही शासनको अन्त्य भयो । यसरी निरङ्कुश तानाशाही सर्वसत्ता वादको विरुद्धमा शान्ति अमनचयन लोकतन्त्र र अग्र गतीका लागि सफलतापूर्वक

सम्पन्न भएको यो संयुक्त आन्दोलन तुलनात्मक रूपमा विगतको भन्दा बृहत र उन्नत स्तरको थियो ।

४.२ आन्दोलनको प्रथम चरण (०६१/१०/१९ देखि ०६२/९/३०)

पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापनाका खातिर निरङ्कुश राजा ज्ञानेन्द्रको प्रतिगामी शाही घोषणा २०६१ माघ १९ को विरुद्धमा तनहुँका राजनीतिक पार्टीहरूले यथासक्य छिटो आ-आफ्नो किसिमबाट पर्चा तथा बिज्ञप्तीहरू प्रकाशित गरी प्रतिक्रिया व्यक्त गरे । संयुक्त सङ्घर्षको कार्यक्रम हरूको तालमेल मिलाउने प्रयत्न गर्दै २०६१ फाल्गुण ६ गते पार्टी केन्द्रमा जनआन्दोलन गर्ने निर्णय भएको आधारमा तनहुँ जिल्लाका राजनीतिक पार्टीहरू पनि त्यही भावना अनुरूप मानसिक र राजनीतिक रूपमा प्रतिबद्ध हुनु स्वाभाविकै थियो ।

१) ०६१ फाल्गुण ७ गते विहान ५:३० बजे एमालेका सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठको नेतृत्वमा ब्या.न.पा. २ गणेशमान चोक, बसपार्क चोक र भोर्लेटार चोकमा प्रतिगमनको वीरोधको स्वरूप कालो झण्डाहरू गाडियो र पर्चाहरू बाडियो (भञ्ज्याङ्ग, राष्ट्रिय दैनिक ०७१/११/८) ।

२) ०६१ फाल्गुण ७ गते दिउसो नेपाली कांग्रेसका महासमिति सदस्य रामचन्द्र पोखरेलको नेतृत्वमा एक वीरोध जुलुस निस्कियो । प्रहरीले रामचन्द्र पोखरेललाई नियन्त्रणमा लिई सांभ मुक्त गरायो (भञ्ज्याङ्ग राष्ट्रिय दैनिक) ।

३) फाल्गुण ९ गते ६:३० बजे ब्यास १ माहिली डाँडामा एमाले सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठको नेतृत्वमा मशाल जुलुस निकालियो । उक्त मशाल जुलुसमा एमालेका एक वहादुर राना, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, राजेश्वर ढकाल, तारानाथ उपाध्याय, श्रीप्रसाद भट्टराई, बिष्णु प्रसाद तिमिल्सिना लगायतले अगुवाई गरेका थिए (लोकवाणी, १० फाल्गुण ०६१) ।

४) फाल्गुण १६ गते नेपाली कांग्रेसका सभापति रघुनाथ पौडेलको नेतृत्वमा दमौलीमा वीरोध प्रदर्शनका कार्यक्रम राखियो । प्रहरीले हस्तक्षेप गरी सभापति रघुनाथ पौडेल र पुरुषोत्तम काफ्लेलाई नियन्त्रणमा लिई सांभ मुक्त गर्‍यो (सेतीमादी दैनिक १७, फाल्गुण २०६३) ।

- १) फाल्गुण १८ गते नेकपा एमालेका सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठको नेतृत्वमा आकस्मिक वीरोध जुलुस नारा लगाउँदै अनसन चोकमा पुगी संवोधन गर्ने क्रममा प्रहरीले हस्तक्षेप गर्‍यो । प्रतापलाल श्रेष्ठ, राजेश्वर ढकाल र निर्मल पण्डितलाई नियन्त्रणमा लिई साँभ मुक्त गर्‍यो (जनआन्दोलन समिति तनहुँ सङ्क्षिप्त डायरी) ।
- २) जनआन्दोलनमा तनहुँका ४ राजनीतिक पार्टीहरू नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस, नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिक र जनमोर्चा नेपालको पहिलो सर्वदलीय बैठक नेपाली कांग्रेसको जिल्ला कार्यालयमा वसी १२ जनाको जिल्ला जनआन्दोलन संयोजन समिति तथा ४ जनाको हाईकमाण्ड गठन गर्ने निर्णय भयो । जनआन्दोलन समिति तनहुँको बैठकको निर्णय अनुसूची-६ मा हेर्नुहोस् ।
- ३) ०६१ फाल्गुण २५ गते संयुक्त आन्दोलनको प्रथम दिन तनहुँ जिल्लामा ४ पार्टीद्वारा संयुक्त रूपमा सञ्चालन गरिएको पहिलो कार्यक्रम अन्तरगत नेकपा एमालेले तरकारी पसलवाट, नेपाली कांग्रेसले मिश्र मेडिकल अगाडिवाट, ने.का. प्रजातान्त्रिक र जनमोर्चा नेपालले के.के. रेष्टुरेण्ट अगाडिवाट निर्धारित कार्यक्रम र समयमा जुलुस निकालीयो । आकस्मिक रूपमा निकालीएको जुलुस माथि प्रशासनले व्यापक प्रहरी परिचालन गर्‍यो । तथापि नाराजुलुस र प्रहरीको घेरा तोड्दै अघीवह्दा धरपकड गरीयो । नेकपा एमालेका केन्द्रिय सल्लाहाकार शेषमणि आचार्य सहित १० जना नेपाली कांग्रेसका महासमिति सदस्य कृष्ण गौतम सहित १४ जना, नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिकका सभापति ध्रुव वाग्ले सहित ६ जना र जनमोर्चाका ४ जना गरी ३४ जनालाई नियन्त्रणमा लिईयो । (जसमा नेकपा एमालेका शेष मणि आचार्य(के.सल्लाहाकार), श्री प्रसाद श्रेष्ठ (कार्यालय सचिव एवम् जि.क.स.), सिताराम बजगाई, दिपकराज शाही, उपेन्द्र घिमिरे, निर्मल पण्डित (ईलाका सचिव), हरि पौडेल (क्युपेक उपाध्यक्ष), भगवती न्यौपाने (अ.न.मे. संघ अध्यक्ष), गीता भण्डारी (सङ्गठित सदस्य नेकपा एमाले), प्रकाश भट्टराई(इन्सेक प्रतिनिधि), कृष्ण प्रसाद गौतम(ने.का. महासमिति सदस्य), गोविन्द सिलवाल, यज्ञ खनाल, तिर्थ भट्टराई, चन्द्रकान्त पण्डित, विष्णु मल्ल, माया राना (नेपाल महिला संघ), सरस्वती अधिकारी(ने.म.संघ), रुद्रमाया पौडेल (ने.म.संघ), पवित्रा पौडेल, पूर्ण चन्द्र खनाल, सूर्य भक्त भण्डारी, ध्रुव वाग्ले (ने.का. प्रजातान्त्रिक सभापति), समुन्द्र गोदार(

ने.का.प्र), रामचन्द्र न्यौपाने, दोवाटे वि.क. (दलित संघ), रघुनाथ खनाल, मिरा जोशी, सिता खनाल, भानुभक्त पोखरेल(अखिल एकिकृत) मिरा गौतम(अ.न.म. संघ एकिकृत), डिलमाया थापा र कमला पोखरेल(अ.न.म. संघ एकिकृत), सोही साँभ शेष मणि आचार्य, कृष्णप्रसाद गौतम र ध्रुव वाग्ले पक्राउ पूर्जा दिई नियन्त्रणमा राख्यो भने अन्य लाई साँभ मुक्त गर्‍यो (भञ्ज्याङ्ग, राष्ट्रिय दैनिक ०६१/११/२६) ।

१) ०६१ चैत्र १ गते जनआन्दोलनको दोश्रो कार्यक्रम अनुरूप नेकपा एमाले र नेपाली कांग्रेसले घिरिङ्ग सुन्धारा होटल अगाडिवाट तथा ने.का. प्रजातान्त्रिक र जनमोर्चाले जनमोर्चा कार्यालयवाट जुलुस अगाडि वढाए पछि जुलुस माथि प्रहरी हस्तक्षेप हुँदा एमालेका उपसचिव चित्र थापा, ने.का. प्रजातान्त्रिकका वल बहादुर आले, नेपाली कांग्रेसका रामचन्द्र अधिकारी र सूर्यभक्त भण्डारीलाई गिरफ्तार गर्‍यो । चित्र थापा र वलबहादुर आलेलाई पूर्जा दिई थुनामा राखियो भने अन्यलाई साँभ मुक्त गरीयो (भञ्ज्याङ्ग, राष्ट्रिय दैनिक ०६१/१२/२) ।

२) ०६१ चैत्र ८ गते, दमौलीको मुख्य सडक सफा सडकमा विशाल संयुक्त जुलुस निस्कियो प्रहरीको लाठी चार्ज र व्यापक धरपकडवाट एमाले गण्डकी अञ्चल समन्वय समितिका अध्यक्ष एक बहादुर राना, ने.का. महासमिति सदस्य उदयरज गौली, ने.का. जिल्लासदस्य परमेश्वर भट्टराई, शिव शरण वाग्ले, पूर्ण चन्द्र खनाल र दल बहादुर दुरालाई नियन्त्रण लिईयो । एक बहादुर राना र उदय राज गौलीलाई पूर्जा दिई थुनामा राखियो भने अन्यलाई साँभ मुक्त गरीयो (भञ्ज्याङ्ग, राष्ट्रिय दैनिक ०६१/१२/९) ।

३) ०६१ चैत्र १५ गते, प्रतिगमनको विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालयको गेटमा धर्ना कार्यक्रम भयो, प्रशासनले हस्तक्षेप गरी ने.का. सभापति रघुनाथ पौडेल लगायत १८ जनालाई नियन्त्रणमा लियो (भञ्ज्याङ्ग राष्ट्रिय दैनिक) ।

४) ०६१ चैत्र २६ गते, जनआन्दोलन दिवशलाई प्रतिगमन वीरोधी प्रदर्शनको रूपमा कार्यक्रम गरीयो । प्रहरीले हस्तक्षेप गरी व्यापक लाठिचार्ज गर्‍यो । एमाले सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ र एमाले नेता राम बहादुर अधिकारी र नेका महासमिति सदस्य रामचन्द्र पोखरेललाई हिरासतमा राखी अन्यलाई साँभ मुक्त गरीयो । (जनआन्दोलन समिति तनहुँ सङ्क्षिप्त भ्रलक ०६३) ।

॥ ०६२ वैशाख १८ गते, अन्तराष्ट्रिय श्रमिक दिवशका अवसरमा जनआन्दोलन संग सम्बद्ध राजनीतिक पार्टीका मजदुर हरूले विशाल ज्वाली र सभा गरे । लोकतन्त्र र स्वतन्त्रताको पक्षमा दृढतापूर्वक उभिने प्रतिवद्धता जाहेर गर्दै सभालाई क्यूपेकका अध्यक्ष ईन्द्र थापा, नेपाल ट्रेड यूनियन महासंघका फिपराज सुब्बा, नेकपा एमाले तनहुँका मजदुर ईन्जार्ज श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, क्यूपेकका नेताहरू सोम बहादुर आले, पदम बिष्ट, सन्त बहादुर नेपाली, सन्तमाया गुरुङ्ग र ट्रेड यूनियन कांग्रेसका हरिशरण पण्डित लगायतले सम्बोधन गरे (लोकवाणी दैनिक, १९ वैशाख ०६२) ।

॥ ०६२ जेष्ठ ८ गते, जनआन्दोलन समिति तनहुँले प्रतिगमन विरोधी ज्वाली निकाल्यो । ज्वाली पछीको जनसभालाई नेका सचिव ताराराज राना, नूर चन्द्र वाग्ले, र एमालेका दधिराज सुवेदी र श्रीप्रसाद श्रेष्ठले सम्बोधन गरे (भञ्ज्याङ्ग, राष्ट्रिय दैनिक ०६२/०२/०९) ।

यसैगरी प्रतिगमनका विरोधमा जेष्ठ १३, असार ३, भाद्र ९, असोज ११, कार्तिक ११ र कार्तिक २५ गते विरोध ज्वाली तथा सभाहरू सम्पन्न भए । एमालेका केन्द्रिय सदस्य त्रिलोचन ढकाल, नेका का कृष्ण प्रसाद गौतम, जनमोर्चाका गुणनिधि शर्मा, एमालेका टुकराज सिग्देल, चित्र थापा, ईन्द्र थापा, नेपाली कांग्रेसका अमरराज केनी तथा रघुनाथ पौडेलले सम्बोधन गरे (जनआन्दोलन सङ्क्षिप्त भ्रमक, तनहुँ, २०६३) ।

०६२ पौष ८ गते ने.का.को पहलमा लोक जागरण सभा भानुको चुडीफाटमा, पौष १२ गते दुलेगौडामा सफल पारे । नेपाली कांग्रेसका तत्कालीन महामन्त्री रामचन्द्र पौडेल, जिल्ला सभापति रघुनाथ पौडेल र एमालेका राम बहादुर अधिकारी समेतकाले शाही सरकारले घोषणा गरेको कथित नगर निर्वाचन बहिष्कार किन? भन्ने विषयमा सम्बोधन गरे ।

दमौलीमा विशाल जनसभा:

०६२ पौष १६ गते नेकपा एमालेको आयोजनामा दमौलीमा “निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गरौं”, नगर निर्वाचन बहिष्कार गरौं भन्ने मूल नाराका साथ विशाल जनसभा गरीयो । एमालेले शक्ति प्रदर्शनकै रूपमा जिल्लाका विभिन्न गा.वि.स. र नगरका वडाहरूबाट व्यापक जनता उतारे । नेकपा एमाले स्थाई कमीटी सदस्य बामदेव गौतम प्रमुख अतिथि रहनु भएको उक्त सभालाई एमालेका केन्द्रिय सदस्य त्रिलोचन ढकाल, केन्द्रिय सदस्य पृथ्वी सुब्बा गुरुङ्ग, जनमोर्चाका केन्द्रिय सदस्य भीम प्रसाद गौतम, एमालेका केन्द्रिय सल्लाहाकार

शेषमणि आचार्य, एमालेका नेताहरू खगराज अधिकारी र एक बहादुर राना, ने.का.का सभापति रघुनाथ पौडेल, ने.का. प्रजातान्त्रिकका मोती कुमार श्रेष्ठ, एमालेका शंकरनारायण श्रेष्ठ र बिष्णुभक्त सिग्देलले सम्बोधन गरेका थिए (ने.का.पा एमाले गण्डकी मुख पत्र २०६३ अंक ३) ।

४.३ कथित नगर निर्वाचन बहिस्कार अभियान

राजनीतिक पार्टीहरूले लोकतान्त्रिक आन्दोलनलाई तीव्रता दिँदै गर्दा ज्ञानेन्द्रको शाही सरकार नगर निर्वाचनको ढ्वाङ फुकुदै थियो । राजनीतिक पार्टीहरूको केन्द्रिय नीति अनुसार अन्य जिल्लामा जस्तै तनहुँ जिल्लामा कथित नगर निर्वाचन बहिस्कार गर्न ०६२ माघ १ देखि २७ सम्म १ महिने सङ्घर्षको कार्यक्रमको घोषणा भयो । जस अनुरूप माघ १ देखि १० सम्म कथित निर्वाचनको बहिस्कारको प्रचार प्रसार गर्ने, माघ ११ गते वीरोध जुलुस, माघ १२ गते मशाल जुलुस, माघ १३ गते निर्वाचन कार्यालय घेराउ, माघ १४ देखि २२ सम्म बहिस्कार अभियान घर दैलो , माघ १९ गते प्रतिगमनको पुत्ला दहन, माघ २३, २४ जिल्ला प्रशासन र निर्वाचन कार्यालय घेराउ, माघ २५ गते मशाल जुलुस र ब्याक आउट, माघ २६ गते मतदान केन्द्र घेराउ तथा मत पत्र र मत पेटिका कब्जा गर्ने कार्यक्रम तय गरीयो । उपरोक्त कार्य तालिका अनुसार सर्वदलीय “संयुक्त निर्वाचन बहिस्कार समिति” वार्ड र टोल टोलमा निर्माण गरी “निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गरौं, नगर निर्वाचन बहिस्कार गरौं” भन्ने नारा हरू भित्ते लेखन गर्नुका साथै कोण सभा पर्चा वितरणहरू गरीयो । पापड तनहुँ द्वारा अन्तरक्रिया प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू गरिए भने माघ ९ गते विद्यार्थी सङ्गठनहरूको अगुवाईमा जुलुस निकाली नगर पालिका गेटमा पुगी मतपेटिका जलाएर सक्रिय बहिस्कारको चेतावनी दर्शाए । माघ १० गते विद्यार्थी सङ्गठनहरूले संयुक्त रूपमा आदिकवि भानुभक्त क्याम्पसमा “संविधान सभा कि नगर निर्वाचन” भन्ने विषयमा जनमत संग्रह गरे । जसको परिणाम अनुसार ८७.१२% संविधान सभाको पक्षमा देखियो । माघ ११ गते जनआन्दोलन समितिको नेतृत्वमा वीरोध जुलुसले नगर परिक्रमा गरी अनशन चोकमा वीरोध सभामा परिणत भयो । उक्त वीरोध सभालाई नेकपा एमाले केन्द्रिय सल्लाहाकार मुक्तिनाथ खनाल, एमाले सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ, ने.का. महासमिति सदस्य रामचन्द्र पोखेल, ने.का. प्रजातान्त्रिकका सभापति ध्रुव वाग्ले, जनमोर्चाका गुणनिधि शर्मा लगायतले सम्बोधन गरे । सोही दिन शाही सत्ताको मतियार सामान्य प्रशासन मन्त्री तोरण बहादुर गुरुङ्ग आन्दोलन कारीका जुलुसका कारण चोर वाटो भएर दमौली छाड्न बाध्य भए ।

व्यापक जनसहभागीतामा माघ १२ गते सदरमुकाम दमौलीमा भव्य मशाल जुलुस प्रदर्शन गरीयो । उक्त मशाल जुलुस नगर परिक्रमा गर्दा गर्दै सुरक्षाकर्मीको हस्तक्षेपमा एमालेका सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ, नेकाका कृष्ण प्रसाद गौतम, नेका प्रजातान्त्रिकका सभापति ध्रुव वाग्ले, एमालेका जिल्ला सदस्यहरू शंकरनारायण श्रेष्ठ, हरिराज खनाल, सिताराम वजगाई, एमाले नगर सदस्य विष्णु तिमिल्सिना, प्रेमलाल श्रेष्ठ, यूवा संघ अञ्चल सदस्य विष्णु ढकाल, जिल्ला सदस्य पदमराज सेन, ने.का. कार्यालय सचिव दयानिधि नराल, जनमोर्चाका शुक्र कुमार श्रेष्ठ लगायतका प्रदर्शनकारीहरूलाई गिरफ्तार गरीयो । आक्रोसित प्रदर्शनकारीले जुलुसलाई निरन्तरता दिई अघि बढाउँदा प्रशासनबाट दमन र लाठी चार्ज भयो । उक्त दमनबाट एमालेका मुक्ति खनाल, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, भवानी शंकर लम्शाल, खुम बहादुर राना, लेखनाथ पन्त, नेपाली कांग्रेसका अमर गिरी, जनमोर्चाका श्रीराम पोखेल लगायत दर्जनौं घाईते भए । तथापि जुलुस निरन्तर जारी भयो र साँझ वीरोध सभामा परिणत भयो । उक्त सभालाई जनमोर्चाका केन्द्रिय सदस्य भीम प्रसाद गौतम, एमाले तनहुँका उपसचिव चित्र थापा, ने.का. महासमिति सदस्य रामचन्द्र पोखेल लगायतले संबोधन गरे ।

त्यसै गरी माघ १३ गते निर्वाचन कार्यालय घेराउ गरीरहेका जनआन्दोलनका प्रदर्शनकारी माथि प्रहरी हस्तक्षेप हुँदा प्रहरी र प्रदर्शनकारी बीच व्यापक झडप, तुंगा हानाहान, दर्जनौं अश्रुग्यास सेल हान्ने काम भयो। सेनाको हेलिकप्टर प्रयोग, बख्तरवन्द गाडी प्रयोग गरी आन्दोलन दवाउन उच्च हतखण्डा अपनाईयो । तथापि प्रदर्शनकारीले उम्मेदवारी दिन गएका शाही मतियारहरू रेशमलाल श्रेष्ठ, गौमाया श्रेष्ठ, विजय शाहीलाई उम्मेदवारी दिनबाट रोकी घर फर्काउने काम गरे । कुकुरलाई उम्मेदवारको प्रतिक बनाई नगर परिक्रमा गर्दा पुनः झडपको अवस्था सिर्जना भयो । र प्रदर्शनकारीले मन्त्री दुर्गा श्रेष्ठको घरमा तुंगा प्रहार गर्ने तथा रा.प्र.पा.का विजय शाहीलाई कालो मुसो दले भने प्रहरीको कुटाईबाट अनेरास्ववियू एकिकृतका जिल्ला अध्यक्ष भानुभक्त पोखेल गम्भीर घाईते भए । झडपको क्रममा प्रहरी ना.नि. कृष्ण चन्द्र कार्की, एमालेका रघुनाथ पौडेल, नेकाका पूर्ण चन्द्र खनाल घाईते भए । उम्मेदवारी दर्ता गर्न गएका नगरका ५७ सिट मध्ये लुकिछिपी गएकाहरूले १९ सिटमा मात्र उम्मेदवारी दर्ता गराए । ३८ सिट खाली रहन गयो भने वडा नं. ४, ५, ६, ७, ९ मा उम्मेदवार विहीन भयो ।

माघ १५ गते जनआन्दोलनकारीहरूको अनुरोधमा उम्मेदवार दिएकाहरू ९ जना (मनिराज श्रेष्ठ, राम बहादुर परियार, जगदिश परियार, छविलाल श्रेष्ठ, बुद्धि कुमाल लगायतका) ले उम्मेदवारी फिर्ता गरे पछि १० सिटमा मात्र उमेदवारी कायम रह्यो । उता अधिल्ला दिनहरूमा गिरफ्तार परेका एमाले सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ ने.का. सभापति रघुनाथ पौडेल, ने.का. प्रजातान्त्रिक सभापति ध्रुव वाग्ले, ने.का महासमिति सदस्य रामचन्द्र पोखेल, कृष्ण प्रसाद गौतम, रामचन्द्र अधिकारी, रश्मी आचार्य, एमालेका सचिवालय सदस्य शंकर नारायण श्रेष्ठ जिल्ला सदस्यहरू सिताराम बजगाई, हरिराज कडेल, यूवा नेता विष्णु ढकाल, एमाले नगर सदस्य, विष्णु तिमिल्सिना, पदमराज सेन, ने.का. का दयानिधि नराल, ने.वि.संघका अध्यक्ष हिरा थापा, ने.वि.संघ प्रजातान्त्रिकका लक्ष्मी खनाल र जनमोर्चाका शुक्र कुमार श्रेष्ठलाई ३ महिने सुरक्षा पूर्जा दिई थुनामा राखियो ।

माघ १७ गते ४ दल समर्थित लोकतान्त्रिक महिला सङ्घर्ष समितिको आयोजनामा बृहत महिला च्याली र बहिस्कार सभाको आयोजना भयो । उक्त सभालाई अनेमसंघका केन्द्रिय सदस्य पद्मा अर्याल, महिला नेतृ चन्द्रकला बराल, अनेमसंघ एककृतका महासचिव अंजना विसंखे, अनेमसंघका अध्यक्ष भगवती न्यौपाने, नेपाल महिला संघकी माया राना, शशी आचार्य, अनेमसंघ एकिकृतका चिनीमाया श्रेष्ठ, अनेमसंघकी रेखा बस्याल लगायतले सम्बोधन गरे । केहि निर्विरोध भएका नगरपालिका र जि.वि.स.का प्रतिनिधिहरूलाई कार्यालय प्रवेशमा रोक लगाउन प्रत्येक दिन १० बजे देखि १२ बजे सम्म कार्यालय घेराउ जारी राखियो । माघ २६ गते निर्वाचन बहिस्कारको मुख्य दिन दमौलीमा आयोजना गरिएको वीरोध सभालाई एमालेका नेताहरू केदार सिग्देल, चित्र थापा, ने.का. प्रजातान्त्रिकका मोती कुमार श्रेष्ठ, ने.का. का उदयराज गौली लगायतले आन्दोलनमा सक्रिय सहभागीहरूलाई धन्यवाद दिँदै अरु जागरुक ढङ्गले लागि रहन आह्वान गरे । त्यस्तै माघ २७ गते ४ पार्टीका महिलाहरूले रिक्ता थाल ठटाउँदै जुलुस प्रदर्शन गरे । उक्त दिन महिलाहरूको उत्तेजित भिडले सरकारी कार्यालयका श्री ५ को सरकारको बोर्ड हटाई नेपाल सरकार लेखेको बोर्ड टाँस गरे । यसरी निरङ्कुश राजा ज्ञानेन्द्रले थालेको कथित नगर निर्वाचनको नौटंकीलाई तनहुँका राजनीतिक दलहरूले पूर्णत असफल बनाई तनहुँका जनता पूर्ण लोकतन्त्र तथा प्रजातन्त्रका पक्षमा दृढतापूर्वक उभिएको कुरालाई जग जाहेर गराए ।

४.४ जनआन्दोलनको अन्तिम चरण र चरम उत्कर्षका १९ दिन

जनआन्दोलन समिति तनहुँले नगर निर्वाचनको सक्रिय वहिष्कार पश्चात् जनआन्दोलनको नयाँ उचाई प्राप्तिका निमित्त ०६२ फागुन ७ गते लोकतान्त्रिक आन्दोलनको रूपमा प्रजातन्त्र दिवसलाई मनाउने निर्णय गरी दमौलीमा विशाल जनसभाको आयोजना गरे । उक्त सभालाई ने.का. सभापति रघुनाथ पौडेल, महासमिति सदस्य कृष्ण गौतम, एमाले सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ, ने.का. प्रजातान्त्रिकका सभापति ध्रुव वाग्ले, ने.का. महासमिति सदस्य रामचन्द्र पोखरेल र जनमोर्चाका बुद्धि बहादुर जि.सी.ले संबोधन गरे । त्यसैगरी फागुन ८ गते संयुक्त आन्दोलन २०४६ का तनहुँका पहिलो सहिद कृष्ण पौडेलको स्मृति सभा ठोरफिर्दीको पाटनमा जनआन्दोलनको क्रममा मनाईयो । ने.क.पा. एमाले गाउँ कमीटीका सचिव प्रेम बहादुर महतको अध्यक्षतामा भएको उक्त कार्यक्रममा एमाले जिल्ला उपसचिव चित्र थापा, एमालेका नेता केदार सिग्देल, नेपाली काँग्रेसका क्षेत्रीय सभापति डिल्लीराम अधिकारी, ने.का. प्रजातान्त्रिकका महेश्वर भट्टराई लगायतका वक्ताले संबोधन गर्दै सहिदका सपना साकार पार्न लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा सहभागी हुनुपर्नेमा जोड दिए ।

फागुन २२ गते आन्दोलनरत पार्टीहरूका विद्यार्थी सङ्गठनहरूको संयुक्त अगुवाईमा नगरपालिकाका पदाधिकारीहरू र शाही सत्ताका जिविसका टिके प्रतिनिधिहरूको राजीनामा दिन दबाव दिदै आदिकवि भानुभक्त क्याम्पसदेखि जुलुस निस्क बजार परिक्रमा गरी नगरपालिका घेराउ गरे । उक्त घेराउ पछिको सभालाई स्ववियू सभापति मोहन गिरी, अनेरास्ववियुका जिल्ला सचिव रमेश आचार्य, नेविसंघ प्रजातान्त्रिकका मनोज खनाल र अनेरास्ववियु एकीकृतकी कमला पोखेल लगायतकाले नगर पदाधिकारीहरूलाई तत्काल राजीनामा दिन चेतावनी दिए । जनआन्दोलनलाई सुदृढ बनाउने क्रममा फागुन २५ गते अन्तर्राष्ट्रिय नारी दिवसलाई लोकतान्त्रिक आन्दोलनको क्रममा मनाउन दमौलीमा बृहत जुलुस र सभाको आयोजना गरियो । उक्त सभालाई अनेमसंघ केन्द्रिय सदस्य चन्द्रकला बराल, जिल्ला अध्यक्ष भगवती न्यौपाने, उपाध्यक्ष रेखा बस्याल, नेपाल महिला संघ सचिव पवित्रा पौडेल, नेका प्रजातान्त्रिकका सचिव कमला पोखेल, नेपाल महिला संघ प्रजातान्त्रिकका ईन्दिरा मिश्र लगायतले आन्दोलनमा उत्रन आह्वान गरे । सोही दिन पापड तनहुँले समसामयिक परिस्थितिका सम्बन्धमा विभिन्न राजनीतिक पार्टीका नेता तथा कार्यकर्ता र पेशा व्यवसायका व्यक्तिहरूलाई सम्मिलित गराई एक अन्तरक्रिया कार्यक्रम आयोजना गर्‍यो ।

यो अन्तरक्रिया कार्यक्रममा संसद पुर्नस्थापना, सर्वदलीय सरकार, संविधान सभा, ७ दल र माओवादी बीचको समझदारी सम्बन्धमा गम्भीर छलफल गरे । ०६२ चैत्र ७ गते जनआन्दोलन चर्कदै गर्दा कथित जि.वि.स. तनहुँको जिल्ला परिषद उद्घाटन गर्ने सन्दर्भमा शाही सरकारका श्रम तथा यातायात व्यवस्था राज्यमन्त्री दमौली आएका बखत जनआन्दोलनका नेता तथा कार्यकर्ता आक्रोशित समूहले उनलाई सभागृह जानबाट रोक्यै कालो भण्डा प्रदर्शन गर्नुका साथै अतिथि गृहबाट आएका एक हुल मण्डले सहितका मन्त्रीलाई आन्दोलनकारीले प्रशासनिक गेट नेर टिके मन्त्री जिल्ला छोड, लोकतन्त्र जिन्दावाद आदि नारा लगाए । चैत्र १३ गते जनआन्दोलन समिति तनहुँको आयोजनामा एक वीरोध सभाको आयोजना गरी विशाल च्यालीसँगै नगरपरिक्रमा गरी आम सभामा परिणत भएको उक्त कार्यक्रमलाई नेपाली काँग्रेसका केन्द्रिय सदस्य सुजता कोईराला, ने.का. प्रजातान्त्रिकका केन्द्रिय सदस्य अमरराज कैनी, जनमोर्चाका केन्द्रिय सदस्य भीम प्रसाद गौतम, एमाले अञ्चल सदस्य एक बहादुर राना, जिल्ला उपसचिव चित्र थापा, जनमोर्चा जिल्ला अध्यक्ष गुणनिधि शर्मा आदिले संबोधन गर्दै पूर्ण लोकतन्त्र प्राप्त नभएसम्म आन्दोलन अगाडि बढाउने प्रतिबद्धता व्यक्त गरे ।

जनआन्दोलनको करीब उत्कर्षमा पुगीरहेका बेला तनहुँका राजनीतिक दलहरूसँग सम्बद्ध किसान समूहको अगुवाईमा सदरमुकाम दमौलीमा किसान च्याली निकालियो । च्यालीले नगर परिक्रमा गरी अनसन चौतारीमा वीरोध सभामा परिणत गरे । उक्त सभालाई अने किसान महासंघका प्रेम पौडेल, राम बहादुर अधिकारी, केन्द्रिय सदस्य शेषमणि आचार्य, एमाले सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ, जनमोर्चाका पुष्प राज गैरे, नेपाल किसान संघका शालिकराम घिमिरे लगायतकाले संबोधन गर्दै सम्पूर्ण किसानहरू लोकतन्त्र प्राप्तिका लागि आन्दोलनमा उत्रन पर्नेमा जोड दिए ।

१९ दिने जनआन्दोलनका झलक :

जनआन्दोलन निरङ्कुशताका बाबजुद दिनप्रतिदिन उर्लदो उचाईतिर अघि बढ्दै थियो । निरङ्कुश शाही सत्ताको अन्त्य नजिकिदै थियो । केन्द्रिय जनआन्दोलन समितिले चैत्र २४ देखि २७ सम्म घोषणा गरेको आमहडताललाई सफल पार्न जनआन्दोलन समिति तनहुँले विशेष ढङ्गले कार्यक्रमहरू अघि बढायो ।

७ ०६२ चैत्र २३ गते- जनआन्दोलन तनहुँको आयोजनामा अपरान्ह ४ बजे प्रत्येक राजनीतिक पार्टी कार्यालयबाट भव्य मशाल जुलुस निस्कियो । प्रशासन गेट नजिक पुग्दा प्रहरी हस्तक्षेप भयो । कैयौं प्रदर्शनकारीलाई सुरक्षाकर्मीले कुटपिट गरे । एमाले जिल्ला सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ अनेरास्ववियु जिल्ला अध्यक्ष श्रीराम कार्की, एमाले कार्यकर्ता भुपेन्द्र कोइरालालाई कुटपिट गर्दै गिरफ्तार गर्‍यो । प्रदर्शनकारीले चर्को नाराबाजी गर्दै बजार परिक्रमा गरे । मशाल जुलुस पछिको कोण सभालाई जनमोर्चाका जिल्ला उपाध्यक्ष पुष्पराज गैरे एमालेका जिल्ला सदस्य केदार सिग्देल, ने.का. ३ नम्बर क्षेत्रीय सदस्य डिल्लीराम अधिकारी, काँग्रेस प्रजातान्त्रिक १ का क्षेत्रीय सभापति इन्दु ठकालले प्रहरी दमनको घोर निन्दा र भर्त्सना गर्दै आन्दोलनलाई अझ उचाईमा पुऱ्याउन जोड दिए (भञ्ज्याङ्ग दैनिक, २४ चैत्र २०६२)।

७ ०६२ चैत्र २४ गते- ७ राजनीतिक पार्टीले आह्वान गरेको आम हडतालको पहिलो दिन बिहानै देखि दमौलीका सडक, गल्लीका चोकचोकमा आन्दोलनकारीहरूद्वारा जुलुस सहित आमहडतालको आह्वान गर्दै प्रदर्शन गरे । दिउँसो च्याली पछि कोण सभा गर्ने कार्यक्रम गर्न लाग्दा अनसन चौतारीमा एमालेका अञ्चल सदस्य एक बहादुर राना, एमाले जिल्ला कार्यालय सचिव नारायण खनाल, नेपाली काँग्रेसका पूर्णचन्द्र खनाल, अनेरास्ववियुका सचिव रमेश आचार्य र विनोद भट्टराई, मानवअधिकारवादी इन्सेक प्रतिनिधि प्रकाश भट्टराई, पत्रकार महासंघका सभापति प्रदिप काफ्लेलाई प्रहरीले लछारपछार गर्दै गिरफ्तार गरे । त्यस दिन प्रहरी र प्रदर्शनकारीबीच पटक पटक झडप र हुंगा हानाहान पनि भए । सो दिन जिल्लाका प्रमुख बजारहरू दमौली, डुम्रे, आँबु, थर्पु, जामुने, खैरेनी, भीमाद, दुलेगौँडा लगायतका ठाउँहरू पूर्णरूपमा बन्द रहे भने आन्दोलनकारीहरूले आमहडतालको उल्लंघन गर्न खोज्ने ग १ ख २२३९ को बसलाई डुम्रेमा आगो समेत लगाए भञ्ज्याङ्ग दैनिक (२५ चैत्र ०६२) ।

७ ०६२ चैत्र २५ गते- आमहडतालको दोश्रो दिन जनआन्दोलन समिति तनहुँको नेतृत्वमा बिहानै देखि जुलुस र कोण सभा गरीयो । जिल्लाका विभिन्न भागबाट आएका र नगरभित्रका हजारौं प्रदर्शनकारीले भाग लिएको उक्त कोण सभा

दमौलीको चोकचोकमा गरीए । आमहडताल पूर्ण रूपमा सफल पारिएको थियो भने दिनभर नै प्रदर्शनकारीले बजार र राजमार्ग परिक्रमा गरीरहे । सोही दिन प्रशासनले एमालेका टुकराज सिग्देल, एक बहादुर राना, प्रतापलाल श्रेष्ठ, नारायण खनाल, श्रीराम कार्की, रमेश आचार्य, भूपेन्द्र कोइराला, विनोद भट्टराई र नेकाका पूर्णचन्द्र खनाललाई ३ महिने सुरक्षा पूर्जा दियो (लोकवाणी दैनिक २६ चैत्र २०६२) ।

७ ०६२ चैत्र २६ गते- आमहडतालको तेश्रो दिन आन्दोलनकारी पार्टीहरूले दमौलीमा विशाल मशाल जुलुस प्रदर्शन र कोण सभा गर्ने कार्यक्रम तय गरे । यसक्रममा टिके जिविसका प्रतिनिधिहरूलाई कालोमोसो दल्ने काम भयो भने मशाल जुलुस र कोण सभालाई निरन्तरता दिदै एमालेका उपसचिव चित्र थापा, नेका प्रजातान्त्रिकका मोतिकुमार श्रेष्ठ, जनमोर्चाका पुष्पराज गैरे, प्रजातान्त्रिकका महेश्वर भट्टराई, युवा संघका शंकर नारायण श्रेष्ठ लगायतकाले संबोधन गरे भञ्ज्याङ्ग दैनिक (२७ चैत्र ०६२) ।

७ ०६२ चैत्र २७ गते - आमहडतालको चौथो दिन दमौली बजारमा विहानै देखि नारा जुलुसहरू सुरु गरीयो । चोकचोकमा कोण सभा गर्दै जुलुस निस्कियो । सरकारी कार्यालयहरू पूर्णरूपमा बन्द गराउन कर्मचारीहरूलाई समेत कार्यालय छिर्न नदिन प्रदर्शनकारीहरू लागिपरे । कार्यालय गेटमा धर्ना दिई दिउँसो आन्दोलनरत पार्टीहरूका महिला सङ्गठनले रिता थाल थटाउँदै लोकतन्त्रका पक्षमा नाराबाजी गरे भने जिल्ला सरकारी कार्यालयका श्री ५ को सरकार लेखेका बोर्डहरू हटाई नेपाल सरकार लेखेका बोर्डहरू टाँगियो । सोही दिन जनआन्दोलनको पक्षमा नगरपालिकाका कर्मचारीहरू आन्दोलनमा सरीक भए । यस दिन जिल्लाका दुलेगौँडा, खैरेनीटार, डुम्रे, भीमाद, लगायतका ठाउँहरूमा जुलुस र सभाहरू सञ्चालित भए (जनआन्दोलन तनहुँ सङ्क्षिप्त फलक) ।

७ ०६२ चैत्र २८ गते - आन्दोलन चर्कदै जाँदा आन्दोलनमा ऐक्यबद्धता थप्दै निजामती कर्मचारी सङ्गठन तनहुँ र उद्योग वाणिज्य संघ तनहुँले छुट्टै विज्ञप्ती निकाले । यता आन्दोलनकारीहरूले विहानै देखि जुलुस र कोण सभा जारी राखे । २८ गते नै प्रदर्शनकारीहरूले कथित मेयर सुन्दर गुरुङको घरमा ढुंगा हाने भने महिला विकास कार्यालयको बोर्डमा लेखिएको श्री ५ सरकार हटाई नेपाल सरकार लेखे । त्यतिबेला

सुरक्षाकर्मीले प्रदर्शनकारी तर्फ गोली समेत ताक्यो । सफासडक चोकलाई लोकतन्त्र चोक र भोर्लेटारचोकलाई गणतन्त्र चोक समेत घोषणा गरीयो । यस कार्यक्रममा दमौलीका अधिकांश सरकारी कार्यालयका कर्मचारीसमेत सहभागी बनिरहेका थिए (कान्तिपुर दैनिक, २९ चैत्र, २०६२) ।

७ ०६२ चैत्र २९ गते - जनआन्दोलन बेगवान गतिमा अघि बढ्दै थियो । दमौलीमा आन्दोलनकारीहरूद्वारा निरन्तर ज्याली र सभा गरीदै थिए । त्यसदिन नगरपालिका र बन कार्यालयमा बम राखेको हल्ला मच्चाईएको थियो । नेपाल शिक्षक युनियनको पहलमा २७ औं शिक्षक दिवसको कार्यक्रमलाई जनआन्दोलनको रूपमा मनाए । उक्त कार्यक्रमलाई शिक्षक युनियनका अध्यक्ष टंक पराजुली, पूर्व उपाध्यक्ष ब्रम्हदत्त तिमिल्सिना, नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठनका ईन्द्र बहादुर कुवँर, केन्द्रिय प्रतिनिधि शिवचन्द्र आचार्य, शिक्षक संघका केन्द्रिय प्रतिनिधि गणेश खत्री, शिक्षक युनियनका उपाध्यक्ष शिवशंकर पौडेल, घरेलु तथा साना उद्योग महासंघका केन्द्रिय कोषाध्यक्ष युद्धबहादुर पन्त, गैर सरकारी महासंघका अध्यक्ष दिपक शाही, एनजीओ नेटवर्कका प्रताप गुरुङ, मुक्ति समाजका हिरामान परियार लगायतले संबोधन गरे । सोही दिन पत्रकार महासंघ तनहुँले समाचार संकलनमा जुटेका पत्रकारहरूमाथि भएको दमन र धरपकडको वीरोध गर्दै घण्टी जुलुस निकाले भने खैरेनी, दुलेगौँडामा भएको प्रदर्शनमा खैरेनी बेसक्यामका सुरक्षाकर्मीहरूले लाठीचार्ज गर्दा भानुभक्त क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख मोतिप्रसाद पौडेल, नेकाका नारायण सिग्देल, एमालेका गाउँ सचिव देवलाल खनाल, सुमेन्द्र लालचन, राधा वाग्ले, श्यामकृष्ण मल्ल, ज्योती श्रेष्ठ, किसान गुरुङ, भरत तिमिल्सिना र नेका दुलेगौँडाका लक्ष्मण श्रेष्ठ घाईते भए । उक्त दिन जिल्लाका आँबुखैरेनी, बन्दीपुर, डुम्रे, भानु, सेपाबगैँचा, टुहुरेपसल, तनहुँसुर, मिल्डुङकोट, सतिशवाँरा, राईपुर, ढोरफिर्दी, फिरफिरे, भानुमती, किहुँ, अरुणोदय, भीमाद लगायतका ठाउँहरूमा पनि जुलुस र सभाहरू गरीए । एनप्याब्सनका अध्यक्ष डा.चन्द्रबहादुर थापाले सोही दिन लोकतान्त्रिक आन्दोलन प्रति ऐक्यवद्धताको प्रेस विज्ञप्ती जारी गरे (तनहुँ आवाज दैनिक, ३० चैत्र, २०६२) ।

७ ०६२ चैत्र ३० - आन्दोलनकारीहरूले दिनभरी प्रदर्शन जारी राखे बिहान साँझ देखि भण्डा, ब्यानर र माईक सँगै विभिन्न चोकचोकमा जुलुस पुग्यो । विभिन्न मजदुर संघ सङ्गठनहरू, नेपाल ट्रेड युनियन महासंघ, नेपाल ट्रेड युनियन कँग्रेसको

आयोजनामा मजदुर जुलुस सडकमा निस्के । विद्यार्थीहरूले प्रतिगमनको लाश बनाई दाहसंस्कारकालागि मलामी जुलुस निकाले । जिल्लाका अन्य स्थानहरूमा पनि सभा र जुलुसहरू आयोजना गरीए । विद्युत प्राधिकरण कर्मचारी युनियन, कर्मचारी संघ, नेपाल बैंक लि. वित्तिय संस्था कर्मचारी संघ, नेपाल बैंक लि. कर्मचारी संघ, कृषि विकास बैंक अस्थायी कर्मचारी संघ, नेपाल नगरपालिका कर्मचारी एशोसिएसन, व्यास नगरपालिका डिप्लोमा ईन्जिनियर एशोसिएसन, रेन्जर संघ, प्याराभेटनरी एण्ड लाईभ स्टक एशोसिएसन, त्यस्तै राष्ट्रिय दलित मुक्ति सङ्गठन, दलित संघ प्रजातान्त्रिक, नेपाल उत्पीडित जाति मुक्तिसमाज, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, व्यास नगर जेसिस, शुक्लागण्डकी जेसिस, लगायतकाले आन्दोलनमा ऐक्यवद्धता जनाए । उद्योग वाणिज्य संघको पहलमा दमौलीका घरधनीहरूले भाडामा व्यवसाय गर्ने व्यवसायहरूलाई चैत्र २४ देखि लोकतन्त्र वहाली नहुञ्जेल घर भाडा मिनाहा गर्ने घोषणा गर्‍यो । साथै पत्रकार तथा मानवअधिकारवादीहरूलाई गरिएको दमनको वीरोध गर्दै पत्रकार महासंघको पहलमा कालो भण्डा सहित शंख जुलुस निस्कियो (लोकवाणी दैनिक, ३१ चैत्र, २०६२) ।

७ ०६२ चैत्र ३१- तनहुँमा आन्दोलनरत राजनीतिक पार्टीहरूले बिहानै देखि जुलुस र प्रदर्शन सुरु गरे । प्रदर्शनमा विभिन्न पेशा र व्यवसायका मानिसहरू सहभागी बने । अनसन चोकबाट भण्डा व्यानर सहित निस्केको जुलुस लोकतन्त्र चोक र गणतन्त्र चोक पुनः अनसन चोकमा आई वीरोध सभामा परिणत भयो । उक्त दिन जिफन्ट, ट्रेड युनियन महासंघ लगायतका मजदुरहरूले लोकतन्त्रको पक्षमा नारा लगाउँदै विशाल प्रदर्शन गरे । सदरमुकाम आसपास क्षेत्रहरूबाट समेत नारा जुलुस सहित आन्दोलनकारीहरू दमौलीमा ओझरिए । दमौलीका घरका छत छतबाट प्रदर्शनकारीलाई पानी छर्की सितल बनाएको देखिन्थ्यो । सोही दिन सम्पूर्ण स्वास्थ्यकर्मी व्यवसायीहरूले पनि जनआन्दोलनमा ऐक्यवद्धता गर्ने निर्णय गरे । भीमादमा प्रदर्शनकारीहरूले इलाका हुलाक कार्यालय र जनकपुर चुरोट कारखानाको श्री ५ को सरकार लेखिएको बोर्डहरू सेती नदीमा मिल्क्याए (भञ्ज्याङ्ग दैनिक, १ वैशाख ०६३) ।

७ ०६३ वैशाख १- जनआन्दोलनका पार्टीहरूले नयाँ वर्ष २०६३ वैशाख १ लाई जनआन्दोलनलाई थप उचाईमा पुऱ्याउने प्रतिबद्धताका साथ नारा जुलुस लिएर

सडकमा मनाए । बिहान देखि सडक नारा जुलुसले घन्कियो । नव वर्ष २०६३ को पहिलो क्षण लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा समर्पण भन्ने मुल नाराका साथ वीरोध च्यालीको अगुवाई नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ जिल्ला समन्वय परिषद तनहुँले गरेको छ । ८ वटा आदिवासी जनजाति सङ्गठन सभागीता रहेको यो च्यालीमा राजनीतिक पार्टीका हजारौं प्रदर्शनकारी सहभागी भए । च्यालीले नगरपरिक्रमा गरी अनसन चोकमा पुगी सभामा परिणत भयो । परिषदका अध्यक्ष हरिसिंह गुरुङको अध्यक्षमा भएको सभालाई दुरा समाज सेवाका दल बहादुर दुरा, मगर संघ तनहुँका सचिव माया राना, व्यास नगर तमु सुधार समाजका प्रताक्षी गुरुङ, नेवाः खल तनहुँका अध्यक्ष शंकरनारायण श्रेष्ठ, बोटे समाज तनहुँका सुक बहादुर बोटे, दरै समाजका अध्यक्ष चेत बहादुर दरै, मार्फा थकाली सेवा सदनका मख्खन हिराचन, नेवाःखल छाडका विष्णु कुमार मल्ल लगायतकाले लोकतन्त्रका निम्ति सबै आदिवासी एक भएर सङ्घर्ष गर्न आवाहन गरे । सोही दिन शिक्षक युनियनको आवाहनमा थर्पु बजार देखि जामुनेसम्म च्याली निस्कि जामुनेमा कोण सभामा परिणत भयो । उक्त सभालाई शिक्षक शम्भु बहादुर अधिकारी, हरि बहादुर थापा, केशवराज घिमिरे, ईन्द्र बहादुर अधिकारी, सूर्यमोहन काफ्ले, लगायतले संवोधन गरे (जनआन्दोलन तनहुँ सङ्क्षिप्त फलक) ।

१) ०६३ वैशाख २- तनहुँ जिल्लाको खैरेनीटारमा क्षेत्रीयस्तरको वीरोध प्रदर्शन भयो । ४-५ घण्टा देखि भण्डा ब्यानर सहित नारा लगाउँदै प्रदर्शनकारीहरू गाउँ गाउँबाट जुलुसमा सहभागी बने । १० हजार भन्दा बढीको सहभागीता रहेको जुलुस दुलेगौडा देखि प्रतिगमनको लाश बोकी शंक फुकुदै खैरेनीटारमा पुगी आमसभामा परिणत भए । सडक छेउ छेउका घरहरूबाट प्रदर्शनकारीहरूलाई जनसमुदायले पानी खुवाउने, सितल पार्ने कामहरू गरे । राजनीतिक पार्टीका नेताहरू पनि दमौली देखि पैदल हिडेर आन्दोलनलाई थप उत्साह गर्न खैरेनीटार गएका थिए । सो सभालाई नेकपा एमाले केन्द्रिय सदस्य त्रिलोचन ढकाल, जनमोर्चाका पुष्पराज गैरे, नेका प्रजातान्त्रिकका समुन्द्र गोदार, एमाले जिल्ला नेता केदार सिग्देल, नेका क्षेत्रीय सदस्य डिल्लीराम अधिकारी, नेका प्रजातान्त्रिकका महेश्वर भट्टराई लगायतले संवोधन गरेका थिए । दमौलीमा पनि एक वीरोध च्याली निस्की बजार परिक्रमा गरे । च्याली पछिको कोण सभालाई एमाले जिल्ला सदस्य भगवती न्यौपाने, नेका

जिल्ला सदस्य परमेश्वर भट्टराई, आदिकवि भानुभक्त क्याम्पस स्ववियु सभापति मोहन गिरी, अनेरास्ववियुका उपाध्यक्ष प्रमोद पण्डित, नेविसंघ तनहुँका मनोज खनाल, अनेरास्ववियु एकीकृतका भानुभक्त पोखरेल र नेविसंघका अध्यक्ष हिरा थापाले संवोधन गरे । यसैगरी क्षेत्र नं. १ का विभिन्न गा.वि.स.हरूबाट ५ हजार भन्दा बढीको सङ्ख्यामा महिला च्याली डुम्रे बजारमा पुगी सभामा परिणत भयो । (जनआन्दोलन तनहुँ सङ्क्षिप्त भलक) ।

७) ०६३ वैशाख ३ - आम हडतालको एघारौँ दिन दमौलीमा व्यापक जनसमुदायको सहभागीतामा विशाल च्याली र आमसभा गरीयो । हजारौँ हजारको सहभागीता रहेको जुलुसले नगरपरिक्रमा गर्‍यो । त्यसदिन पनि विहानै देखि ठाउँ ठाउँमा थुप्रै जुलुस र कोण सभा गरिएको थियो भने दिउँसो सदरमुकाम आसपासबाट दमौलीमा हजारौँको जुलुस सहभागी बन्यो । त्यसदिनको प्रदर्शनका क्रममा प्रदर्शनकारीहरूले सरकारी कार्यालयमा रहेका श्री ५ को सरकार लेखेका साईनबोर्ड कुच्याउँदै कन्टेनरमा फालिदिएका थिए । पटक पटक प्रतिगमनका मतियारहरूको घरहरूमा जुलुसले ढुंगामुडा गरेका थिए । प्रदर्शनकारीहरूले अपरान्ह पख दमौली थुनामा राखीएका सम्पूर्ण राजबन्दीहरूको रिहाईको माग गर्दै जिल्ला प्रहरी कार्यालय अगाडि राजमार्गमै धर्नामा बसे भने यता युवा विद्यार्थीहरूले उक्त समयमा मशाल जुलुस सहित बजार परिक्रमा गरीरहे । जिल्ला प्रहरी कार्यालय अगाडि धर्ना दिएको सभालाई एमाले जिल्ला नेता केदार सिग्देल, शंकर नारायण श्रेष्ठ, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ लगायतले संवोधन गरे । उक्त धर्नाले राजबन्दी रिहाईका निम्ति चर्का नाराबाजी गरे । सुरक्षाकर्मीले प्रदर्शनकारीमाथि निर्मम दमन र लाठी प्रहार गरे । प्रदर्शनकारीहरू पछि हटेनन् बरु लाठीको जवाफ ढुंगाले फर्काउन थाले । सुरक्षाकर्मीले प्रदर्शनकारी मध्येका टिकाराम सिग्देलको टाउको फुट्ने गरी र हात खुट्टामा निलडाम हुनेगरी कुटपिट गरे । प्रदर्शनकारीलाई पछि हटाउन नसकेपछि सुरक्षाकर्मीहरूले अश्रुग्याँस हाने, गोली समेत चलाए । गोली लागी प्रदर्शनकारी विकास थापा घाईते भए भने दमौलीका श्यामभक्त श्रेष्ठका घरको शिशा फुट्नुका साथै भित्तामा प्वाल परे । दमौली आसपासका क्षेत्र तनावग्रस्त बन्यो । सरकारी दमनबाट आक्रोशित प्रदर्शनकारीको जुलुसले पुनः नगरपरिक्रमा गरी मुलचोकमा कोण सभा गरे । राजनीतिक पार्टीका नेताहरू केदार सिग्देल, नेका प्रजातान्त्रिका

थिर बहादुर परियार, क्याम्पस प्रमुख वैकुण्ठ न्यौपाने लगायतले उक्त कोण सभालाई संवोधन गरे । सोही दिन सुरक्षाकर्मीले नेविसंघका थमन मिश्रलाई कुटपिट गर्नुका साथै दिनेश खनाललाई गिरफ्तार गर्‍यो । ३ गते नै विद्यार्थीहरूले गणतन्त्र चोक, नगरपालिका चोक, अनसन चोकमा टायर बाली प्रदर्शन गरे । उता भीमाद बजारका घरधनीहरू बाबुराम सुनुवार, केश बहादुर सुनुवार, उदयराज सुवेदी, ताराबहादुर थापा, देवेन्द्र थापा, राजकुमार श्रेष्ठ, एक बहादुर घिमिरे र रविन्द्र खनाल लगायतकाले आन्दोलन अवधिभर भाडामा बस्ने आन्दोलनकारीसँग भाडा नलिनै भनी आन्दोलनलाई ऊर्जा थप्ने काम गरे (कान्तिपुर दैनिक, ४ वैशाख, २०६३) गिरफ्तारी र घाईतेहरूको नामावली अनुसूची-१ मा हेर्नुहोस् ।

७) ०६३ वैशाख ४- दमौलीमा बिहानै देखि जुलुस र कोण सभा सुरु भए । सो दिनको जुलुसमा जिल्लाका विभिन्न भागबाट जनताहरू सहभागी भए । निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य र लोकतन्त्रको मागगर्दै केशवटार, पोखरीभञ्ज्याङ, व्यास नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूबाट प्रभावकारी उपस्थितिमा जुलुस निस्कियो । खुला मैदानमा पुगी सभामा परिणत भएको उक्त कार्यक्रमलाई एमाले सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ, अञ्चल सदस्य टुकराज सिग्देल, एक बहादुर राना, शिक्षक युनियनका टंक पराजुली, कानुन व्यवसायी कमलामोहन वाग्ले, नेका प्रजातान्त्रिकका यम बहादुर आले, नेकपा एमालेका दुर्गाप्रसाद पराजुली, यातायात व्यवसायी देव कुमार श्रेष्ठ, एमालेका कार्यकर्ता प्रदिप अधिकारी लगायतकाले संवोधन गरे । प्रोत्साहन भत्ता चाहिँदैन सडकमा यातायात ल्याईदैन भन्दै तनहुँका यातायात व्यवसायीहरूले लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा ऐक्यबद्धता जनाए । उक्त दिन दुलेगौँडामा विशाल साईकल च्याली निकालियो । भीमाद रिसिडबाट मशाल जुलुस निकालियो । भीमादका सभालाई एमालेका पदमराज सेन, कृष्ण कुमार श्रेष्ठ, काजिमान श्रेष्ठ, धर्म खनाल, खुम बहादुर थापा, मेख बहादुर थापा र नेपाली काँग्रेसका कूल बहादुर थापा, राजेन्द्र कृष्ण श्रेष्ठ, चेतन पौडेल, नेका प्रजातान्त्रिकका रमेश सुवेदी, विजयराज सुवेदी, मजदुर नेता कृष्ण शाक्य र विद्यार्थी राजेन्द्र अर्याल लगायतकाले संवोधन गरेका थिए । उक्त दिन केशवटार, बन्दीपुर, ढोरफिर्दी, आँबु, बन्दीपुर, याम्पा फाँट, बरादीका ठाउँहरूमा नारा र जुलुसहरू सहित प्रदर्शनकारीले

प्रतिगमनको पुत्ला जलाए भने व्यास नगरपालिकाका कर्मचारीले कार्यालयमा तालाबन्द गरी आन्दोलनमा सहभागी भए (कान्तिपुर दैनिक, २०६३ वैशाख ५) ।

१) ०६३ वैशाख ५- २५ हजार भन्दा बढीको सहभागीतामा दमौलीमा जुलुस सहित सभामा परिणत भयो । त्यस सभालाई एमाले सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठ, नेका महासमिति सदस्य कृष्ण प्रसाद गौतम, सचिव ताराराज राना, युवा संघका केन्द्रिय सदस्य शंकरनारायण श्रेष्ठ, जिल्ला अध्यक्ष राजु ढकाल, एमाले जिल्ला सदस्य रामबहादुर अधिकारी, रेखा बस्याल, श्रीप्रसाद श्रेष्ठ, नेका प्रजातान्त्रिकका समुन्द्र गोदार, जनमोर्चाका बुद्धिबहादुर जिस्ती र शुक्रकुमार श्रेष्ठ, एवम् जनआन्दोलनका घाईते टिकाराम सिग्देलले संबोधन गरे । यस दिन प्रशासनले व्यापक सुरक्षाकर्मी परिचालन गरेको थियो । तापनि यसको कुनै प्रभावमा नपरि आन्दोलनमा सहभागीहरूको ओईरो लाग्यो । नगरवासीहरूले छतछतबाट पानी खन्याएर जुलुसलाई स्वागत गरे । उक्त दिन जामुने देखि आएको विशाल जुलुस दमौलीको सभामा समाहित भएको थियो । सोही दिन जिविस तनहुँका कर्मचारीहरू, व्यास न.पा.का कर्मचारीहरू, गा.वि.स. सचिवहरू, जिल्ला प्राविधिक कार्यालयका कर्मचारीहरू, जिल्ला खानेपानी कार्यालय र दमौली अस्पतालका कर्मचारीहरू समेत आन्दोलनको समर्थन गर्दै आन्दोलनका घाईतेहरूलाई उपचारका लागि आर्थिक सहयोगको घोषणा गरे (कान्तिपुर दैनिक, २०६३ वैशाख ६) ।

२) ०६३ वैशाख ६- आम हडतालको चौधौं दिन दमौली लगायत विभिन्न भागमा जनप्रदर्शन तथा सभाहरू भए । दमौलीमा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन, नेपाल शिक्षक संघ, प्याब्सन र एनप्याब्सन समेत शिक्षकहरूको सहभागीतामा शिक्षक युनियनले वृहत ग्यालीको आयोजना गर्‍यो । उक्त ग्यालीमा जनआन्दोलनमा सहभागी सबै राजनीतिक पार्टीका नेता तथा कार्यकर्ताहरू ऐक्यबद्धता सहित सहभागी भए । शिक्षक युनियनका अध्यक्ष टंकनाथ पराजुलीको अध्यक्षतामा भएको उक्त सभालाई वरिष्ठ पत्रकार विश्वबन्धु भण्डारी, शिक्षक सङ्गठनका अध्यक्ष ईन्द्र बहादुर कुँवर, शिक्षक संघका अध्यक्ष विजयराज पौडेल, युनियनका रमेशचन्द्र हड्खले, सङ्गठनका हरिवहादुर थापा, भानुभक्त क्याम्पसका प्रमुख वैकुण्ठ न्यौपाने लगायतले संबोधन गर्दै लोकतन्त्रको लागि निरन्तर सडकमा उत्रन आह्वान गरे । उक्त कार्यक्रमको सञ्चालन युनियनका सचिव केशव घिमिरे र युनियनका केन्द्रिय

प्रतिनिधि माधव खनालले स्वागत गरेका थिए । त्यसैगरी भीमाद, किहुँ, अरुणोदय, भानुमति, माझकोट, साभुङ, रानीपोखरी लगायतका शिक्षकहरूले जुलुस निकाली आन्दोलनमा ऐक्यबद्धता जनाए । निर्माण व्यवसायी स.घका अध्यक्ष इमनाथ खनाल र शुक्लागण्डकी जेसिस दुलेगौँडाले आन्दोलनमा सहभागी जनाउने घोषणा गरे (लोकवाणी दैनिक, ७ वैशाख, २०६३) ।

७) ०६३ वैशाख ७- आमहडतालको १५औँ दिन जिल्ला सदरमुकाम लगायत गा.वि.स.हरूमा व्यापक च्याली तथा जुलुस प्रदर्शन गरे । दमौलीमा बिहानै देखि भण्डा व्यानर सहितको नेता कार्यकर्ताहरूले जुलुसलाई नगरपरिक्रमा गरी अनसन चौतारीमा वीरोध सभामा परिणत गरे । उक्त वीरोध सभामा एमाले अञ्चल सदस्य एक बहादुर राना, नेका प्रजातान्त्रिकका जिल्ला सदस्य गौरवराज रेग्मी, नेका का चन्द्र वाग्ले, जनमोर्चाका बुद्धि बहादुर जिसी, पत्रकार महासंघका पूर्व अध्यक्ष विश्व बन्धु भण्डारी, नेकाका जिल्ला उपसभापति निल बहादुर आले, एमाले जिल्ला सदस्य नारायण खनाल लगायतले संबोधन गरे । उक्त दिन अनेरास्ववियुका श्रीनाथ कार्की, उद्योग वाणिज्य संघका विश्वभक्त न्यौपाने, मावनअधिकारका गोविन्द पन्थ, अनेरास्ववियुका विष्णुभक्त सिग्देल, अनेरास्ववियु एकीकृतका भानुभक्त पोखरेल, नेविसंघका हिरा थापा, नेविसंघ प्रजातान्त्रिक लक्ष्मण खनाल, विद्यार्थीहरू ईश्वर श्रेष्ठ, अमृता पण्डित, चेतनारायण श्रेष्ठ, हिक्मत बहादुर अधिकारी, विशाल भट्टराई, संगम सापकोटा, लगायतका कलाकारहरूले मन्तव्य, कविता तथा व्यंगहरू प्रस्तुत गर्दै आन्दोलन चर्काउन आवाहन गरे (जनआन्दोलन तनहुँ सङ्क्षिप्त भलक) ।

८) ०६३ वैशाख ८- बिहानै देखि दमौली आसपासका क्षेत्रहरूबाट ठूलो सङ्ख्यामा प्रदर्शनकारीहरू दमौलीमा आई जुलुस प्रदर्शन गरीरहे । भने दिउँसो सभामा परिणत भएको कार्यक्रममा विभिन्न कलाकारहरूले गीतका माध्यमबाट आन्दोलनको पक्षमा आवाहन गरे । सोही दिन आँबु, खैरेनीटार, बन्दीपुर, रूपाकोट, राम्जाकोट लगायतका विभिन्न गा.वि.स.हरूमा पनि स्थानीय कार्यकर्ताले जुलुस तथा कोण सभा सम्पन्न गरे । सोही दिन भीमादबाट बाजागाजा सहित निस्केको जुलुस खैरेनीटारमा आई सभामा परिणत भयो । भानुको तुरतुरे, बन्दीपुरको पिप्ले, बैदीको खाल्टे लगायतका ठाउँहरूमा पार्टीको स्थानीय कार्यकर्ताहरूको नेतृत्वमा वीरोध जुलुस र कोण सभा भए । बैदीमा निस्केको जुलुसले उपस्वास्थ्य चौकी, कृषि सेवा केन्द्र, पशु सेवा केन्द्र,

इलाका हुलाक कार्यालय, लगायत सरकारी कार्यालयका श्री ५ को सरकार लेखेको बोर्डहरूमा नेपाल सरकार लेखे । ती ठाउँहरूबाट समेत सदरमुकामको कार्यक्रममा सहभागी हुन घण्टौं पैदल हिंडेर मानिसहरू आए (जनआन्दोलन, तनहुँ, सङ्क्षिप्त भ्रमक, २०६३) ।

७) ०६३ वैशाख ९- आन्दोलनलाई अल्मल्याउन राजा ज्ञानेन्द्रको अधुरो सम्बोधनको वेवास्ता गर्दै बिहानै देखि नाराबाजीका साथ गर्दै दमौलीका गल्लीहरूबाट जुलुस निस्के राजा ज्ञानेन्द्रले ८ गते गरेको शाही संबोधनमा नअल्मलिन खबरदारी गर्दै “सम्भौता गर्न जाउला फेरि धोका पाउला, शाही घोषणा धोका हो हाम्रो आन्दोलन जारी छ” भन्ने नारा सहित बजार परिक्रमा गरे । उता ७ पार्टीका केन्द्रिय नेताहरूलाई सम्भौतामा नगई लोकतन्त्र प्राप्त नभएसम्म आन्दोलनमा डिटिरहन खबरदारी गर्दै जिल्लाका विभिन्न ठाउँमा प्रदर्शन भए । सोही दिन भानु भक्त क्याम्पस बेलचौताराका विद्यार्थी नेताहरूको नेतृत्वमा आकर्षक वीरोध जुलुसले प्रतिगमनको मुकुण्डो गुडाउँदै खैरेनीटारमा पुगी कोण सभा गरे । उक्त सभालाई विद्यार्थी नेताहरू मायादेवी ढकाल, प्रतिक्षा भण्डारी, खुम बहादुर विक, त्रिलोचन लम्शाल, जमुना रिमाल, हसिना बेगम लगायतकाले संबोधन गरे (जनआन्दोलन, तनहुँ, सङ्क्षिप्त भ्रमक, २०६३) ।

७) ०६३ वैशाख १०- निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गरी पूर्ण लोकतन्त्रको स्थापनाका लागि चलिरहेको संयुक्त आन्दोलनको उत्कर्षको दिन आमहडतालको १८औं दिन तनहुँका जनआन्दोलन समितिले वैशाख १२ गतेको विशाल च्याली र जनप्रदर्शनको तयारीका लागि जुटे । १० गते बिहानै देखि प्रदर्शनकारीहरू दमौलीका सडकमा उत्रे । बिहानै देखि वीरोध जुलुस गणतन्त्र चोक, लोकतन्त्र चोक हुँदै नगरपालिका गेटमा पुगी कथित नगरनिर्वाचनबाट निर्विरोध घोषित गरीएका कथित पदाधिकारीहरू नगरपालिका छिरेको आंशकामा आक्रोशित प्रदर्शनकारीहरूले नगरपालिकामा हुंगा प्रहार गरे । उक्त दिन कथित मेयर सुन्दर गुरुङ र उपमेयर गौमाया गुरुङ र टिके जिविस पदाधिकारीहरूप्रति आन्दोलनकारी अत्यन्त आक्रोशित भएको देखिन्थ्यो । वीरोध च्याली बजार परिक्रमा गरी अनसन चौतारीमा पुगी सभामा परिणत भएको थियो । जनमोर्चाका पुष्पराज गैरेको सभापतित्व र नेका प्रजातान्त्रिकका प्रवक्ता रामचन्द्र बस्नेतको सञ्चालनमा भएको सभामा नेकाका

परशुराम गिरी, एमालेका हरेराम कँडेल, प्रजातान्त्रिक काँग्रेसका महेश्वर भट्टराई, जनमोर्चाका पुननारायण थापा, अनेमसंघकी भगवती न्यौपाने, मुक्ति समाजका नोक बहादुर विक, लगायतकाले संबोधन गरेका थिए (कान्तिपुर दैनिक, २०६३ वैशाख ११) ।

७ ०६३ वैशाख ११- ऐतिहासिक जनआन्दोलनको आमहडतालको वैशाख ११ गते १९ औं दिन थियो । जनआन्दोलनले जिल्ला धपक्कै बलेको थियो । गाउँगाउँबाट मानिसहरू सदरमुकाम राजमार्गतर्फ ओझरिरहेका थिए । विभिन्न पार्टीका स्थानीय नेताहरू मध्ये केही ग्रामीण क्षेत्रमा आन्दोलन हाँकदै थिए त केही सदरमुकाम केन्द्रीत आन्दोलनलाई साथ दिन दमौलीमै अड्डा जमाएर बसेका थिए । तनहुँमा रहेका ४ पार्टीहरूका जिल्ला नेतृत्व प्रायः दमौली केन्द्रीत भएर आन्दोलन हाँकदै थिए । दिन प्रतिदिन आन्दोलन चर्किदै जाँदा बिहान मिमिरे देखि साँझ सम्म दमौलीका सडक गल्ली र चोक मानवमय हुँदै थियो । राती ४ बजेको प्रहर पछि, कुखुराको डाँको सँगै जनता नारा जुलुस समेत सडकमा उत्रिसकेका थिए । ११ गते बिहानै देखि दमौलीका सडकमा नारा जुलुस सुरु भयो । दिउसो ज्यालीले बजार परिक्रमा गरी अनशन चौतारीमा सभा भयो । एमाले जिल्ला सचिव प्रतापलाल श्रेष्ठको अध्यक्षता तथा ने.का. सचिव ताराराज रानाको सञ्चालनमा भएको वीरोध सभालाई ने.का. प्रजातान्त्रिकका का.वा. सभापति मोतीकुमार श्रेष्ठ, जनमोर्चा नेपालका पुष्पराज गैँठै, एमालेको अञ्चल सदस्य टुकराज सिग्देल, शेषमणि आचार्य रामचन्द्र उपाध्याय , नेपाल महिला संघकि माया राना, ने.का. का महासमिति सदस्य कृष्ण गौतम, लगायतले सम्बोधन गरे । संयोगवस यही ११ गतेको प्रदर्शननै प्रतिगामी शाही सरकारलाई घुँडा टेकाउने अन्तिम जुलुस हुन पुग्यो । देशभरको सडक आन्दोलनले गली सकेको निरङ्कुश सत्ताका नायक राजा ज्ञानेन्द्रले २०६३ बैसाख ११ गते राती ११:३० गते नेपाली जनतालाई सम्बोधन गरी ०५९ जेष्ठमा बिघटन गरिएको प्रतिनिधि सभा पुनर्स्थापना भएको र जनताको सार्वभौम सत्ता जनतामा फिर्ता गरेको घोषणा गर्न बाध्य भए (गण्डकी अङ्क ३, वैशाख, २०६३) । वैशाख ११ गतेको शाही घोषणाको पूर्ण पाठ अनुसूची-५ मा हेर्नुहोस् ।

दर्जनौ सहिदहरूको बलिदान र लाखौं जनताको आन्दोलनले निरङ्कुश राजा ज्ञानेन्द्रको शाही सरकारलाई परास्त गरेको खुशियालीमा दमौलीमा बाजा गाजा सहित जुलुस निस्कियो ।

राजनीतिक पार्टीका नेता कार्यकर्ताहरू दमौलीको सफासडक मुख्य चोकमा फूलमाला सहित भेला भई बधाई आदान प्रदान गरे । हजारौं जनताको जुलुसले बजार परिक्रमा गर्‍यो । घरका छत छतबाट अवीर र फूलहरू छर्किने काम भए । सबै घरका अगाडि पानी भरिएका घडाहरू राखीएर लोकतन्त्रलाई स्वागत गरीयो । “जीत कसको ? जनताको”, “नेताहरू याद गर / संविधान सभाको चुनाव गर” जस्ता नाराहरू सहितको विजय जुलुस अनशन चोकमा पुगी सभामा परिणत भयो । यस प्रकार जनआन्दोलन तनहुँमा राजनीतिक दलहरूको सक्रिय सहभागीता र नेतृत्वमा सफलतापूर्वक टुंगोमा पुऱ्याउन सफल भयो ।

यसप्रकार नेपालका सात राजनीतिक दलले निरङ्कुशताको विरुद्ध नेतृत्व र आह्वान गरेको जनआन्दोलनमा तनहुँका सबै तह, तप्का र समुदायका जनताहरू सकृयतापूर्वक सहभागी भए । सरकारले गरेको दमन, धरपकड, गिरफ्तारी, गोली र लाठी प्रहारका बावजुद तत्कालीन शाही सरकारलाई चुनौती दिँदै तनहुँवासीहरू एकतावद्ध भएर आन्दोलन लाई दिनानुदिन सशक्त परिरहे । यसर्थ मोफसलमा रहेर तनहुँका चार राजनीतिक दलले तत्कालीन माओवादी समेतको समर्थनमा राजा ज्ञानेन्द्रको निरङ्कुश कदमलाई खारेजी गर्न र पूर्ण लोकतन्त्र प्राप्त गर्न दृढतापूर्वक आन्दोलन जारी राखे । यो आन्दोलनका महिला, मजदुर, युवा, विद्यार्थी, दलित, किसान, शिक्षक, कर्मचारी, वकिल, पत्रकार, व्यापारी लगायतका विभिन्न सबै संघसंस्थाहरू जागरुकतापूर्वक सहभागी भएका कारण निरङ्कुशतावादी शक्ति र सोंचलाई तनहुँवासीले चकनाचुर पारिदिए र देशलाई पूर्ण लोकतान्त्रिक अधिकार प्राप्त गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याए ।

परिच्छेद - पाँच

आन्दोलनको उपलब्धि बारे सम्बद्ध पक्षहरूको अभीमत र विश्लेषण

५.१ जनआन्दोलनको उद्देश्य र प्राप्ति

०४६ सालको जनआन्दोलनको सफलता पश्चात् देशले लोकतान्त्रिक परिपाटी अनुसार संसदको निर्वाचन, निर्वाचित सरकार र स्थानीय निकायहरू, केही कमीकमजोरीका बावजूद सुव्यवस्थित ढङ्गले सञ्चालन भइरहँदा २०५२ साल फागुन १ गतेबाट नेकपा (माओवादी) ले तत्कालीन प्र.म. शेर बहादुर देउवा समक्ष ४० सूत्रीय माग राखी सशस्त्र सङ्घर्षको थालनी गर्‍यो । यस प्रकारको सशस्त्र सङ्घर्ष चलिरहेकै वखत २०५८ जेष्ठ १९ गतेको दरबार हत्याकाण्डले राजा वीरेन्द्रको वंश नाश भयो र राजा वीरेन्द्रका भाइ ज्ञानेन्द्र शाह राजगद्दीमा आसीन भए । २०५९ साल आश्विन १८ गते राजा ज्ञानेन्द्रले महेन्द्र पथ लागू गरी जननिर्वाचित प्र.म. शेर बहादुर देउवालाई “असक्षम प्रधानमन्त्री” भन्दै अपदस्थ गरी २०६१ माघ १९ गते संसद समेत विघटन गरे । जनताको सम्पूर्ण अधिकार कटौती गरी राजनीतिक दलहरूलाई निकम्मा बनाउँदै सर्वाधिकार आफैमा निहित गरे । यस खालको अराजनैतिक, निरङ्कुश, तानाशाही कदमको विरुद्ध खुल्ला राजनीतिमा भएका नेपाली काँग्रेस, नेकपा एमाले सहित ७ राजनैतिक दल र सशस्त्र सङ्घर्ष सञ्चालन गरीरहेको नेकपा (माओवादी) बीच १२ बुँदे समझदारी मार्फत् ज्ञानेन्द्र शाहको निरङ्कुशता विरुद्ध एकतावद्ध भई शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनमा जाने सहमति भयो । माओवादी आन्दोलनको फाईदा उठाउँदै, राजा ज्ञानेन्द्रले एकैचोटी माओवादी आन्दोलनलाई खतम गर्ने, काँग्रेस, एमाले लगायत मुख्य राजनीतिक पार्टीहरूलाई ठीक पार्ने सोच गरी जुन कदम चालियो र राजा आफैले शासन गर्ने जुन आलोकतान्त्रिक कदम लिए, त्यसैको फलस्वरूप जनआन्दोलनको पृष्ठभूमि तयार गर्‍यो । २०६२ भाद्र १८ गते नेकपा (माओवादीले) एकतर्फी रूपमा हितयार विसाउने घोषणा गर्‍यो जसले गर्दा २०६२ मङ्सिर ७ गतेको १२ बुँदे समझदारीले शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनलाई ऊर्जाशील गति प्रदान गर्‍यो । राष्ट्रिय सङ्कट समाधानका लागि साभ्गा सहमति र प्रतिवद्धताको घोषणा एवम् सात दल र नेकपा (

माओवादी) बीच भएको १२ बुँदे समझदारीको आधारमा जनआन्दोलनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेको पाइन्छः

- ❖ निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गर्ने ।
- ❖ पूर्ण प्रजातन्त्र स्थापना गरी स्थायी शान्ति कायम गर्ने ।
- ❖ मानव अधिकारको पूर्ण प्रत्याभूति गर्ने ।
- ❖ प्रतिनिधि सभा पुनः स्थापित गराउने ।
- ❖ संविधान सभाको निर्वाचन गराउने ।
- ❖ सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता पूर्ण रूपले जनतामा स्थापित गर्ने ।
- ❖ प्रेस स्वतन्त्रता वहाली एवम् कायम गराउने ।
- ❖ ०४६ सालको आन्दोलनबाट प्राप्त प्रजातन्त्र पुनः स्थापना पछिका उपलब्धिहरूको रक्षा गर्ने ।

उल्लेखित उद्देश्यहरू प्राप्तिका निम्ति जनआन्दोलन घोषणा भयो । २०६२ चैत्र २४ देखि ०६३ बैशाख ११ गतेसम्म १९ दिन उत्कर्षतापूर्वक आन्दोलन सञ्चालन भयो । सात दलको आह्वान र नेतृत्वमा जनआन्दोलन सञ्चालन भए तापनि जनताले सात दलले निर्धारण गरेको उद्देश्य भन्दा अगाडि बढेर राजतन्त्रको अन्त्य र लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको नारा घन्काए । यो आन्दोलनको स्तर र उचाई संविधान सभा मार्फत् गणतन्त्र ल्याउने खालको थियो । आन्दोलनकारीहरूले आन्दोलनको उद्देश्य, राजतन्त्रको अन्त्य र गणतन्त्रको स्थापना बनाएका थिए । आन्दोलनको सफलतासँगै सकारात्मक उपलब्धि हाम्रो सामु खडा छ ।

२०६३ साल बैशाख १६ गते पुनःस्थापित संसदको पहिलो बैठकले संविधान सभा निर्वाचनप्रति सङ्कल्प प्रस्ताव पास गर्‍यो । ०६३ जेष्ठ ४ गते वेलाईतको म्यानाकार्टासँग मिलेखालको निर्णय संसदले गर्‍यो । प्रतिनिधिसभाको ऐतिहासिक घोषणा नाम दिएको उक्त घोषणाले श्री ५ को सरकारको ठाउँमा नेपाल सरकार, शाही सेनाको सट्टा नेपाली सेना, राज परिषद् खारेजी, नयाँ राष्ट्रिय गान आदि घोषणा गर्‍यो । तसर्थ ०६२/०६३ को आन्दोलनका उपलब्धिहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- ❖ निरंकुशतन्त्रको अन्त्य र लोकतन्त्रको स्थापना,
- ❖ धर्म निरपेक्ष राज्यको घोषणा,
- ❖ राजाको महिमा भएको राष्ट्रिय गान खारेज र नयाँ राष्ट्रिय गान व्यवस्था,
- ❖ शाही सेनाको ठाउँमा नेपाली सेना नामाङ्कन,
- ❖ राज्य शक्तिको स्रोत जनतामा निहित,
- ❖ वृहत शान्ति सम्झौता मार्फत स्थायी शान्ति प्रारम्भ,
- ❖ राजतन्त्रको अन्त्य र गणतन्त्रको घोषणा,
- ❖ नारायणहिटीबाट राजतन्त्र बाहिरीइ नारायणहिटी दरबार जनताको सङ्ग्रहालयमा परिणत,
- ❖ आमाको नाउँमा नागरीकता दिने व्यवस्था,
- ❖ संविधान सभाको गठन,
- ❖ ३३% महिला सहभागीता हरेक क्षेत्रमा अनिवार्य,
- ❖ सदियौँदेखि पछि परेका तह, जाति, जनजाति आदिलाई समावेश प्रकृया अनिवार्य बनाइएको,
- ❖ हिन्दु अधिराज्यबाट सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको स्थापना ।
- ❖ विना रक्तपात ठूलो परिवर्तन गर्न सकिन्छ भन्ने सन्देश ।

यसप्रकार निरङ्कुशताका विरुद्ध नेपालका राजनीतिक दलहरूले शान्तिपूर्वक जनआन्दोलनको माध्यमबाट सामन्तवादको नेतृत्वकर्ता राजसंस्थालाई कहिल्यै टाउको उठाउन नसक्ने गरी अन्त्य गरेको छ र संविधान सभाबाट जनतालाई राजनीतिक स्थिरता, शान्ति, अमन-चयन र समृद्धिका लागि मार्ग प्रशस्त गरेको छ । २०६२/०६३ को जनआन्दोलनमा देखिएको व्यापक जनसहभागीता, यसको पृष्ठभूमि, प्रकृया सम्बद्ध दलहरूको भूमिका, आन्दोलनमा सहाभागी हुनुको अपेक्षा एवम् आन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धिहरूको संस्थागत विकास बारे तनहुँ

जिल्लाका राजनीतिक दलका प्रमुख, आन्दोलनका नेतृत्वकर्ताहरू एवम् सर्वसाधारण सँगको अभीमत बुझ्ने उद्देश्यले शोधकर्ताले २०७१/११/५ देखि २०७१/१२/५ सम्मको विभिन्न मितिहरूमा नेकपा एमालेका के.क. वैकल्पिक सदस्य प्रतापलाल श्रेष्ठ ने.कां.का पूर्व सभापति रघुनाथ पौडेल, नेकपा एमालेका अध्यक्ष केदार सिग्देल, नेपाली काँग्रेसका उपसभापति ताराराज राना, नागरीक समाजका अगुवा एवम् समाज सेवी मुरली मोहन काफ्ले, अनेमसंघ के.सं. भगवती न्यौपाने र सर्वसाधारण सँग लिएको अन्तर्वार्ता र सम्बद्ध पक्षको अभीमतलाई यस उपशीर्षकमा विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

५.२ राजनीतिमा सहभागीता

राजनीतिमा सहभागीताका सन्दर्भमा गरिएको प्रश्न “कुन कुराबाट प्रभावित भई राजनीतिमा सहभागी हुनुभयो ?” भन्ने प्रश्नको जवाफमा विभिन्न उत्तरदाताले फरक-फरक धारणा व्यक्त गर्नु भयो । यस सन्दर्भमा ने.कां.का तारा राज रानाले मेरो राजनीतिक पूर्वार्द्धमा मुलुकको राजनैतिक, सामाजिक एवम् आर्थिक अवस्था निरङ्कुश तानाशाही व्यवस्था र त्यसले जनतामाथि चलाएको बर्बर एवम् दमनकारी शासनको अन्त्य रहेको थियो । जसका विरुद्ध, लोकतन्त्रको माध्यमबाट जनताको मुक्तिका लागि सङ्घर्ष गर्ने सङ्कल्पका साथ नेपालमा लोकतन्त्र स्थापनाका लागि लामो समयदेखि सङ्घर्ष गर्दै आएको नेपालको एकमात्र लोकतान्त्रिक पार्टी नेपाली काँग्रेसको माध्यमबाट म राजनीतिमा प्रवेश गरेको हुँ । साथै म राजनीतिप्रति प्रभावित हुनुका तत्कालीन अवस्थामा राजनीतिक प्रेरणा दिने मेरो पारिवारिक वातावरण र अन्याय, अत्याचार विरुद्ध लड्ने तत्कालीन सामाजिक परिवेश तथा राजनीतिका माध्यमबाट देश र समाजको उन्नति तथा प्रगति गर्ने मेरो तीव्र ईच्छा नै मेरो राजनीतिमा होमिनुको मुख्य कारणहरू हुन् भन्ने अभीमत दिनुभयो ।

यसै गरी ने.क.पा एमाले केन्द्रिय कमीटीका वैकल्पिक सदस्य प्रतापलाल श्रेष्ठले मेरो बुबा आमा लमजुङ्ग सूर्यपालबाट २०१७ सालमा तनहुँ-दमौलीमा बसाई सर्नुभएको हो । आफ्नै घरधन्दा दुःखजिलो गरेर जीविका गरीरहेको हाम्रो परिवारलाई २०२९ सालमा ठूलो भड्का लाग्यो । गाउँमा नापी आउने कुराले गाउँभरि हल्ला थियो, अब हाम्रो जमीनको लालपूर्जा पाइने भयो भनेर खुशी छाएको थियो । २०१७ सालदेखि उपभोग गर्दैआएको हाम्रा जमीनमा पनि नापी गर्दा वीरोधमा कोही उभिएला भन्ने हाम्रो बुबा श्याम कृष्ण श्रेष्ठलाई कल्पना सम्म पनि थिएन । उप-प्रधानपञ्च भीम बहादुर बस्नेतले तपाईंले खेती गरेर खाएको भए

पनि यो जग्गा तपाईंको पढेन भन्न थाले । १२ वर्षअघि देखि मैले निरन्तर खेती गरीरहेको छु । तुलसी प्रसाद मुखियालाई तिरो तिरीरहेको छु भनेर बुबाले भन्दा पनि जग्गा नापी त भयो तर फिल्डबुकमा भगडा जनाइएकाले लालपूर्जा हाम्रो नाउँमा आएन । पछि सर्जमिन भयो, जनताले साँचो बोले, लालपूर्जा हामीले पायौं, मुद्दा जिल्ला अदालतमा चल्थो तर मालपोतको निर्णयलाई नै सदर गरी टुङ्गियो । २०३३ सालमा म १० कक्षामा पढ्थेँ, मेरो घरमा निर्मल हाईस्कूलमा पढाउने मिल्डु रतनपुरका बन्नी प्रसाद पण्डित बस्ने गर्नुहुन्थ्यो । उहाँको माहिलो छोरा श्रीकान्त पण्डित मामा दण्डपाणी न्यौपानेको घरमा बसेर पढ्नु भएको भए पनि ८ कक्षादेखि पढ्न दमौली आउनुभयो । यी दण्डपाणी न्यौपाने ने.क.पा. चौ.म. (चौथो महाधिवेशन) नेता भइसक्नु भएको रहेछ । माओवादीको केन्द्रिय सदस्य उहाँ हालसम्म बेपत्ता हुनुहुन्छ, सायद उहाँ जीवित हुनुहुन्न । उहाँबाट दीक्षित श्री कान्त पण्डितबाट नै मैले कम्युनिष्ट बारेमा मैले केही सुनें । त्यस बेला मलाई यति मात्र थाहा भयो कि, जाली-फटाहा, गरीबमाराहरूलाई कम्युनिष्टहरूले नै ठीक पाछिन्, गरीबहरूलाई माया गर्छन् । गरीब र धनी बीचको खाडल गहिरो छ, धनीलाई सबै छ, गरीबलाई केही छैन यो असमानता कम्युनिष्टहरूले मेटाउँछन् । चीनमा गरीब र धनी छैन सबै समान छन्, चीनका नेता माओत्सेतुङ हुन् । खान-लाउन पाए सबैले पाउँछन् नपाए कसैले पनि पाउँदैनन् त्यस्तो व्यवस्था छ चीनमा । पछि सचित्र चीन पनि हेर्न पाइयो भन्ने जवाफ दिनुभयो ।

त्यसै गरी विद्यार्थी आन्दोलनमा अनेरास्ववियु पाँचौले भापाली क्रान्तिकारीको स्पीरिटबाट ठूलो शक्तिकासाथ अगाडि बढ्दैछ भन्ने प्रभाव पायो । त्यस बेला सि.पी. मैनालीको नाम मेरो लागि प्रिय लागिरह्यो र म अनेरास्ववियु पाँचौको दृढ कार्यकर्ता भएँ र त्यसै वर्षको आश्विनमा दण्डपाणी बस्याल मार्फत मालेको सम्पर्कमा पुगें । त्यसपछि मेरो पार्टीसँग कहिल्यै सम्पर्क टूटेन र कहिल्यै कस्तै बेलामा पनि पार्टीको अविश्वासिलो कार्यकर्ता बनिन । मेरो बसाइ-सराई, मेरो बुझाई, दौडाई निर्भिकताका कारण पार्टीले जहिल्यै पनि भूमिगत लैजान कोशिस गर्‍यो । तर मैले जागिर छोडेर भूमिगत गइहाल्ने काम पनि गरीन । मेरो घरले गरीबीसँग जसरी लडिरहेको छ, मेरो आमा-बुबा, दाइले जस्तो अवस्थाको सामना गरी रहनु भएको छ शत्रुहरूले जसरी पेलीरहेका छन् त्यो सबै स्थितिबाट पार पाउन मैले घरलाई सहयोग गर्नुपर्छ भन्ने लाग्यो । म कम्युनिष्टतिर लाग्नु मेरो आफ्नै घर-गाउँको परिवेश जिम्मेवार रह्यो भने राजनीतितिर लाग्नु चाहिँ परिवर्तनको जिम्मेवारीको कारण रह्यो । पछि मैले बुझ्दै गएँ कि, जाली-फटाहा पञ्चहरूले हाम्रो घरपरिवारलाई मात्र दुःख दिएको होइन

रहेछ, त्यो त अन्य धेरै दुःखी, गरीबहरूलाई पनि दुःख दिएको रहेछ, देशैलाई रहेछ, शोषणबाट मुक्त हुन र गरीब-दुःखीहरूका लागि लड्नु नै साँचो जीवन हो रहेछ भन्ने लाग्यो यसरी म वास्तवमा राजनीतिर तानिएको थिएँ ।

अन्तरवार्ता कै क्रममा ने.कां.का रघुनाथ पौडेलले भन्नुभयो- म ०१७ साल श्री शान्ति हाईस्कूल कुन्डामा ५ कक्षामा भर्ना भई पढ्न सुरु गरें तब त्यस स्कूलका सरहरूले प्रजातन्त्रका बारेमा र जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री महामानव वी.पी. कोइरालालाई थुनेर बहुदलीय व्यवस्थाको खारेज गरेको सुनें र विस्तारै प्रजातन्त्रप्रति आशक्ति बढ्दै जाँदा २०२४ सालमा इन्टरकजेल कुन्डाको स्व.वि.यू. सदस्यमा निर्वाचित भएँ । क्रमशः अध्ययनको सिलसिलामा काठमाडौं रहँदा गण्डकी छात्र समितिको सदस्यका साथै विद्यार्थी राजनीति गर्दा २०२९ सालमा काठमाडौंको केन्द्रिय कारागार बसें । सोही समयमा सन्त नेता कृष्ण प्रसाद भट्टराईको सामिप्यताले राजनैतिक क्षेत्रमा सकृय रहन मलाई प्रेरणा गयो भन्ने धारणा राख्नुभयो ।

साथै ने.क.पा एमालेका अध्यक्ष केदार सिग्देलले भन्नुभयो हामी ग्रामीण किसान परिवारका सदस्य थियौं । गाउँको सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गरीन्थ्यो । सामाजिक तथा नैतिक शिक्षामा गौतम बुद्ध लगायत केही महामानवका बारेमा पढाई हुन्थ्यो । समाजमा रहेको भेदभाव, अन्याय, शोषक र शोषित वर्ग देखियो र बुझियो । एकातर्फ मानवहितका बारेमा पढाई हुन्थ्यो । समाजमा रहेको भेदभाव, अन्याय, शोषक र शोषित वर्ग देखियो र बुझियो । एकातर्फ मानवहितका बारेमा सोच्ने महामानवहरूका त्याग र अर्कोतर्फ समाजका ती विभेदहरूले मलाई पनि सामाजिक हितका लागि केही त योगदान गर्नुपर्छ भन्ने लग्यो । देशमा पञ्चायती व्यवस्थाका निर्दलीयता र निरङ्कुशताले शोषण-दमनकै पक्षमा काम गरेको देखिन्थ्यो । सत्य र न्यायको पक्षमा लाग्दा पञ्चहरूका बुझाईमा व्यवस्था विरोधीको अर्थ लगाईन्थ्यो । समाजमा यही क्रम चल्दै गयो । अघोषित रूपमा त्यहाँबाट मेरो राजनीतिक यात्रा आरम्भ भएछ । अर्कोतर्फ २०३०-३५ सालतिर नेपालमा पञ्चायती व्यवस्थाको र लोकतान्त्रिक शक्तिहरूको बीचमा टकराव बढी रहेको थियो । उदार पूँजीवादी नेपाली काँग्रेस र प्रगतिशील वामपन्थी कम्युनिष्ट पार्टीहरूको सम्पर्क ग्रामीण वस्तीहरूसम्म पनि फैलिँदै थियो । खासगरी समाजमा विद्यालयहरू स्थापनासँगै राजनैतिक चेतना पनि प्रवाहित हुँदै थियो । नेपाली काँग्रेस र कम्युनिष्ट पार्टी पञ्चायती व्यवस्था फाल्न चाहन्छन् भन्ने बुझाईसँगै मेरो औपचारिक राजनीति सुरु भयो । पञ्चायती व्यवस्थाको विरुद्धका

गतिविधिमा संलग्न हुन थाले । त्यतिबेला नेपाली काँग्रेसको चर्चा बढी थियो, तर राजनैतिक सङ्गठनात्मक गतिविधि त्यति थिएन । २०३५-३६ को जनआन्दोलनले कम्युनिष्ट काँग्रेस र पञ्चायतको बारेमा सबै कुरा सतहमा ल्यायो । नेपाली समाज परिवर्तन गर्ने सर्वोत्कृष्ट पार्टी तत्कालीन नेकपा (माले) नै हो भन्ने लाग्यो र सङ्गठित हुने प्रयासमा लागियो । वर्गीय शोषण अन्त्य गर्ने विचार कम्युनिष्ट भएकाले प्रभावित भयौं ।

२०३५ सालको अन्त्यतिर उच्च शिक्षाका लागि कलेजका पढाईसँगै अनेरास्ववियू एकताको पाँचौं अर्थात् नेकपा मालेको यूथ लिग YL मा संलग्न भएँ । पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा अनेरास्ववियू को सदस्यता र YL को सदस्यता नै सङ्गठनको मेरो सुरुवात हो । तत्पश्चात् बुभाईको गहिराईसँगै राजनीतिक विचार तथा सङ्गठनमा सकृयता पनि बढ्दै आयो । वर्गीय समाजमा न्याय हुन सक्दैन । मानव समाजमा न्याय भन्नु नै समानता र समृद्धि हो । त्यसको प्राप्ति मार्क्सवादी बाटोबाट मात्र सम्भव छ । विचारले मात्र कान्ति हुँदैन । सङ्गठन र सङ्घर्षका लागि पनि उत्तिकै लाग्नु पर्ने हुँदा पार्टी सदस्यता, पार्टी कमीटीमा पनि आवद्ध हुँदै अघि बढ्नुपर्दछ । नेकपा (माले) को सदस्यता २०४१ सालमा प्राप्त गरेँ । त्यसलाई नै पार्टीको औपचारिक सङ्गठनात्मक सुरुवात भन्नुपर्दछ । हालको जिम्मेवारी जिल्ला अध्यक्षसम्म पनि त्यसैको निरन्तरता हो ।

त्यसैगरी समाजसेवी मुरली मोहन काफ्लेले अन्तर्वाताको क्रममा भन्नुभयो:- २०२६ सालमा पृथ्वीनारायण कलेज पोखरामा आई.ए. अध्ययन गर्ने क्रममा नै प्रगतिशील विचारप्रति आकर्षित भई वामपन्थी राजनीतिमा संलग्न भइयो । २०३१ तिर ने.क.पा. चौ.म. मा आवद्ध हुँदै हाल ने.क.पा. एमाले सँग आवश्यकता श्रमजीवि जनताको हितको लागि मार्क्सवाद नै एकमात्र मूल सिद्धान्त हो भन्ने कुरामा पूर्ण विश्वस्त भई लागिरहेको छु ।

यसप्रकार सबै राजनैतिक दलका नेताहरू राजनीतिमा होमिनुका पछाडि घरायसी समस्या र राजनीतिक जागरणमा हिँडेका अभियान्तासँग सम्पर्क र अध्ययनका क्रममा क्याम्सका विद्यार्थी संघ सङ्गठनको गतिविधिसँग सम्बन्धित र संलग्नता मार्फत राजनीति काममा होमिएको पाईयो ।

५.३ जनआन्दोलनको पृष्ठभूमि र सञ्चालन

संयुक्त जनआन्दोलनको आधार र पृष्ठभूमिका बारेमा सोधिएको “ जनआन्दोलनको पृष्ठभूमि, प्रकृया र सञ्चालन के-कस्तो रूपमा भयो ?” भन्ने बारे निम्न उत्तरदाताले आ-आफ्नो दृष्टिकोण व्यक्त गर्नुभयो ।

यसै क्रममा तारा राज रानाले जनआन्दोलन २०१७ साल पुष १ गते राजा महेन्द्रद्वारा नेपाली काँग्रेसको सरकारको नेतृत्व गर्ने वी.पी. कोइराला लगायत नेपाली काँग्रेसका अन्य वरिष्ठ नेताहरूलाई नेपाल तरुण दलको कार्यक्रम स्थलबाटै गिरफ्तार लगत्तै जेल हालेर मुलुकमा एकछत्र निरङ्कुश शासन चलाउँदै जनताको सार्वभौम अधिकारको अपहरण गरी एकदलीय पञ्चायती व्यवस्था जबरजस्ती लादने गलत र घोर अप्रजातान्त्रिक कदमले सिर्जना गरेको अलोकप्रिय शासन व्यवस्थाको अत्याचार र थिचोमिचोका विरुद्ध भएका विभिन्न आन्दोलनहरूको पृष्ठभूमिमा उक्त अधिनायकवादी व्यवस्था फाल्नका लागि ३० वर्षदेखि सङ्घर्षरत नेपाली काँग्रेस र सातवटा वाम पार्टीहरूको संयुक्त मोर्चा (वाम मोर्चा) को बीचमा निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य र जनतामा सार्वभौम अधिकार स्थापित गर्ने सहमति भई नेपाली काँग्रेसका नेता गणेशमान सिंहको नेतृत्वमा जनआन्दोलन भएको थियो । साथै यो जनआन्दोलनमा सात वामपन्थी दलहरू र नेपाली काँग्रेस लगायतका अन्य साना राष्ट्रवादी राजनैतिक दलहरू जनआन्दोलनका आयोजक एवम् सहभागी थिए । आन्दोलनमा राजनैतिक दलहरू बीचको आपसी समझदारी, विश्वास र आन्दोलनका एजेण्डा प्रतिको प्रतिवद्धताका कारण ३० वर्षदेखि जरा जाडेर बसेको निरङ्कुश राजतन्त्र जनआन्दोलनकारीका अगाडि घुडा टेक्न बाध्य र विवश भयो ।

आन्दोलनको पृष्ठभूमिको सन्दर्भमा प्रताप लाल श्रेष्ठले भन्नुभयो- नेपालमा जनआन्दोलन दोस्रो पटक भयो । पहिलो ०४५/४६ सालमा र दोस्रो ०६२/६३ सालमा भयो । सायद यो प्रश्नले पहिलो आन्दोलनको बारेमा नभइ दोस्रो आन्दोलनको बारेमा जवाफ मागेको हुनुपर्छ जस्तो लाग्छ । यद्यपि यी दुवै आन्दोलन उत्तिकै महत्त्वको छ र एक आपसमा अन्तर सम्बन्धित छ । पहिलो जनआन्दोलन निरङ्कुश पञ्चायती व्यवस्थालाई समाप्त गरेको थियो र असंवैधानिक राजतन्त्रलाई संवैधानिक बनाएको थियो । जनताले बोल्ने, लेख्ने, आफ्नो विचार राख्ने, भाषण गर्ने, विचारको आधारमा सङ्गठित हुने, दल खोल्ने, वीरोध गर्ने स्वतन्त्रता पाएका थियौं । पहिलो आन्दोलनको पृष्ठभूमि निरङ्कुश पञ्चायती दमनले

उब्जाएको परिस्थितिका कारण नेपाली काँग्रेस र एमाले लगायत बामपन्थीहरूमा बदलिएको धारणा सँगै पञ्चायती व्यवस्थालाई समाप्त गरी बहुदलीय व्यवस्थाको स्थापन गर्नु पर्ने जिम्मेवारी र नेपाल र भारतको विग्रदो सम्बन्धका कारण निर्माण भएको थियो । संयुक्त जनआन्दोलनले पञ्चायतलाई मात्र समाप्त पारेन राजतन्त्र पनि अन्त्य हुनेछ भन्ने विश्वास बढायो । पहिलो जनआन्दोलनको बारेमा यति मात्र राख्दा उपयुक्त होला जस्तो लाग्छ ।

जहाँ सम्म दोस्रो जनआन्दोलनको पृष्ठभूमि छ यसमा अनेकौं कारण जोडिएर आएको छ । ०४५/०४६ सालको जनआन्दोलन पछि जब ०४८ सालमा नेपाली काँग्रेसले बहुमत ल्याए सँगै सिँगो सरकार चलाउने मौका पायो । उसले विपक्षीलाई विश्वासमा लिएर जान सकेको भए एमालेको ९ महिने सरकारलाई अपवित्र गठबन्धन गरी नहटाएको भए, माओवादी जनयुद्ध सञ्चालन नभएको भए, नेपाली काँग्रेसमा विग्रह नभइ पार्टी विभाजन नभएको भए, राजाको जस्तो पनि आदेश तत्कालीन प्रधानमन्त्री शेर बहादुर देउवाले तामेली नगरेको भए हाम्रो देशको अवस्था सायद वेग्लै हुने थियो होला । तर हाम्रो देशमा सरकार आफूले पनि राम्रो गरी चलाउन नसक्ने, जनताका समस्या हल नगर्ने राष्ट्रको समस्या पहिचान गर्दै अगाडि नबढ्ने, अर्कोले राम्रो गर्दा त्यो देखि नसहने जस्ता प्रवृत्तिले गर्दा हुने नहुने, गर्न हुने, गर्न नहुने सबै काम भए । यस्तो परिस्थितिमा माओवादीको आन्दोलन जन्म्यो, हुक्यो, बढ्यो । यो माओवादी आन्दोलनको फाइदा उठाउदै तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रले एकैचोटी माओवादी आन्दोलनलाई खतम गर्ने, एमाले लगायत बामपन्थी शक्ति र काँग्रेसलाई पनि ठीक पार्ने गरी जे कदम चालियो र राजाले आफैले शासन गर्ने जुन हर्कत गरे त्यसैले दोस्रो जनआन्दोलनको पृष्ठभूमि तयार गयो ।

माओवादी आन्दोलनले राजतन्त्रलाई निकै ठूलो धक्का दिएको भए पनि यही रूपको आन्दोलनले राजतन्त्र समाप्त हुन्छ भन्ने विश्वास थिएन । वरु एउटा के निष्कर्ष थियो भने, हिंसात्मक आन्दोलन अगाडि बढेरहँदा शान्तिपूर्ण आन्दोलन अगाडि बढ्न सक्दैन र शान्तिपूर्ण आन्दोलन परिणाममुखी हुन सक्दैन, त्यसैको कारण २०६२ साल भाद्र १८ गते माओवादीले एकतर्फी ढङ्गले यूनील्याटिरेल सिज फायर गयो । त्यसपछि शान्तिपूर्ण आन्दोलनले जरो पक्रन सुरु गयो । माओवादीसँग भएको मङ्सिर ७ को १२ बुँदे सम्झौता पनि आन्दोलन उठाउन ठूलो ऊर्जाको काम गयो । यसै सन्दर्भमा नेकपा एमालेले आयोजना गरेको ०६२ मङ्सिर ४ गतेको बुटवलको आमसभा बहुचर्चित रह्यो । आयोजकले

सोचे भन्दा ठूलो र सफल रह्यो । दोस्रो आन्दोलनमा माओवादीको जनयुद्धको भूमिका रह्यो, साथ रह्यो तर निर्णायक आन्दोलन भने एमाले काँग्रेस लगायत ७ राजनीति पार्टीको शान्तिपूर्ण आन्दोलन नै रह्यो । आन्दोलनकै पृष्ठभूमिको सन्दर्भमा रघुनाथ पौडेलले आफ्नो धारणा यसरी व्यक्त गर्नुभयो - जनआन्दोलनका केही चरणहरू पहिले २०३६ र २०४२ मा पनि केही रूपमा देखिएका भए पनि २०४६ सालमा नेपाली काँग्रेस र संयुक्त वाम मोर्चा बीच कार्यगत एकता भइ सो आन्दोलन पनि सफल भएको विदितै छ । तर २०५२ सालदेखिको माओवादी आन्दोलनले मुलुक जरजर शासन सत्ता आफ्नो हातमा लिई मुलुकलाई फेरि पञ्चायतरूपी तानाशाही युगमा फर्काउन लागेको अवस्थामा लोकतन्त्रको रक्षाका लागि जनआन्दोलन भन्दा अर्को विकल्प राजनैतिक दलहरूसँग थिएन । यसै पृष्ठभूमिमा मुलुकमा कार्यरत लोकतन्त्रका पक्षधर ७ (सात) राजनैतिक दलहरू मिली जनआन्दोलनको घोषणा गरेका हुन् । लोकतन्त्रवादी राजनैतिक दलहरूको सुभाबुझ र एकताका कारण जनआन्दोलनले आफ्नो उचाई पुऱ्याउन सफल भयो । सोही अवसरमा तत्कालीन राजाको कूटिलता बुझ्न नसकी नेपाली काँग्रेस प्रजातान्त्रिकका सभापति श्री शेर बहादुर देउवाको नेतृत्वमा सरकार गठन भएपछि ने.क.पा. एमाले पनि “प्रतिगमन आधा सच्चियो” भन्दै सरकारमा गएपछि उक्त आन्दोलनलाई नेपाली काँग्रेस र जनमोर्चा र केही अन्य साना दलहरू मिली सुस्त-सुस्त रूपमा मुलुकको लोकतान्त्रिक आन्दोलनलाई नेतृत्व प्रदान गर्दै रहे । उता आन्दोलन कमजोर भएको, राजनैतिक दलहरू विभाजित भएको, सेना र प्रहरीबाट यथेष्ट सहयोगको आशा गरी तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रबाट शेर बहादुर देउवाको नेतृत्वको सरकारलाई असक्षम घोषणा गरी मुलुकमा निर्दलीय तानाशाही लादने दुष्प्रयास भयो ।

जब तत्कालीन राजाले आफूले प्रत्यक्ष शासन गरेको घोषणा गरे त्यसपछि नेपाली काँग्रेस प्रजातान्त्रिक र ने.क.पा. एमाले लगायत अन्य दलहरू समेत एकजुट भइ जनआन्दोलनलाई बढी प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गर्न थाले । यसैगरी जनआन्दोलनको पृष्ठभूमिका सन्दर्भमा केदार सिग्देलले आफ्नो मत राख्दै भन्नुभयो- २०४६ सालको प्रथम जनआन्दोलन नेपालका वामपन्थी पार्टीहरूको संयुक्त वाममोर्चा र नेपाली काँग्रेसको अगुवाईमा भएको थियो । त्यसमा वामपार्टी मध्ये तत्कालीन नेकपा (माले) र नेपाली काँग्रेसको मुख्य नेतृत्व थियो । उक्त आन्दोलनको पृष्ठभूमि निर्माण गर्ने नेतृत्वमा जननेता मदन भण्डारी र लौहपुरुष गणेशमान सिंहको अविस्मरणीय भूमिका रहेको थियो । त्यो सफल भएको थियो ।

प्रथम जनआन्दोलनको उपलब्धिहरूमध्ये मुख्य थियो संवैधानिक राजतन्त्र र बहुदलीय प्रजातन्त्र । यसलाई राजा ज्ञानेन्द्रले हत्या गरेका थिए । एकातर्फ तुलनात्मक रूपमा उदार स्वभावका राजा वीरेन्द्र र उनका परिवारको हत्या भएको थियो भने अर्कातर्फ ज्ञानेन्द्रले एकपछि अर्को गर्दै २०४७ को संविधानबाट प्राप्त जनताका अधिकार कटौती गर्दै आएका थिए । अन्ततः राजा ज्ञानेन्द्र निरङ्कुश पञ्चायतकालका राजाकै रूपमा स्थापित हुने प्रयासमा लागेका थिए । २०४७ देखि यताको लामो अवधि प्रजातान्त्रिक अभ्यास गरी सकेको कारण पनि जनता धेरै सचेत भैसकेका थिए ।

राजा ज्ञानेन्द्रको यो निरङ्कुशताका विरुद्ध नेपाली जनता छिट्टै गोलबद्ध भए । लोकतान्त्रिक अभ्यासका क्रममा कैयौं कमी कमजोरी भएका थिए । पार्टीहरूका बीचमा द्वन्द्व पनि बढेको थियो । दरबारकाण्डले राजा वीरेन्द्रका वंशनाश भएको थियो, नेकपा माओवादीले सशस्त्र द्वन्द्व गरीरहेको थियो, अपेक्षाकृत परिवर्तन नहुँदा जनतामा निराशा पैदा भएको थियो । यी नकारात्मक पक्षहरूबाट फाइदा लिने उद्देश्यले नै सायद राजा ज्ञानेन्द्रले यो निरङ्कुश कदम चालेका थिए । त्यसका बावजूद राजनैतिक पार्टीहरूले राजाको निरङ्कुशताका विरुद्ध शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन गर्न अथक प्रयास गरे । एकातर्फ शान्तिपूर्ण आन्दोलनका पक्षमा नेकपा (एमाले) लगायतका वामपन्थी पार्टीहरू, नेपाली कांग्रेस लगायतका लोकतान्त्रिक पार्टीहरू थिए भने अर्कोतर्फ हिंसात्मक आन्दोलन गरेको ने.क.पा (माओवादी) पनि क्रियाशील थियो । खासगरी नेकपा (एमाले) ले माओवादीलाई हिंसात्मक आन्दोलन छाडेर राजाको निरङ्कुशताका विरुद्ध लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा संलग्न गराउन पहल गर्‍यो । बारम्बार देश-विदेश र दूर्गम पहाडी क्षेत्रमा माओवादी नेताहरूलाई भेट्ने, छलफल चलाउने गरेर शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा राजी गराएको थियो । अत्यन्त मननयोग्य कुरा के छ भने २०४७ को अवस्था “संवैधानिक राजतन्त्र बहुदलीय प्रजातन्त्र” का लागि जनताको साथ रहेको थियो, त्यो नारामा जनताको आकर्षण रहेन । बारम्बारको छलफल पश्चात् नेपाली कांग्रेस समेत “सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र” जस्तो नयाँ मागमा सहमत भएको थियो ।

कम्युनिष्ट पार्टीहरूका लागि यो कुनै अनौठो कुरा थिएन तर जन्मजात राजावादी पार्टी गणतन्त्रमा सहमत हुनु समयको मागको चाप नै थियो । जनआन्दोलनको मुख्य ऊर्जा “शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन” र “सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको” नारामा थियो । करीब ३

बर्षको प्रयास र १९ दिनको औपचारिक घोषित जनआन्दोलनले एकात्मक र निरङ्कुश राजतन्त्रलाई परास्त गर्‍यो । राजाको निरङ्कुश कदमदेखि यता नेपाली कांग्रेस र नेकपा (एमाले) लगायतका अग्रगामी वामपन्थी पार्टीहरूको निरन्तरको शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनका विविध रूपहरू भए । हजारौं कार्यक्रमहरू भएका थिए । अर्कोतर्फ माओवादीको हिंसात्मक आन्दोलन पनि राजतन्त्रका विरुद्ध भएको थियो । यी दुवैको संयोजन हुनु र आन्दोलनका माग र नारामा सहमति हुनेवित्तिकै १९ दिने जनआन्दोलनको विशाल बाढी उर्लेको थियो, सफल भएको थियो ।

समाजसेवी मुरलीमोहन काफ्लेको विचारमा जनआन्दोलन २०४६/०४७ मा विशेष गरी निरङ्कुश पंचायती व्यवस्था को विरुद्धमा नेपाली कांग्रेस र संयुक्त वाम मोर्चाको महत्वपूर्ण भूमिका रह्यो । जसको कारणले गर्दा निरङ्कुश पंचायती व्यवस्थाको अन्त्य भई प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको स्थापना भयो ।

२०६२/०६३ को दोस्रो जनआन्दोलनमा तत्कालीन ने.क.पा -माओवादी र ने.कां, ने.क.पा एमाले लगायतका ७ दलबीच भएको १२ बुँदे समझदारीको पृष्ठभूमिबाट सुरु भएको उक्त आन्दोलनले (१९ दिन पछि) मूलुकमा लोकतान्त्रिक परिपाटीको ढोका खोल्‍यो । र २०६५ जेठ १५ गते पहिलो संविधान सभाको ऐतिहासिक बैठकले नेपाललाई सदियौंको देखिको राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाको अन्त्य गरी नेपाललाई “सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र” घोषणा गर्‍यो । यस महान उपलब्धि को लागि नेपालका राजनीतिक दलहरू विशेषगरी ने.क.पा माओवादी नेकपा एमाले नेपाली कांग्रेस आदिको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

यसरी राजा ज्ञानेन्द्रको चरम महत्वाकाङ्क्षाका कारण जनताको वलिदानी सङ्घर्षबाट प्राप्त उपलब्धिलाई धरासायी पाउँ जननिर्वाचित सरकारको वर्खास्ती नै ०६२/०६३ को आन्दोलनको मुख्य पृष्ठभूमि भएको देखिन्छ । साथै उक्त पृष्ठभूमिमाथि सात दलमा संयुक्त सङ्घर्ष जाने नीतिमा सहमति आउनु एवम् सशस्त्र सङ्घर्षमा रहेको माओवादी सङ्घर्ष १२ बुँदे समझदारी मार्फत शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा सहमतिमा आउनु यसका आधारका रूपमा रहेको देखिन्छ ।

५.४ राजनीतिक दलको भूमिका

तनहुँको जनआन्दोलनमा यहाँ क्रियाशील दलको भूमिकाबारे सम्बद्ध व्यक्तिहरूसँग शोधकर्ताले जिज्ञासा राख्दा वहाँहरूले आ-आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नुभयो । यसैक्रममा ने.कां.का तारा रानाले जनआन्दोलनमा राजनैतिक दलहरूको भूमिका परिणाममुखी र निर्णायक रहेको थियो । जनआन्दोलनको आवश्यकता महशुस गरी राजनैतिक दलहरूबाट घोषित जनआन्दोलनले अधिनायकवादी शासन व्यवस्थालाई चुनौती दिँदै जनताको सार्वभौम अधिकारको वहाली र मुलुकमा लोकतान्त्रिक प्रणालीको स्थापना एवम् दिगो विकास गर्दै देशमा संवृद्ध तथा जनतालाई सम्पन्न बनाउने लक्ष्यका लागि जनआन्दोलनका माध्यमबाट जनताको सार्वभौम अधिकार सुनिश्चित भएको छ । यसकारण पनि जनआन्दोलनमा नेपाली जनताले सफलता प्राप्त गरेका छन् । यसका लागि नेपाली काँग्रेस, नेकपा (एमाले) लगायत अन्य केही साना राजनैतिक दलको भूमिका सकारात्मक एवम् जनउत्तरदायी रह्यो जसबाट जनआन्दोलनले सार्थक परिणाम हासिल गर्न सक्यो । विगतको जनआन्दोलनले निरङ्कुशता विरुद्ध नेपालका राजनैतिक दल र नेपाली जनता जस्तोसुकै चुनौतीको सामना गर्न एकताका साथै अगाडि बढ्छन् भन्ने सुखद् सन्देश पनि दिएको छ ।

यसैगरी ने.क.पा एमाले केन्द्रिय कमीटीका वैकल्पिक सदस्य प्रताप लाल श्रेष्ठले जनआन्दोलनमा दलको र विशेष गरी वहाँ सम्बद्ध दलको भूमिका कस्तो रह्यो भन्ने जिज्ञासामा आफ्नो विचार राख्दै भन्नुभयो- भनिरहनु जरुरत छैन कि यो आन्दोलनमा दलको भूमिका ज्यादै ठूलो र निर्णायक रह्यो । मूलतः यस आन्दोलनको निर्णायक भूमिका नेकपा (एमाले) र नेपाली काँग्रेसको रह्यो । प्रश्न उठ्न सक्छ त्यसो हो भने नेकपा (माओवादी) को कस्तो भूमिका रह्यो ? यसमा हिचकिचाउनु जरुरी छैन कि राजतन्त्र समाप्तको यो आन्दोलनमा माओवादीको पनि ठूलो भूमिका रह्यो । पछि दुवै शान्तिपूर्ण राजनीतिक आन्दोलनका राजनीतिक पार्टीहरू र हिंसात्मक आन्दोलनका राजनीतिक पार्टी नेकपा (माओवादी) बीचमा १२ बुँदे ऐतिहासिक सम्झौता राजतन्त्र समाप्त गर्ने शर्तमा एक मत रहे । यद्यपि १२ बुँदे सम्झौतामा निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य भनीएको छ । यसले प्रश्न उठाउँछ कि, अंकुश सहितको राजतन्त्र त रहने हो कि तर यो वास्तवमा १२ बुँदे सम्झौताको सार अर्थ कुनै पनि खालको राजतन्त्र नराख्ने समझदारी हो ।

त्यसो हो भने राजतन्त्र अन्त्यको आन्दोलनमा राजनीतिक पार्टीहरूको भूमिका के रह्यो र माओवादीको के भूमिका रह्यो ? यथार्थ बोल्नै पर्ने हुन्छ । शान्तिपूर्ण आन्दोलनले गति नलिएको भए राजतन्त्र फाल्ने शान्तिपूर्ण आन्दोलन निर्णायक हुने थिएन । माओवादी आन्दोलनले राजतन्त्रलाई धक्का लगाएको भए पनि, राजतन्त्र टिकाउने आडहरूलाई भत्काएको भए पनि हिंसात्मक आन्दोलन निर्णायक हुने थिएन, युद्ध भैरहने थियो । एमाले काँग्रेसले हिंसात्मक आन्दोलनमा साथ दिएर शान्तिपूर्ण आन्दोलनलाई ओभरलेप पारेको भए हाम्रो देशमा सामान्तवादको नायक राजतन्त्र यति छिट्टै फालिने थिएन, यो माओवादीले पनि बुझेको हुनुपर्छ । माओवादीले राम्रोसँग महशुस गरेको कुरा के हो भने हिंसात्मक आन्दोलन यही रूपमा अगाडि बढ्दा पनि राजतन्त्र फालिदैन, हिंसात्मक आन्दोलन र शान्तिपूर्ण आन्दोलन एकसाथ चलाउँदा पनि त्यो धेरै गञ्जागोल र परिणाममुखी हुँदैन के हुन्छ, के हुँदैन ? भन्नै सकिदैनथ्यो त्यसो भएर शान्तिपूर्ण आन्दोलनलाई निर्णायक बनाउन एकतर्फी ढङ्गले हिंसात्मक आन्दोलन अनिश्चितकालको लागि स्थगित गरीयो यस पछाडि नै शान्तिपूर्ण आन्दोलनले गति लियो । लोकतन्त्र प्रति चिन्ता गरेका विदेशी शक्तिहरूको पनि नैतिक समर्थन रह्यो । अन्ततः, आन्दोलन यसरी अगाडि बढ्यो कि राजाको शक्तिले दमन गर्न नसक्ने भयो र राजाले जनआन्दोलनका अगाडि झुकन बाध्य भयो ।

जहाँसम्म यो दोस्रो जनआन्दोलनमा नेकपा (एमाले) को कुरा छ सामान्तवाद र यो सामान्तवादको नाइके राजतन्त्र रहेसम्म यो देशमा प्रगति हुन सक्दैन भन्ने कुरामा एमाले स्पष्ट थियो । निरङ्कुशता चुनौती मात्र होइन राजतन्त्र फाल्ने अवसर पनि हो । त्यसो भएकोले आन्दोलनमा रहेका कैयौं चुनौतीका बाबजूद पनि राजतन्त्र फाल्ने अवसरका रूपमा लियो । आफ्नो सारा पार्टी पङ्तिलाई आन्दोलनमा उतार्न भित्र-भित्र के उर्दी जारी गर्‍यो भने यस आन्दोलनमा भाग नलिने कार्यकर्ता एमाले हुन सक्दैन । वास्तविक एमाले सदस्य आन्दोलनको अग्रिम मोर्चामा आँउछ । सेना प्रहरीको दमन कूटपिट, छेकथुन, गिरफ्तार देखि डराउँदैन । आन्दोलन र परिवर्तनका लागि जुनसुकै जोखिम मोल्न पनि तयार रहन्छ भन्ने उर्दी जारी गर्‍यो । तनहुँमा सञ्चालन भएको आन्दोलनमा त्यस्तो कुनै आन्दोलन रहेन एमाले कार्यकर्ता कूटाइ-पिटाइ नखाएको होस् गिरफ्तार नभएको होस् ।

२०६२ साल पौष १६ गते पार्टी जिल्ला कमीटीले आयोजना गरेको दमौलीको आमसभा यति ठूलो, भव्य र शानदार थियो कि, आन्दोलन दवाउन खोज्ने प्रशासनको मनोबल ह्वात्तै

गिराएको थियो । त्यसवेला त्यस कार्यक्रमको प्रमुख अतिथि पश्चिमाञ्चल प्रमुख बामदेव गौतमको भनाइमा कसरी जुटे यतिका जनता, अस्ती १० गते धवलागिरीले आयोजना गरेको भन्दा ठूलो । यसरी एमालेले सिङ्गो पङ्तिलाई उतारेको थियो । यस आन्दोलनमा कैयौंले जीवन बलिदान गर्नुभयो, सहिदहरू आन्दोलनको प्रेरणादायक हुनुहुन्छ, तनहुँमा त्यस्तो अप्रिय घटना त घटेन तर तनहुँको आन्दोलनले निरङ्कुशतावादी शक्तिलाई किनारा लगाइदिएको थियो, तनहुँको आन्दोलनको शक्ति देखेर वीरोधीहरूको हंशले ठाउँ छाड्दथ्यो, सत्य यस्तो थियो जब आन्दोलन दबाउन खोजिन्थ्यो आन्दोलनमा भन् ठूलो उभार आउँदथ्यो, सहभागीता र जमघट बढ्दथ्यो ।

राजनीतिक दलकै भूमिकाको सम्बन्धमा रघुनाथ पौडेलले आफ्नो अभीमत यसरी राख्नुभयो- जब तत्कालीन राजाले आफूले प्रत्यक्ष शासन गरेको घोषणा गरे त्यसपछि नेपाली कांग्रेस, नेकपा एमाले, नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिक सहित सशस्त्र सङ्घर्षरत नेकपा (माओवादी) समेत एकजुट भइ जनआन्दोलन अगाडि बढाइयो । नेकपा (माओवादी) सँग १२ बुँदे सहमति गरी नेपाली कांग्रेसको अगुवाईमा जनआन्दोलन अगाडि बढाइयो र २३८ वर्ष लामो शाहवंशीय राजतन्त्र समाप्त भयो ।

यसै सन्दर्भमा केदार सिग्देल भन्नुहुन्छ- तनहुँ जिल्लामा राजनैतिक र साङ्गठिनक रूपमा प्रभावशाली पार्टीहरू मध्ये नेकपा (एमाले) र नेपाली कांग्रेस नै हुन् । हिंसात्मक आन्दोलनमा रहेको माओवादी गतिविधिको प्रभाव रहे तापनि उसको जनतामा परिक्षण भैसकेको थिएन । राष्ट्रिय नीति अनुसार नै जिल्लामा पनि नेपाली कांग्रेस र एमालेले नेकपा (माओवादी) लाई जनआन्दोलनमा समाहित गराउने प्रयास गरेको थियो । नेपाली कांग्रेस आन्दोलनको लामो सहयात्री भए पनि जिल्लास्तरीय धेरै नेताहरू काठमाडौं केन्द्रित भएका थिए । नेकपा (एमाले) प्रायः जिल्ला केन्द्रित भएर लागेको थियो । २०६२ को फाल्गुण ७ गतेदेखि नै नेकपा (एमाले) तनहुँ जिल्लाको सदरमुकामका विभिन्न चोक र सडकहरूमा कोणसभा, श्रद्धाञ्जली सभा, मशाल जुलुस लगायतका गतिविधि गर्दै सङ्घर्षमा उत्रेको थियो । जिल्ला कमीटीका अध्यक्ष लगायत पदाधिकारी र सदस्यहरू, निवर्तमान सांसद, स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरू समेत आन्दोलनमा सकृयतापूर्वक उतार्ने काम भयो । जिल्ला कमीटी, क्षेत्र, नगर र गाउँ कमीटीसम्मका कार्यकर्ताहरूलाई निर्देशनात्मक रूपमा आन्दोलनमा अनिवार्य सरिक गराउने काम भयो । सुरुका दिनहरूमा दमौली केन्द्रित आन्दोलन विस्तारै क्षेत्र र

गाविसहरूमा समेत स्थानीय नेतृत्वहरूको अगुवाईमा अन्य राजनैतिक पार्टीहरूसँग संयुक्त रूपमा सङ्घर्षमा होमिन आब्हान गरिएको थियो । दमौली, डुम्रे, खैरेनीटार, दुलेगौडा, भीमाद, जामुने लगायतका स्थानहरूमा दैनिक जस्तो सरकारी कार्यालय घेराउ, धर्ना, कोणसभा, नाराजुलुस, मशाल जुलुस, पूत्लादहन, सिट्टीजुलुस आदि भैरहे । दिन प्रतिदिन दमन चर्कदै गयो, आन्दोलन पनि थप ऊर्जाशील बन्दै अघि बढ्यो । सयौंको सङ्ख्यामा नेता, कार्यकर्ता गिरफ्तार भए । कूटपिट, घाईते भए तर आन्दोलन अघि बढी नै रह्यो । पार्टीले नेता कार्यकर्ताहरूलाई गिरफ्तारीमा भन्दा आन्दोलन सञ्चालनमा बढी केन्द्रित हुन निर्देशन गरेको थियो । त्यसैले हाम्रो पार्टीमा अधिकांश नेता, कार्यकर्ता गिरफ्तारी दिनेभन्दा गिरफ्तारिबाट बच्दै आन्दोलन परिचालनमा लागिपर्ने काम भएको थियो । कैयौं नेता, कार्यकर्ता गिरफ्तारीमा परे तापनि कुनै दिन आन्दोलनको अगुवाई गर्नबाट नेकपा (एमाले) को नेतृत्व अभाव भएन । नेकपा माओवादीका तर्फबाट पनि सो आन्दोलनमा अप्रत्यक्ष रूपमा साथ सहयोग रहेको थियो । गाउँ-गाउँबाट राजाको निरङ्कुशता विरोधी यो आन्दोलनमा सरीक हुन माओवादी समर्थक शुभेच्छुक जनतालाई सडकमा उतार्ने काममा उनीहरूको पनि अप्रत्यक्ष भूमिका रहेको थियो ।

सर्वसाधारण जनताका रूपमा तनहुँ-जामुने निवासी लुमबहादुर अस्लामीले आन्दोलनको नेतृत्व राजनीतिक दलले गरेको हो । हामी पनि दलले अब त केही गर्छु भनेर आन्दोलनमा लागेका थियौं तर आज संविधान बनाउने बेलामा आउँदा नेताहरू भ्रै-भ्रगडा गरीहँदा नरमाइलो लागि रहेको छ । व्यापक जनताको सहभागीतामा थालिएको जनआन्दोलन २०६२/०६३ केही त्रुटीका बावजूद राजनीतिक दल नै परिवर्तनका नेतृत्वदायी संस्था हुन् भन्ने स्पष्ट भएको छ ।

५.५ जनआन्दोलनको अपेक्षा

जनआन्दोलन उद्देश्य रहित त थिएन नै । यो आन्दोलन अपेक्षा रहित पनि थिएन । अथक सङ्घर्षपूर्ण जन आन्दोलनबाट तपाईंले के अपेक्षा गर्नु भएको थियो भन्ने अर्को जिज्ञासा राखिएको थियो । यसै क्रममा ने.कां.का तारा राज रानाले भन्नुभयो- दशकौंदेखि विवादका रूपमा रहेको निरङ्कुश राजतन्त्र र उसले चलाएको अधिनायकवादी शासन व्यवस्थाका कारण हाम्रो मुलुक राजनैतिक अस्थिरता, सामाजिक, विशृङ्खलता र आर्थिक दूरावस्थाबाट जनताको जीवन दिन प्रतिदिन कष्टकर बन्दै गइरहेको अवस्थामा मुलुकको विग्रदो

स्थितिबाट मुक्ति पाउन तथा गुमेको जनताको अधिकार स्थापित गर्दै देशको विकास र जनतामा समृद्धि ल्याउनका लागि नेपाली काँग्रेसको सिद्धान्त एवम् सङ्कल्प, राष्ट्रियता, लोकतन्त्र र समाजवादप्रति प्रतिवद्ध भई जनआन्दोलनमा सकृय सहभागी भएको हुँ ।

यसैगरी ने.क.पा एमालेका प्रतापलाल श्रेष्ठले आफ्नो अभीमत राख्दै भन्नुभयो- पहिलो जनआन्दोलनमा म विद्यार्थी थिएँ । आन्दोलन सफल बनाउन सकेको भूमिका खेलियो, त्यसबेला पञ्चायतको अन्त्य हुन्छ भन्ने विश्वास थियो किनकि त्यो पञ्चायती व्यवस्था भित्र-भित्र मकिइसकेको थियो । यसलाई संयुक्त रूपमा एक धक्का हानिदिँदा ढल्छ भन्ने विश्वास थियो । लक्ष्यभेदन गरी छाड्नेछ भन्ने अपेक्षा थियो । जहाँसम्म दोस्रो जनआन्दोलनको अपेक्षा थियो अहिले राजतन्त्र यति छिट्टै समाप्त भै हाल्ने विश्वास नभएको भए पनि राजतन्त्र यो रूपमा त रहदै रहदै नभन्ने विश्वास थियो । तर राजा ज्ञानेन्द्रले एक पछि अर्को गरी कमजोरी गर्दै गए । मूलतः एमाले र नेपाली काँग्रेसलाई जनताबाट अलग गर्ने, माओवादीलाई दमन गरी सिध्याउने चालले अब यो समाप्तिको नजिक छ भन्ने लाग्दथ्यो । ऊ जनताको अगाडि भुक्थो तर धेरै पछाडि जुन बेला आन्दोलन राजतन्त्र अन्त्य नभइकन स्थगन नगर्ने निचोडमा राजनीतिक पार्टीहरू पुगीसकेका थिए ।

बास्तबमा जनतामा स्थापित राजनीतिका पार्टीहरूलाई पन्छाएर, राज वीरेन्द्रको वंश नाश गरेको आशंकामा रहेका ज्ञानेन्द्र आफै शासक बन्न तमिसिएर, देश, धर्म र राजनीति त्यागेका श्रीलङ्का निवासी डा. तुलसी गरीलाई शासनको जिम्मेवारी दिए र हिजो पञ्चायती नेताहरूलाई मन्त्री बनाएर, केही नेताहरूलाई चोरेर ज्ञानेन्द्रको शासन टिक्छ भन्ने विश्वासै थिएन । समाजमा विश्वास नभएकाहरूबाट शासन टिक्ने कुरै थिएन । भयो पनि त्यस्तै । जब आन्दोलन बढ्दै गयो त्यस पछि भने लोकतान्त्रिक गणतन्त्र आउँछ भन्ने विश्वास बढ्दै गयो ।

सोही प्रश्नको जवाफमा रघुनाथ पौडेलले व्यक्त गर्नुभएको विचार अनुसार २०५२ सालदेखिको माओवादी आन्दोलनलाई मुलुकलाई जर्जर अवस्थामा पारेको बेलामा तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रबाट सम्पूर्ण शासन सत्ता आफ्नो हातमा लिई मुलुकलाई पञ्चायतरूपी तानाशाही युगमा फर्काउन लागेको अवस्थामा लोकतन्त्र रक्षाको लागि जनआन्दोलन भएको थियो । पूर्ण लोकतन्त्र, शान्ति र स्वतन्त्रताका लागि लोकतन्त्र पक्षका ७ राजनीतिक दलहरू र सशक्त सङ्घर्ष सञ्चालन गरेको नेकपा (माओवादी) सहित संयुक्त आन्दोलन होमिए ।

देशलाई लोकतान्त्रिक परिपार्टी लैजान संवैधानिक शासन व्यवस्थामा सञ्चालन गर्नका लागि जनआन्दोलनमा लागियो र हाम्रो अपेक्षा पनि यही थियो ।

यस सन्दर्भमा केदार सिग्देल उल्लेख गर्नुहुन्छ- प्रत्येक राजनीतिक आन्दोलनबाट गरीने अपेक्षा अग्रगामी परिवर्तन नै हो । राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकास हो । दिगो शान्ति, राजनैतिक स्थायित्व र लोकतान्त्रिक मान्यताको अवलम्बनबाट मात्र राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकास सम्भव हुन्छ । जनताले बारम्बार त्यसैको निम्ति लडे, सहिद बने, बलिदान गरे, आन्दोलन सफल पारे तर हाम्रो देशमा राजनैतिक अधिकार स्थायी ढङ्गले संस्थागत हुन सकेन । २००७, ०३५, ०४६ सालमा ठूला-ठूला जनआन्दोलन भए । ती आन्दोलनमा जनताले जीते तर प्रत्येक आन्दोलनका उपलब्धि मूलतः राजाहरूबाटै खोसियो । उपलब्धिको संरक्षण गर्न नसक्नुका धेरै-धेरै कमजोरी राजनैतिक पार्टीहरूबाट पनि भएको वास्तविकता हो । २०५९ सालदेखि राजा ज्ञानेन्द्रले जनताको बलिदानी सङ्घर्षबाट प्राप्त लोकतान्त्रिक अधिकार खोस्दै निरङ्कुश ढङ्गले अघि बढेकाले राजतन्त्र पनि जनताको मोह पूर्ण रूपमा हट्यो । २०६२/०६३ सम्म आईपुग्दा हाम्रो अपेक्षा राजतन्त्रको अन्त्य, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गर्नु नै थियो । शक्ति र समृद्धिको निम्ति सापेक्षतामा प्रस्थान विन्दु त्यही थियो । यसका लागि रोडम्यापको रूपमा आन्दोलनकारी राजनैतिक शक्तिहरू शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनमा, विघटित संसदको पुनर्स्थापना, संयुक्त सरकारको गठन, संविधान सभाको गठन, राजतन्त्रको अन्त्य, गणतन्त्रको स्थापना, लोकतान्त्रिक स्थायित्व, राज्यको पुनःसंरचना, आर्थिक र सामाजिक रूपान्तरणजस्ता कुराहरू नै हाम्रा अपेक्षा थिए ।

समाजसेवी मुरलीमोहन काफ्लेको अभीमत अनुसार- नेपाल सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक देश भएपछि नेपाली जनताले नेपालमा दिगो शान्ति असल शासन सम्बृद्ध मुलुक देशभित्रै रोजगारीको व्यवस्था, मुलुकको चौतर्फी विकास आदिको अपेक्षा राखेका थिए तर दलहरूको बीचको खिचातानी आपसी टुट फुट जनतामा बाडिएको अनावश्यक आशवासनहरू आदिको कारणले गर्दा ती अपेक्षाहरू पुरा हुन सकेनन्, समयमा संविधान निर्माण भएन पहिलो संविधानसभा तुहियो । जनतामा विश्वास, कुण्ठा बढ्दै गएको अवस्था रह्यो । तापनि यो दोस्रो संविधान सभाबाट मुलुकमा जनताको चाहना अनुसारको लोकतान्त्रिक संविधान बन्ने छ र मुलुकले विकास पाउने छ भन्नेमा जनता अझ पनि विश्वस्त छन् ।

पटक-पटकको जनआन्दोलनका उपलब्धि राजदरवारको गिद्देदृष्टिले अपहरित र सङ्कटमा परिरहेकोले यो जनआन्दोलनको अपेक्षा संविधान सभाबाट राजतन्त्रको अन्त्य, गणतन्त्रको स्थापना, लोकतन्त्रको प्रत्याभूति, राज्यको पुनःसंरचना, आर्थिक र सामाजिक रूपान्तरण मार्फत समृद्ध नेपाल उन्मुख गराउने संविधान जस्ता विषय आन्दोलनका अपेक्षाका रूपमा रहेका बुझियो ।

५.६ जनआन्दोलको उपलब्धि

ऐतिहासिक रूपमा सफल भएको जनआन्दोलन ०६२/०६३ का उपलब्धि सम्बन्धमा जनआन्दोलनबाट के-के उपलब्धि प्राप्त भए ? र उपलब्धिप्रति तपाईं सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा उहाँहरूले दिनुभएको जवाफ यस्तो रह्यो ।

ने.का. का तारा राज रानाको भनाईमा, जनआन्दोलनबाट देशले धेरै विषयहरूमा उपलब्धि हासिल गरेको छ । बेला-बेलामा जनताले लडेर ल्याएको अधिकारलाई विभिन्न निहुँ र अवसर पारेर खोस्दै निरङ्कुश बन्ने राजतन्त्रको अन्त्य भएको छ । भाषा, धर्म, जात र क्षेत्र लगायतका विषयका कारण शदियौं देखि पछाडि परेका नागरीकहरूको माग राज्यले सम्बोधन गरी रहेको, राज्यको तल्लो निकायसम्म जनताकै छनौट र सहभागीता स्थानीय विकासका कामहरू अगाडि बढीरहेको अहिलेको अवस्थामा जनताले देखिने होईन सरकार आफ्नो नजिक रहेको अनुभूति गर्ने वातावरणको थालनी भएको छ । तर त्यसको संस्थागत विकास गर्न नसकिईरहेको वर्तमान अवस्थामा जनतामा निराशा रहेको छ । क्रमशः निराशा क्षणिक हो यसले नयाँ संविधान र जनतामा समृद्धि पक्कै ल्याउने छ हामी आशावादी हुनु पर्दछ । यसैक्रममा जोड दिदै वहाँले भन्नुभयो की सम्पूर्ण सन्तुष्ट हुनु नै समाप्ति हो । आन्दोलनको सफलता त्यतिबेला पूर्ण हुन्छ जतिबेला देशमा शान्ति जनतामा सन्तोष एवम् समृद्धि आउँछ । विकास भनेको निरन्तर चलिरहने प्रकृया हो । जनआन्दोलन सफल परिणाममा पुगेको छ । मलाई लाग्दछ, ठिलै भए पनि जनताले चाहेजस्तो परिणाम यसले दिनेछ । मानिस सदैव सकारात्मक हुनुपर्दछ । जुनसुकै कठिन परिस्थितिमा पनि धैर्य र संयम गुमाउनु हुँदैन । यसले जनताका अधिकारहरूलाई स्थापित गर्दै दिगो विकासका माध्यमबाट जनतालाई संवृद्ध बनाउँदै समयको मागलाई बुझेर अगाडि बढ्नु पर्दछ भन्ने मेरो आशय हो ।

यसैगरी प्रतापलाल श्रेष्ठले भन्नुभयो पहिलो आन्दोलनबाट पञ्चायती व्यवस्था सधैंको लागि समाप्त भयो राजतन्त्रको अधिकार कटौती भयो । जनताले बोल्न लेख्ने, भेला हुने, सभा हुने, दल खोल्ने अधिकार पाए । हाम्रो पार्टी नेकपा (माले) पनि खुला भयो । भूमिगत नेताहरू चिन्न पनि पाइयो सन्तुष्ट नहुने कुरै भएन । दोस्रो जनआन्दोलन पछाडि संसद पुनर्स्थापना भयो । यो आन्दोलनको माग थियो । ०६३ साल वैशाख १६ गते बसेको पहिलो बैठकले संविधानसभा प्रति संकल्प प्रस्ताव पास गर्‍यो । यो उपलब्धिमुलक कुरा थियो । यसपछि ०४७ सालको संविधान सस्पेण्ड जस्तै भयो । ०६३ जेष्ठ ४ गते बेलारुतको म्याग्नाकार्टसँग तुलना हुने खालको प्रतिनिधिसभाको ऐतिहासिक घोषणा भयो । जसबाट श्री ५ को सरकारको ठाँउमा नेपाल सरकार, शाही सेनाबाट नेपाली सेना, राजाको पूर्णत अधिकार कटौति, राजाको महिमा गाउने राष्ट्रिय गाना खारेजि, राजपरिषद् खारेजि, हिन्दु राज्यको ठाँउमा धर्म निरपेक्षता, राज्यको स्रोत जनता जस्ता महत्वपूर्ण घोषणाहरू भए, महिलाका अधिकारहरू केही छुट्न गएको भए पनि जेष्ठ १६ गते आमाको नाममा पनि नागरीकता दिने घोषणाहरू भए ।

त्यसैगरी श्रेष्ठ भन्नुहुन्छ- यस पछि त भूमिगत माओवादीका नेताहरू आषाढ २ गते खुला भए । प्रचण्ड जस्तो चर्चित नेतालाई देख्न पाइयो । उनी कसरी, के बोल्छन सुन्न पाइयो । सरकारसँग वार्ता भयो, देशमा नाटकीय परिवर्तन भएको महशुस भयो । नेताहरू एक ठाँउमा देखा परे, मन्तव्य दिए, ठूलो परिवर्तन भएको आभाष भयो । कार्तिक २१ र २२ गते महत्वपूर्ण समझदारीहरू भए जसका कारण ०६३ मङ्सिर ५ गते वृहत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर भई १० वर्षे जनयुद्धको विधिवत अन्त्य हुनुपऱ्यो । माघ १ मा अन्तरिम संविधान जारी भयो । माओवादी सहितको संसद बन्यो । माओवादीहरू सहितको सरकार बन्यो । संविधानसभाको निर्वाचन सुनिश्चित भयो । विभिन्न वाधा-अवरोधहरूको बीच पनि संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो । अन्तत, २०६५ जेष्ठ १५ गते राजतन्त्रको अन्त्य र गणतन्त्रको स्थापना भयो । नारायणहिटीबाट राजतन्त्र बाहिरीयो । शाही सामन्तवाद वास्तवमा विघटन भयो । यस्ता उपलब्धिहरूमा सन्तुष्ट र खुशी नहुने त कुरै भएन म सन्तुष्ट छु । यी युग परिवर्तन गर्ने उपलब्धिहरू हुन् तर दुःखको कुरा के छ भने कयौ प्रयासका बाबजूद पनि अहिलेसम्म संविधान बनाउन सकिएको छैन । पहिलो संविधानसभा विघटन हुन पुग्यो । शान्तिपूर्ण जनक्रान्तिका उपलब्धीहरू संस्थागत भएको छैन । पुन दोस्रो संविधानसभा गठन भएको छ । आफैले प्रतिबद्धता गरेको माघ ८ गते घोषणा गर्ने भनीएको

संविधान घोषणा हुन सकेन । भन् राजनीतिक पार्टीहरू बीच फाटो बढी रहेको छ सहमति हुन सकेको छैन । दुर्घटना हुने सम्भावनाहरू छन् । गणतन्त्र प्राप्तिको आन्दोलनमा रगत बनाउनेहरू दुई किनारामा उभिनु र संविधान नआउनु दुःख यसैमा छ । तर पनि सहमतिको संविधान आउनेछ भन्ने विश्वास छ ।

ने.का. का रघुनाथ पौडेलका अनुसार- जनआन्दोलनबाट गणतन्त्र आयो, मुलुक सङ्घीयतामा जाने भयो, मुलुकले धर्म निरपेक्षताका साथै समावेशि लोकतन्त्र र विधिको शासन पायो । यसमा सबै नेपालीले गर्व गर्नुपर्दछ । तर संविधान सभाको दुई पटक निर्वाचन भएर ९, १० वर्षसम्म वितीसक्दा पनि जनचाहना अनुसार आन्दोलनका उपलब्धिहरूको रक्षा गर्ने खालको संविधान आउन नसक्नु दुःखको कुरा हो ।

त्यस्तै एमालेका केदार सिग्देलको भनाई अनुसार- वास्तवमा हाम्रा चाहना “संवृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली” नै हो । हामीले आन्दोलन सफल भएपछि त्यही रोडम्याप हुँदै अगाडि बढेका छौं, बाटो असहज छ । व्यवहारमा धेरै कठिनाईहरू आईरहेका छन् । तर पनि धेरै उपलब्धिहरू भएका छन् । जनचेतना धेरै माथि उठेको छ, संविधानसभाबाट संविधान लेखनका काम धेरै हदसम्म अगाडि बढेको छ । राज्यको पुर्नसंरचना जस्तो जटिल विषयमा गम्भीर छलफल चल्दैछ । यस बीचमा फरक-फरक सिद्धान्त, नीति र कार्यक्रमप्रति विश्वास गर्ने राजनैतिक पार्टीहरूका बीचमा भिन्न-भिन्न सोच र व्यवहार टकराएको छ । राजनीति द्वन्द्व-सहमति-रूपान्तरको निरन्तर प्रकृयाबाटै चल्ने विषय हो । दुई-दुई पटक संविधानहरको चुनाव हुनु, लामो समयसम्म संविधान घोषणा नहुनु, राज्यको पुनःसंरचनाका बारेमा सहमति नहुनु, निर्णय प्रकृयाकै बारेमा अझै असहमति कायम हुनु, विखण्डनवादी सोचहरू प्रकट हुनु, राजनीति र लोकतान्त्रिक पद्धतिप्रति मान्छेमा निराशा पैदा हुनु, सुशासन नहुनु, सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणले गति नलिनु जस्ता कुराहरू हाम्रा अपेक्षा भन्दा विपरितका अँध्यारा पक्षहरू हुन् । त्यसका बावजूद जनआन्दोलनले प्राप्त गरेको सफलतालाई संस्थागत गर्ने नयाँ अग्रगामी संविधानका लागि भएका प्रयास र प्राप्त उपलब्धिहरूबाट आशावादी बन्न सकिन्छ । राजनैतिक अधिकार सुनिश्चित हुनासाथ सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणले गति लिनेछ । त्यस पछाडि नेपाल र नेपालीको भविष्य ज्यादै उज्यालो छ भन्ने लाग्छ ।

समाजसेवी मुरलीमोहन काफ्लेको अभीमत अनुसार- ०६२/०६३ जनआन्दोलनका मुख्य उपलब्धिहरूमा गणतन्त्र, सङ्घीयता, धर्म निरपेक्षता र समावेशि लोकतन्त्र नै हुन् । त्यसैले यी महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू संस्थागत गर्नु र तिनलाई जनताको पक्षमा कार्यान्वयन गर्नु नै अहिलेको प्रमुख दायित्व हो । त्यसकारण मुलुकमा जिम्मेवार दलहरू खासगरी ने.क.पा एमाले, नेपाली काँग्रेस, एनेकपा माओवादी र मधेसवादी दलहरू इसमा बढी सम्बेदनशिल एवम् जिम्मेवार भै प्रस्तुत हुनु पर्ने देखिन्छ । ०६२/०६३ को जनआन्दोलनबाट प्राय गणतन्त्र, सङ्घीयता धर्म निरपेक्षता र समावेशि लोकतन्त्र जस्ता महत्वपूर्ण उपलब्धिहरूबाट राजनीतिक रूपमा सचेत नागरीकहरू सन्तुष्ट हुन नसकेको अवस्था छ । “जुन जोगी आए पनि कानै चिनेको” भन्ने उखान उनीहरूले चरितार्थ भएको देखेका छन् । त्यसकारण जनतामा आएको यो वितृष्णा, कुण्ठा, घृणा आदिलाई समयमै हटाउनु पर्ने अवस्था छ । यस तर्फ ती जिम्मेवार दलहरूले समयमै संविधान निर्माण गरी मुलुकमा शान्ति स्थिरता र समृद्धि तर्फ लैजानु पर्ने देखिन्छ ।

यसरी अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त भएका अभीमतहरूको आधारमा के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने जनआन्दोलन ०६२/०६३ ले पूर्ण लोकतान्त्रिक अधिकार सहितको संविधानका लागि संविधानसभा निर्वाचन, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको घोषणा राजतन्त्रको पूर्ण अन्त्य, धर्म रिपेक्ष राज्यको घोषणा हुनु जस्ता उपलब्धिहरू प्राप्त भए पनि पूर्ण सन्तोष हुने आधार भने हैन तथापि सकारात्मकता तर्फ परिणाम प्राप्त हुनेमा पार्टी नेतृत्व वर्ग विश्वस्त भएको पाइन्छ ।

५.७ वर्तमान अवस्था

०६२/०६३ को आन्दोलनबाट महत्वपूर्ण उपलब्धि प्राप्त भए पनि ती उपलब्धिहरू संस्थागत हुन सकिरहेका छैनन् । तसर्थ वर्तमान अवस्थामा जनआन्दोलन र यसका उपलब्धिबारे के धारणा छ ? भनी सोहिएको प्रश्नमा तनहुँका विभिन्न राजनीतिक दलहरूका नेताहरूको भनाई निम्नानुसार रहेको पाइन्छ ।

तारा राज राना- नेपाली काँग्रेसको नेतृत्व एवम् नेकपा एमाले लगायतका साना राजनैतिक दलहरू समेतको आयोजना र सहभागीता एवम् जनताको अपूर्व उत्साह तथा अति सकृय सहभागीतामा सम्पन्न जनआन्दोलन नेपालको इतिहासमा एउटा अभूतपूर्व र ऐतिहासिक आन्दोलनलाई उक्त उचाईमा पुऱ्यायो । नेपालमा फेरि निरङ्कुशताले टाउको उठाउन

नसक्ने गरी राजतन्त्रको अन्त्य भएको छ । उक्त आन्दोलनले हिंसाबाट परिवर्तन सम्भव छैन जनताको स्वतः उत्साहपूर्ण सहभागीताले मात्र बिना रक्तपात ठूला-ठूला परिवर्तनहरू गर्न सकिन्छ, भन्ने सन्देश दिएको छ । त्यस्तै कुनै पनि निरङ्कुशता वा अधिनायकवाद विरुद्ध वा परिवर्तनका लागि गरीने आन्दोलनहरू जनताकै स्वतः सहभागीतामा अहिंसात्मक प्रकृयाबाट सम्भव हुन्छ, भन्ने मेरो अनुभव रहेको छ । साथै जनआन्दोलनले राजनीतिक दल तथा नागरीकहरूलाई अधिकारका साथमा कर्तव्यको पालना एवम् आन्दोलनका उपलब्धिहरूको रक्षा र लोकतन्त्रको जगेर्ना गर्ने दायित्व थपिदिएको छ ।

प्रताप लाल श्रेष्ठ- एमाओवादी लगायत राजनीतिक पार्टीहरू संविधान बनाउन सहमति गर्न भन्दा उल्टो बाटोको यात्रा तय गरी तेस्रो जनआन्दोलनको कुरा गर्दै आन्दोलन गर्दैछन् । मेरो विचारमा यसको कुनै आवश्यकता र औचित्य छैन । यसले देशमा द्वन्द्व निम्तिने कुरा मात्र हुन्छ । ठूलो द्वन्द्वको भूमरी भोगेर आएका नेपाली जनता शान्ति र समृद्धि चाहेका छन्, परिवर्तन चाहेका छन् । एनेकपा (माओवादी) ले एक पछि अर्को गल्ती गर्दै गरेको मेरो धारणा छ, पहिलो संविधानसभामा माओवादी पार्टी पहिलो थियो । सरकार पनि उसैको थियो तर संविधान बनेन । आफ्नै सरकार आफैले कामचलाउ सरकारमा परिणत गर्‍यो । अन्ततः सरकार कसैलाई सुम्पनु पर्‍यो ।

जनमानसमा के प्रभाव पर्‍यो भने माओवादी पार्टीले संविधान सभा विघटन गर्‍यो, संविधान बनाउन पनि सकेन । ठूला-ठूला परिवर्तनको कुरा गर्ने माओवादीले सरकार चलाउने मौका पाउँदा जनमुखी सरकारको महशुस पनि भएन । जनताको समस्या ज्यूँ का त्यूँ रहे । माओवादी असफल जस्तै रह्यो भन्ने जनताको मूल्याङ्कन रह्यो । फेरि दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचनमा थोरै सिटका साथ तेस्रो स्थानमा रहन पुग्यो । माओवादीलाई जिताएर के हुने रहेछ र पहिला जिताएकै हो केही भएन भन्ने जनताहरूको भावना रह्यो । यी सबै माओवादीले गरेका गल्ती कमीकमजोरीका कारणले थियो । अब पनि माओवादी यस्तै गल्ती गर्दै गयो भने माओवादीले भोग्ने परिणामहरू गम्भीर हुन सक्छन् । त्यसैले माओवादीले कुनै जनआन्दोलनको कल्पना गरेर आन्दोलनमा जाने होइन सत्ताधारी राजनीतिक पार्टीहरूसँग गम्भीर कुरा गरेर जसरी पनि सहमतिमा पुगेर संविधान जारी गर्नु राम्रो हुनेछ । पहिचानको नाममा जातीय नारा, एक मधेस एक प्रदेशलाई समर्थन गरेर समस्याको हल हुँदैन । सहमतिमा पुग्नु भनेको समग्र समस्याको हल हुनु हो ताकि थप

समस्यालाई निम्ता दिनु । त्यसैले आन्दोलन होइन वार्ता र सहमति अनि प्रक्रिया मार्फत संविधान घोषणा गर्ने कुरा हो ।

यदि सहमति भएन भने पनि आन्दोलन होइन प्रक्रियामा जान दिन बाटो खोल्नुपर्छ । सहमति पनि नगर्ने आफ्नो अडान पनि नछोडने, प्रक्रियामा पनि जान नदिने काम हलो अड्काउनु गोरु चुट्टनु जस्तै हो यो बुद्धिमानी काम हुँदैन होइन । जनता जनआन्दोलनको भावना अनुसार संविधान बनाइ आर्थिक सामाजिक परिवर्तनको बाटोमा अग्रसर हुन चाहेका छन्, समृद्ध नेपाल निर्माण गर्न चाहेका छन् त्यसैले आन्दोलनको औचित्य पनि छैन आवश्यकता पनि छैन ।

रघुनाथ पौडेल- जनआन्दोलनका उपलब्धिहरूको रक्षा गर्न जनआन्दोलनको मर्मलाई आत्मसात गर्दै लोकतान्त्रिक संविधान निर्माण गर्न दलहरूलाई सफलता मिलोस् ।

केदार सिग्देल- जनआन्दोलनले प्राप्त गरेको सफलतालाई संस्थागत गर्ने नयाँ अग्रगामी संविधानका लागि भएका प्रयास र प्राप्त उपलब्धिहरूबाट आशावादी बन्न सकिन्छ । राजनैतिक अधिकार सुनिश्चित हुनासाथ सामाजिक, आर्थिक रूपान्तरणले गति लिनेछ । त्यस पछाडि नेपाल र नेपालीको भविष्य ज्यादै उज्यालो छ भन्ने लाग्छ । राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक अधिकारहरू र यिनको विकासको बारेमा सापेक्षतामा सोचिनुपर्दछ । आन्दोलन र मागहरू पनि सापेक्षतामै तय हुन्छन् । वर्तमानमा जनताको अर्थात् राजनैतिक पार्टीहरूको माग र आन्दोलनको दिशा “०६२/०६३ को आन्दोलनको उपलब्धि संस्थागत गर्न ढिलाई नगर” भन्नेमै हुनुपर्दछ । यो निरन्तर खबरदारी आन्दोलनकै रूपमा हुनुपर्दछ ।

समाजसेवी मुरलीमोहन काफ्लेको विचारमा - वर्तमान मुलुकको अवस्था राजनीतिक रूपबाट तरल देखिए पनि नेपाललाई “सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र” बनाउने सन्दर्भमा कुनै विवाद देखिदैन । पार्टीहरूका आ-आफ्ना धारणा, विचारहरू अलग अलग भए तापनि तिनीहरूको बीचबाट विकास निकाल्नु नै अहिको आवश्यकता हो । तसर्थ सबै दलहरूले बीचको मध्यमार्गी बाटो अवलम्बन गरी नयाँ संविधान निर्माण गरी र मुलुक लाई दिगो शान्ति, स्थिरता र समृद्धि तर्फ अगाडि बढ्न आवश्यकता छ ।

निष्कर्षमा भन्दा वर्तमान अवस्थाका बारेमा प्रायः आन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धिहरूलाई संस्थागत गर्नु मुख्य काम रहेको र त्यसका लागि समयमै अग्रगामी, लोकतान्त्रिक सङ्घीय

गणतन्त्रात्मक संविधान नेपाली जनतालाई दिनु पर्नेमा प्रायः एकमत भएको पाईयो । साथसाथै संविधान निर्माणका क्रममा एनेकपा माओवादी सहित जातीय पार्टीहरूको राज्य पुनः संरचना र नामाकरण विषयमा एकल जातीय पहिचानले राज्य विखण्डन र जनताको भावनात्मक एकतामा खलल हुने तथा एक मधेश एक प्रदेश बनाउने विचार उपर्युक्त होइन (जहाँ धेरै साधन स्रोत हुन सक्छन्) यसले अवैज्ञानिक पुनः संरचना हुन्छ, भन्नेमा मतैक्यता रहेको पाईयो ।

परिच्छेद-छ

निष्कर्ष

नेपालको इतिहासमा २०६२/०६३ को जनआन्दोलन एउटा अविस्मरणीय घटनाको रूपमा दर्ज भएको छ। यो आन्दोलनले नेपालको निरङ्कुश एवम् सामन्ती राजतन्त्रलाई इतिहासको पानामा थन्क्याईदिएको छ। २०४६ को ऐतिहासिक जनआन्दोलन पश्चात् राजतन्त्रसँग सहकार्य गर्दै लोकतान्त्रिक पद्धतिलाई मजबूत बनाउँदै जान सकिन्छ भन्ने मान्यताका आधारमा नेपालका मुख्य राजनीतिक दलहरूले संवैधानिक राजतन्त्रलाई स्वीकार गरे। जनताले २००७ सालदेखि पटक-पटक सङ्घर्ष गरी प्राप्त गरेको प्रजातान्त्रिक अधिकारलाई नेपालको राजतन्त्रले धोकादिएको उदाहरणहरू हुँदाहुँदै पनि २०४६ पछिको काँग्रेस, कम्युनिष्ट र राजा सहितको त्रि-पक्षीय शक्ति सन्तुलनलाई मध्यनजर राख्दै संवैधानिक राजतन्त्र सहितको प्रजातन्त्रलाई ग्रहण गरियो। “नानी देखिको बानी” भन्ने नेपालीहरूको पुरानो भनाईलाई चरितार्थ गर्दै तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्र शाहबाट २०४६ को सङ्घर्षका उपलब्धि बहुदलीय प्रजातन्त्र, मानव अधिकार, आवधिक निर्वाचन, जनतामा निहित सावैभौमसत्ता, जस्ता प्रावधान लगायतका जनताका अधिकारलाई कूलचदै सम्पूर्ण सत्ता आफ्नो हातमा लिने र आफै प्रधानमन्त्री, राष्ट्रध्यक्ष बनि शासक समेत बन्ने निरङ्कुश महत्त्वाकाङ्क्षी व्यवहार देखाए। सदैव निरङ्कुशतन्त्रको शोषण उत्पीडनबाट पीडित भएका नेपाली जनताहरू राजा ज्ञानेन्द्रको निरङ्कुशताका कारण आन्दोलित बन्ने पृष्ठभूमि र आधार बन्यो। राजाको निरङ्कुशता विरुद्ध नेपालका ७ (सात) राजनीतिक पार्टीहरू संयुक्त सङ्घर्ष गर्ने टुङ्गोमा पुगेर राजतन्त्रप्रति निषेधको नीति अवलम्बन गर्दै राजतन्त्रको अन्त्य गर्ने निष्कर्षमा पुग्न वाध्य भए। २०६२ वैशाख २५ गते “राष्ट्रिय सङ्कट समाधानका लागि साझा सहमति र प्रतिवद्धताको” घोषणा गरेर ७ राजनीतिक पार्टीहरू जनआन्दोलनमा होमिए।

अर्कोतर्फ नेकपा (माओवादी) ले १० वर्षदेखि सशस्त्र जनयुद्ध गरीरहेको थियो। ज्ञानेन्द्रले नेकपा (माओवादी) को सशस्त्र सङ्घर्ष र ७ राजनीतिक पार्टी समेतलाई एकैपटक दमन गरी ठेगान लगाउने चरम महत्त्वाकाङ्क्षाका साथ निरङ्कुश तन्त्र लादेपछि निरङ्कुश

राजतन्त्रलाई परास्त गर्न मिल्न सकिने जति सबै राजनीतिक पार्टीहरू र शक्तिहरूसँग सहकार्य गर्ने निष्कर्षका साथ सात राजनीतिक पार्टी र नेकपा (माओवादी) पनि वाध्य भयो । “बन्दुकको नालबाट राज्यसत्ता जन्मन्छ” भनी जनयुद्धमा होमिएको नेकपा (माओवादी) पनि न जीत न हारको अवस्थाले गर्दा सात पार्टीहरूसँग मिलेर शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन गर्ने मनस्थितिमा पुग्यो । यस्तो परिवेशमा नेकपा (एमाले) र नेकपा (माओवादी) बीच रोल्पामा ६ बुँदे सहमति गरे जसमा आधारित भएर सात दल र नेकपा (माओवादी) बीच २०६२ मङ्सिर ७ गते १२ बुँदे समझदारी भयो । उपरोक्त पृष्ठभूमिमा २०६२ चैत्र २४-२७ गते सम्म पहिलो चरणको आम हडताल र अवज्ञाको कार्यक्रम ७ राजनीतिक पार्टीहरू र नेकपा (माओवादी) को सहमतिमा घोषणा पश्चात् सामन्तवाद र त्यसको नेतृत्वकर्ता निरङ्कुश राजतन्त्रको विरुद्धमा नेपाली जनताहरू उत्साहपूर्वक उठेका थिए । ४ दिने आम हडतालको सफलता पछि राजनीतिक दलहरूको आम हडताल अनिश्चितकालीन आन्दोलनको रूपमा अगाडि बढ्यो । यो आन्दोलनले व्यापक रूप लियो र व्यापक रूपमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समर्थन प्राप्त भयो । परिणामस्वरूप २०६३ बैशाख ११ गते सम्मको १९ दिनको लगातार आम हडताल र व्यापक जनसहभागीता सहितको जनआन्दोलन र अन्तर्राष्ट्रिय समर्थनबाट तत्कालीन राजाबाट मुलुकको राजकीय सत्ता जनतालाई नै बुझाउने घोषणा सहित लोकतन्त्रको स्थापना सहितको घोषणा गर्न वाध्य भए । प्राप्त उपलब्धिलाई संस्थागत गर्दै थप उपलब्धिका लागि अधि बढ्ने वातावरण निर्माण भयो । यसरी दोस्रो जनआन्दोलन ०६२/०६३ ले सफलता प्राप्त गर्‍यो ।

२००४ सालमा “जयतु संस्कृतम्” आन्दोलनको प्रभावबाट राजनीतिक चेतनाको विकासको विस्तार भएको तनहुँ जिल्लामा २००७ सालको क्रान्तिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्‍यो । २०१५ सालमा भएको संसदको चुनाव र २०३६ सालको जनमत सङ्ग्रहमा समेत सदैव प्रजातन्त्रको पक्षमा मत जाहेर गरीरह्यो । २०४६ सालको ऐतिहासिक जनआन्दोलनमा समेत तनहुँले गहिरो प्रभाव छाड्न सफल भयो भने २०६२/०६३ को जनआन्दोलनमा ७ (सात) राजनीतिक पार्टीहरू मध्ये ४ (चार) राजनीतिक पार्टीहरू; नेपाली काँग्रेस, नेकपा (एमाले), नेपाली काँग्रेस (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल तथा नेकपा (माओवादी) क्रियाशील थिए । केन्द्रमा जनआन्दोलन संयोजन समिति निर्माण भई जनआन्दोलनको सञ्चालन भयो । तनहुँ जिल्लाकै इतिहासमा सबैभन्दा ठूला-ठूला वीरोध, जुलुस प्रदर्शन र जनसभाहरू यो आन्दोलनमा भए । प्रहरी प्रशासनको दमन, अश्रु ग्यास, गोली प्रहार, लाठी द्वारा हस्तक्षेपका

बावजूद जनप्रतिरोध गरी आन्दोलन सफल बनाउँदै राजा महेन्द्रको शालीक (प्रशासन चोक) टाउको र मेरुदण्ड भाँच्ने जस्ता साहसिला कामहरू भएर जनआन्दोलनलाई चर्चित बनाउने कार्य गरे । कैयौंको टाउको फोड्ने, हात-खुट्टा भाँचिने, गोली लागि घाइते हुने जस्ता घटनाहरूको बेवास्ता गर्दै व्यापक जनसहभागीता हुनाले आन्दोलनलाई उत्कर्षमा पुऱ्यायो । राजनीतिक पार्टीहरूले नेतृत्व प्रदान गरी आयोजना गरिएको आन्दोलन भए तापनि व्यापक रूपमा उपस्थित भएका जनताको भूमिका ज्यादै महत्त्वपूर्ण रह्यो । राजनीतिक पार्टीहरूका विगतका कमी कमजोरी हुँदाहुँदै पार्टीहरूलाई नै विश्वास गर्दै व्यापक जनताले आन्दोलनमा सहभागीता जनाएका थिए । कैयौं कमी कमजोरीका बावजूद जनआन्दोलनलाई सफलताको विन्दु सम्म पुऱ्याउन राजनीतिक पार्टीहरूले खेलेको नेतृत्वदायी भूमिकालाई उच्च मूल्याङ्कन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

तनहुँ जिल्लामा आम हडताल अभूतपूर्व रूपमा सफल भएको पाइन्छ । बजार शिक्षण संस्था, कारखाना, यातायात लगायत सबै सहकारी कार्यालयहरू आन्दोलनकारी जनताले ठप्प पारिदिए । चितवन र कास्कीबाट छिरेका सवारी साधनहरूलाई तनहुँका जनताले रोकिदिए । जनताको व्यापक सहभागीता रहेको यस आन्दोलनमा जिल्लास्तरीय १२ वटा आमसभा र जुलुसहरू भए जसमा १ लाख ५० हजार भन्दा बढी जनताले सहभागीता जनाए । गाउँ र ईलाकास्तरमा ४० वटा जुलुस र आमसभाहरू संपन्न भए जहाँ ६० हजार भन्दा बढी जनताले सहभागीता जनाए भने ८० भन्दा बढी मशाल जुलुसहरू भए । यस क्रममा पत्रकार महासंघ, वार एशोसियशन, नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन, नेपाल शिक्षक संघ, तनहुँ उद्योग वाणिज्य संघ, आदिवासी जनजाति महासंघ, मजदुर सङ्गठनहरू, दलित संघ सङ्गठनहरू, पापड, तनहुँ जेसिज, यातायात व्यवसायी महासंघ, तरकारी, मासु व्यवसायी संघ, दूध व्यवसायी, सहकारी संस्था, निजामती र संस्थाका १५ वटै कर्मचारी सङ्गठन समन्वय समिति, होटल व्यवसायी संघ, आमा समूहहरू, प्याक्सन र एन प्याक्सन, गा.वि.स. सचिवहरू राजनीतिक दलसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण जनवर्गीय संघ सङ्गठनहरूको सकृयतापूर्वक सहभागीता रहेको यो आन्दोलन साँच्चिकै जनआन्दोलनको रूपमा विकसित भएको पाईयो ।

जनआन्दोलन २०६२/०६३ ऐतिहासिक रूपमा सफलतापूर्वक सम्पन्न भयो । आन्दोलनको सफलता लगत्तै जेठ ४, २०६३ मा पुनर्स्थापित प्रतिनिधिसभाको घोषणाले राजाका अधिकार

कटौती गर्न, श्री ५ को सरकारको सट्टा नेपाल सरकार नामाङ्कन गर्न, धर्म निरपेक्ष राज्यको घोषणा जस्ता ऐतिहासिक मान्यताहरू स्थापित गरायो । आन्दोलनकै उपलब्धिको रूपमा २०६३ साल मंसिर ५ गते नेपाल सरकार र तत्कालीन ने.क.पा. (माओवादी) बीच विस्तृत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर भई १० वर्षे ससस्त्र द्वन्दको समेत अन्त्य भयो । यसै क्रममा सहमतिकै आधारमा सोही सालको माघ १ गते नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ समेत घोषणा भयो । संविधान सभा मार्फत् २०६५ जेष्ठ १५ गते नेपालबाट राजतन्त्रलाई सदाका लागि अन्त्य गरी “गणतन्त्र नेपाल” घोषणा गरिएको छ । वि.सं. २००७ सालको तत्कालीन राजा श्री ५ त्रिभुवनको घोषणामा उल्लेख भएको र माओवादी जनयुद्धताका जोडतोडका साथ उठेको संविधान सभाद्वारा संविधानको निर्माण गर्ने प्रयोजनार्थ नेपालमै इतिहासमा पहिलो पटक २०६४ चैत्र २८ गते संविधान सभाको पहिलो निर्वाचन भयो । यसको असफलतापछि पुनः सोही प्रयोजनका लागि यही २०७० मङ्सिर ४ गते दोश्रो पटक संविधान सभाको निर्वाचन समेत सम्पन्न भै सकेको छ । आन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धिहरू संस्थागत गर्दै अपूरो रहेको नेपाली क्रान्तिलाई संविधान सभा मार्फत् जनतालाई जनपक्षिय संविधान प्रदान गरी त्यसमा आधारित भई न्यायपूर्ण, समतामूलक समाज निर्माणमा अघी बढ्नु आवश्यक छ । गणतन्त्र नेपाललाई पूर्ण लोकतान्त्रिक, स्थायी, शान्त र समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली जनता निर्माण गर्ने अभिभारा नेपालका राजनीतिक पार्टीहरूको काँधमा आएको छ । नीति, सिद्धान्त र विचारमा भिन्नता भए पनि आपसी सहमतिका आधारमा देश र जनताको हितका खातिर सम्भव भएसम्मका विषयमा सहकार्यमा जानु आवश्यक छ । राष्ट्रिय एकतालाई मजबूद बनाउँदै निश्चित समय सम्म अनिवार्य रूपमा राजनीतिक दलहरू बीच सहकार्य र सहयात्रा मार्फत् मुलुकलाई विकास दिन तत्पर रहनुपर्दछ । संविधान सभाबाट यथासम्भव जनताको पक्षमा न्याय र समानतामा आधारित सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संविधान जारी गरी विश्व सामु नेपाल र नेपालीको नाम चर्चाको शिखरमा पुऱ्याउन “सुखी नेपाली समृद्ध नेपाल” निर्माण गर्न सबै राजनीतिक दलहरू एकतावद्ध भई प्राप्त उपलब्धिहरूलाई संस्थागत गर्ने विषयमा तनहुँका राजनीतिक दलका नेताहरू र नागरीक समाजका अगुवाहरूको धारणा समान रहेको पाइयो । दलहरूले उल्लेखित उपलब्धिको संरक्षण र संस्थागत गर्ने जिम्मेवारी लिनुपर्छ भन्ने विचारहरू प्राप्त भए ।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, सूर्यमणि (२०५९), *नेपाली काँग्रेसको इतिहास*, काठमाडौं : भूँडीपुराण प्रकाशन ।
- ओगुरा, कियोको (२००४ ई.सं.), *जनता जागेको बेला*, (जनआन्दोलन, २०४६ इतिहास) मोहन मैनाली, रीता रेग्मी, शिव माया मैनालीद्वारा अनुवादित- ललितपुर : हिमाल किताब ।
- एमाले-एमओवादी हस्ताक्षेरीत सम्झौता-पत्र, २०६१ ।
- कार्की, ज्ञान बहादुर (२०६५), *नेपालमा प्रजातान्त्रिक आन्दोलन २०१७ साल काण्ड सम्म महादेवटार*, काठमाण्डौं: निर्मला कार्की, किरण कार्की
- कार्की, नवराज (२०४४), *पञ्चायत राजनीतिक चिन्तन*, काठमाडौं : नवराज कार्की/ राधेश्याम कमारो ।
- के.सी, सुरेन्द्र (२०५६), *भारतको आधुनिक इतिहास*, काठमाण्डौं: पैरवी प्रकाशन ।
- गण्डकी, अंक ३, (२०६३), नेकपा एमाले गण्डकी मुखपत्र
- गुप्ता, अनिरुद्र (१९९३ ई.सं.), *पलिटिक्स इन नेपाल (१९५०-६० ई.सं.)*, दिल्ली: कलिंगा पब्लिकेशन्स ।
- गुरुङ्ग, दीर्घमान र सुवेदी ईश्वर (२०६४), *गणतन्त्र उन्मुख नेपाल*, काठमाण्डौं: के.पि. पुस्तक भण्डार ।
- गोरखापत्र, २७ चैत्र २०४६ ।
- गोकूल दीप (२०६१), *नेकपा एमाले तनहुँको मुखपत्र*, रसु छापाखाना, दमौली ।
- गौतम, राजेश (२०४३), *क्रान्तिपछिको दश वर्ष*, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार ।
- जनआन्दोलन समिति (२०६३), *ऐतिहासिक जनआन्दोलन, ०६२-०६३ तनहुँ सङ्क्षिप्त भलक* ।
- जोशी, गोविन्दराज (२०५८), *शब्दचित्रमा नेपाल*, काठमाडौं: नारायणी प्रिन्टिङ एण्ड ट्रेडर्स सहकारी संस्था लिमिटेड ।

थपलिया, दिनेश (२०७१), *व्यास सन्देश*, नेविसंघ तनहुँ काठमाण्डौं: सम्पर्क मञ्च मुखपत्र
विशेषाङ्क ।

दाहाल, पेशल र मिश्र तिरथ प्रसाद (२०५८), *गौरमय क्रान्ति विश्व इतिहासको परिचय*,
भोटाहिटी काठमाण्डौं: एम.के पब्लिशर्स ।

दाहाल, राजेन्द्र (२०६३), हिमाल खबर पत्रिका (१६-३१) ।

दाहाल, प्रा.डा रामकुमार (२०६४), *तुलनात्मक सरकार र राजनीति* काठमाण्डौं: दीक्षान्त
प्रकाशन ।

दाहाल, पुरुषोत्तम र पहाडी, (कृष्ण) (२०६५), *मानव अधिकार र लोकतन्त्र* काठमाण्डौं
मानवअधिकार र शान्ति समाज ।

दिक्षित, कुन्दन (२०६२), *फेरि यस्तो नहोसु*, काठमाण्डौं ।

नवयुग (२०६३), *नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको (एमाले) केन्द्रिय कमीटीको राजनीतिक पत्रिका*,
वर्ष १६, अङ्क ७ जेष्ठ) काठमाण्डौं: केन्द्रिय प्रचार तथा प्रकाशन विभाग, नेकपा एमाले
मदननगर बल्खु ।

नेकपा एमाले तनहुँको सातौँ जिल्ला अधिवेशनको राजनीतिक प्रतिवेदन (अप्रकाशित), २०६६
मङ्सिर १९-२० ।

नेकपा एमाले नवौँ राष्ट्रिय महाधिवेशन, २०७१ असारबाट अनुमोदित राजनीतिक प्रतिवेदन ।

पोखेल, कृष्ण (२०६०), *राजनीतिशास्त्रको सिद्धान्त*, काठमाण्डौं: एम.के पब्लिकेशर्स ।

पोखेल, कृष्ण (२०६५), *आधुनिक राजनीतिक विश्लेषण र राजनीति शोध*, काठमाण्डौं:
एम.के. पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।

पौडेल, शालिकराम (२०६५), *नेपाली काँग्रेसको हातेपुस्तक*, चितवन: ने.का. प्रशिक्षण
विभाग, भूँडी पुराण ।

भञ्ज्याङ्ग राष्ट्रिय दैनिक (२०६२-०६३), तनहुँ, दमौली ।

महर्जन, राजेन्द्र (सम्पादक) (२०६४), *नयाँ नेपालको मार्गचित्र*, काठमाण्डौं : मूल्याङ्कन
प्रकाशन गृह ।

मिश्र, डिल्लीराम (२०५७), *नेपाल अधिराज्यमा तनहुँ*, काठमाण्डौं: हिंसी अपसेट प्रेस ।

निष्ठुरी, विष्णु (२०६३), १९ दिने जनआन्दोलन डायरी, काठमाडौं : मोडर्न बुक्स ।

यादव, पिताम्बर लाल (२०६३), नेपालको राजनीतिक इतिहास, साभा अपसेट प्रेस,
आनन्दपुर विहार ।

रावल, भीम (२०५२) नेपालमा साम्यवादी आन्दोलनको उद्भव र विकास, (ते.स.),
काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन ।

राष्ट्रिय सङ्कट समाधानका लागि साभा सहमति र प्रतिवद्धताको घोषणा-पत्र (२०६१।१२५)
रिमाल, अरविन्द (२०६३), ०६२/०६३ जनआन्दोलन द्वितीय, नेपाल थकाईदिने १९ दिन,
काठमाडौं : टंकप्रसाद आचार्य स्मृति प्रतिष्ठान ।

लोकवाणी दैनिक (२०६२), तनहुँ, दमौली ।

बराल, उमानाथ (२०५८), राजनीतिशास्त्रका सिद्धान्त, पोखरा: सावित्री बराल

बराल, भीमनाथ (२०५२), नेपालमा पुनस्थापित बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको
संक्रमणकाल: एक विश्लेषण, रा.शा.के. विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौं: (अप्रकाशित
शोधपत्र) ।

स्मिथ काल (१९२७), राजनैतिक अवधारणा, जर्मन प्रकाशन

स्थानीय विकास सन्देश (२०७१), जि.वि.स. तनहुँ ।

श्रेष्ठ, हरिकृष्ण (२०६४), विश्वका प्रमुख संविधानहरू, काठमाण्डौं पैरवि प्रकाशन ।

हिमाल खबर पत्रिका (२०६३ बैशाख १६-३१) ।

ज्ञवाली, हेमराज द्वारा कान्तिपुर पब्लिकेशनका लागि प्रकाशित तथा मुद्रित कान्तिपुर राष्ट्रिय
दैनिक (२०६२-०६३) अङ्क ४७-६५, काठमाडौं, कान्तिपुर पब्लिकेशन ।

(http://en.wikipedia.org/wiki/Political_party)

अनुसूची १

जनआन्दोलन २०६२/२०६३ मा तनहुँ जिल्लामा प्रहरीको हस्तक्षेपमा परी घाईते भएका तथा नजरबन्दमा परेका राजनीतिक दल वा नेता, कार्यकर्ता तथा सर्वसाधारण जनताको नामावली :

क्र.स	नामथर	ठेगाना	कैफियत
१	टिकाराम सिग्देल	व्यास-११ तनहुँ	गम्भीर घाईते टाउको फुटेको
२	बिकास थापा	व्यास- २ तनहुँ	खुट्टामा रबरको गोलि लागेको
३	भानुभक्त पोखेल	घाँसिकुवा-१ तनहुँ	गम्भीर घाईते
४	आशा अधिकारी	बरभञ्ज्याङ्ग-४ तनहुँ	गम्भीर घाईते
५	कमला पोखेल	घाँसिकुवा-१ तनहुँ	खुट्टा भाँचिएको
६	रेशम बानिया	व्यास-२ तनहुँ	हात भाँचिएको
७	रामचन्द्र पोखेल	व्यास-२ तनहुँ	गम्भीर घाईते
८	दिनेश खनाल	जामुने- १ तनहुँ	घाईते
९	शिवहरी धिताल	व्यास-२ तनहुँ	घाईते
१०	निराजन पौडेल	व्यास-११ तनहुँ	घाईते
११	मनोज खनाल	व्यास- ३ तनहुँ	घाईते
१२	ज्ञान बहादुर रानाभाट	बसन्तपुर- तनहुँ	घाईते
१३	पर्ताप लाल श्रेष्ठ	व्यास-१ तनहुँ	घाईते
१४	थमन मिश्र	व्यास- १ तनहुँ	साधारण घाईते
१५	श्रीप्रसाद श्रेष्ठ	जामुने-८ तनहुँ	घाईते
१६	लक्ष्मीनाथ पोखेल	देवघाट-४ तनहुँ	घाईते
१७	गोविन्द सिलवाल	चोक-६ तनहुँ	घाईते
१८	सूर्यभक्त भण्डारी	स्याम्घा-८ तनहुँ	घाईते
१९	दिलिप मरासिनी	व्यास-१० तनहुँ	घाईते
२०	दुर्गा शाही	घाँसिकुवा- १ तनहुँ	घाईते
२१	प्रेमलाल श्रेष्ठ	व्यास-११ तनहुँ	घाईते
२२	सुदिप काफ्ले	व्यास-१० तनहुँ	साधारण घाईते
२३	पूर्णचन्द्र खनाल	व्यास- ८ तनहुँ	साधारण घाईते
२४	विष्णु प्रसाद श्रेष्ठ	मनपाङ्ग- तनहुँ	साधारण घाईते
२५	मायादेवी सोती	व्यास-१० तनहुँ	साधारण घाईते
२६	दिपक भट्टराई	जामुने- ७ तनहुँ	साधारण घाईते
२७	योगेन्द्र घिमिरे	जामुने-७ तनहुँ	साधारण घाईते
२८	प्रदिप काफ्ले	व्यास-१० तनहुँ	साधारण घाईते
२९	निरञ्जन पौडेल	व्यास- १० तनहुँ	साधारण घाईते
३०	मोति प्रसाद पौडेल	दुलेगौडा- तनहुँ	साधारण घाईते
३१	निर्मल पण्डित	व्यास-१ तनहुँ	साधारण घाईते
३२	कृष्ण जि.सि.	दुलेगौडा तनहुँ	साधारण घाईते
३३	पविन्द्र भट्टराई	व्यास- २ तनहुँ	साधारण घाईते
३४	शर्मिला गौतम	व्यास-३ तनहुँ	साधारण घाईते
३५	ज्योती कुमार श्रेष्ठ	खैरेनीटार- तनहुँ	साधारण घाईते

३६	नारायण सिग्देल	दुलेगौडा - ७ तनहुँ	साधारण घाईते
३७	रञ्जन मल्ल	व्यास-१० तनहुँ	साधारण घाईते
३८	हरि राज कँडेल	राम्जाकोट-५ तनहुँ	साधारण घाईते
३९	ऋषिराम भुसाल	व्यास- ११ तनहुँ	साधारण घाईते
४०	अम्मर गिरी	राम्जाकोट-२ तनहुँ	साधारण घाईते
४१	रमेश आचार्य	घाँसिकुवा-२ तनहुँ	साधारण घाईते
४१	सरस्वती अधिकारी	व्यास -२ तनहुँ	साधारण घाईते
४२	रामदेव पन्थ	व्यास - १ तनहुँ	साधारण घाईते
४३	हरि भण्डारी	दुलेगौडा - तनहुँ	साधारण घाईते
४४	श्रीराम कार्की	व्यास-४ तनहुँ	साधारण घाईते
४५	संगीता न्यौपाने	व्यास- ११ तनहुँ	साधारण घाईते
४६	दयानिधि नराल	पोखरीभञ्ज्याङ्ग-२ तनहुँ	साधारण घाईते
४७	मिरा जोसि	व्यास-२ तनहुँ	साधारण घाईते
४८	रामचन्द्र अधिकारी	बन्दीपुर-१ तनहुँ	साधारण घाईते
४९	नारायण खनाल	भीमाद ७ तनहुँ	साधारण घाईते
५०	राजेश्वर ढकाल	राम्जाकोट ५ तनहुँ	साधारण घाईते
५१	देवलाल खनाल	दुलेगौडा - तनहुँ	साधारण घाईते
५२	शंकरनारायण श्रेष्ठ	व्यास-१० तनहुँ	साधारण घाईते
५३	कृष्ण प्रसाद गौतम	फिरफिरे - ११ तनहुँ	साधारण घाईते
५४	रघुनाथ पौडेल	रूपाकोट-५ तनहुँ	साधारण घाईते
५५	मिना गौतम	बन्दीपुर-१ तनहुँ	साधारण घाईते
५६	तिल बहादुर थापा	व्यास-५ तनहुँ	साधारण घाईते
५७	विष्णु ढकाल	व्यास ५ तनहुँ	साधारण घाईते
५८	नर बहादुर थापा	माभकोट ५ तनहुँ	साधारण घाईते
५९	डवाउनी गुरुङ्ग	खैरेनीटार तनहुँ	साधारण घाईते
६०	भरत तिमिल्सिना	खैरेनीटार- ११ तनहुँ	साधारण घाईते
६१	चन्द्र बहादुर गुरुङ्ग	दुलेगौडा- तनहुँ	साधारण घाईते
६२	प्रमोद पण्डित	तनहुँसुर-२ तनहुँ	साधारण घाईते
६२	देवलाल खनाल	दुलेगौडा -१ तनहुँ	साधारण घाईते
६३	वैकुण्ठ न्यौपाने	व्यास ११ तनहुँ	साधारण घाईते
६४	वद्विहरी भट्टराई	व्यास११ तनहुँ	साधारण घाईते
६५	भुल बहादुर आले	कोटदरवार - तनहुँ	साधारण घाईते
६६	हरिनाथ अधिकारी	रूपाकोट- तनहुँ	साधारण घाईते
६७	विध्या ढकाल	भानु - २ तनहुँ	साधारण घाईते
६८	पदमराज सेन	माभकोट-८ तनहुँ	साधारण घाईते
६९	चन्द्रकला बराल	व्यास-१० तनहुँ	साधारण घाईते
७०	घनश्याम घिमिरे	जामुने-७ तनहुँ	साधारण घाईते
७२	समुन्द्र गोदार	व्यास ४ तनहुँ	साधारण घाईते
७३	विष्णु तिमिल्सिना	व्यास २ तनहुँ	साधारण घाईते
७४	राम बहादुर महत	ढोरफिर्दि २ तनहुँ	साधारण घाईते

स्रोत : संयुक्त जनआन्दोलन, तनहुँ, संक्षिप्त भलक ।

जनआन्दोलनमा गिरफ्तारी तथा नजरबन्दमा राखीएका व्यक्तिहरू

क्र.सं.	नाम, थर	पद	ठेगाना
१.	रामचन्द्र पौडेल	महामन्त्री, नेपाली कांग्रेस	व्यास-२
२.	ध्रुव वाग्ले	जि.सभापति, नेपाली कांग्रेस (प्र.)	„
३.	कृष्णप्रसाद गौतम	म.स. सदस्य, नेपाली कांग्रेस	„
४.	शेषमणि आचार्य	केन्द्रिय सल्लाहकार सदस्य, ने.क.पा. एमाले	दुगेगौडा-७
५.	चित्र थापा	जि.उप-सचिव, ने.क.पा. एमाले	राइपुर-३
६.	बल बहादुर आले	म.स.सदस्य, नेपाली कांग्रेस (प्र.)	छाङ्ग-६
७.	एक बहादुर राना	ग.अ. सदस्य, ने.क.पा. एमाले	भानु-८
८.	उदयरज गौली	म.स. सदस्य, नेपाली कांग्रेस	रूपाकोट-४
९.	रघुनाथ पौडेल	सभापति, ने.पाली कांग्रेस	व्यास-२
१०.	हरि वाग्ले	नेपाली कांग्रेस	दुलेगौडा-६
११.	किरण पौडेल	ने.का.	खैरेनीटार-४
१२.	विद्युतकेसरी न्यौपाने	ने.का.	व्यास-८
१३.	ध्रुवकुमार श्रेष्ठ	ने.का.	भीमाद-२
१४.	प्रतापलाल श्रेष्ठ	जि. सचिव, ने.का.पा. एमाले	व्यास-१
१५.	पूर्णचन्द्र खनाल	ने.का.	व्यास-८
१६.	रविन पौडेल	ने.वि.सं	व्यास-१०
१७.	रामबहादुर अधिकारी	जि. सदस्य, ने.क.पा. एमाले	भानु-२
१८.	विष्णुप्रसाद श्रेष्ठ	ने.का.	मनपाड-२
१९.	शंकरनारायण श्रेष्ठ	जि.सदस्य, ने.क.पा. एमाले	व्यास-१०
२०.	विष्णु ढकाल	अञ्चल सदस्य, प्ररायुसंघ	घिरिड सुन्धारा-३
२१.	सीतारामा बजगाई	जि. सदस्य, ने.क.पा. एमाले	पुर्कोट-६
२२.	पदमराज शेन	ने.क.पा. एमाले	माभकोट-८
२३.	हरिराज कंडेल	जि. सदस्य, ने.क.पा. एमाले	राम्जाकोट-८
२४.	दयानिधि नराल	ने.का.	पोखरी भञ्ज्याङ-२
२५.	शुक्रकुमार श्रेष्ठ	जनमोर्चा	बन्दीपुर-१
२६.	लक्ष्मी आचार्य	ने.का.	भानु-३
२७.	रामचन्द्र अधिकारी	ने.का.	बन्दीरपुर-१

स्रोत : संयुक्त जनआन्दोलन, तनहुँ, संक्षिप्त भलक ।

अनुसूची-२

२०६२ साल मङ्सिर ७ गते सात राजनीतिक दलहरू र शसस्त्र विद्रोही नेकपा (माओवादी) बीच भएको बाह्रबुँदे समझदारी-पत्र

नेपालमा लामो समयदेखि चलदै आएको निरंकुश राजतन्त्र र लोकतन्त्र (Democracy) बीचको सङ्घर्ष आज अत्यन्तै गम्भीर र नयाँ मोडमा पुगेको छ । विगत दस वर्षदेखि जारी सशस्त्र द्वन्द्वको अग्रगामी राजनीतिक निकायद्वारा समधान गर्दै शान्ति स्थापना गर्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक सबै क्षेत्रका वर्गीय, जातीय, लैङ्गिक, क्षेत्रीय आदि समस्याहरूको समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनसंरचना गर्दै पूर्ण लाकेतन्त्रको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न अपरिहार्य आवश्यकता भएको छ । देशमा विद्यमान उक्त परिप्रेक्ष्य र सन्दर्भमा संसद भित्रको सात राजनीति दलहरू र ने.क.पा. (माओवादी) बीच विभिन्न ढंगले वार्ता भई निम्नप्रकार समझदारी भएको कुरा सार्वजनिक गर्दछ ।

समझदारी भएका बुँदाहरू:

१. आज देशमा लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, सामाजिक अग्रगमन तथा स्वतन्त्र सार्वभौम नेपाल आम नेपाली जनताको प्रमुख चाहाना हो । त्यसका निम्ति प्रमुख बाधक निरंकुश राजतन्त्र अन्त्य गरेर पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना नगरेसम्म देशमा शान्ति, प्रगति र सम्वृद्धि सम्भव छैन भन्ने हाम्रो स्पष्ट धारणा छ । त्यसैले निरंकुश राजतन्त्रवीरोधी सम्पूर्ण शक्तिहरूले निरंकुश राजतन्त्रका विरुद्ध आ-आफ्ना ठाउँबाट प्रहार केन्द्रित गर्दै देशव्यापी लोकतान्त्रिक आन्दोलनको आँधीबेहरी निर्माण गरेर निरंकुश राजतन्त्रलाई अन्त्य गरी पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना गर्ने समझदारी भएको छ ।
२. आन्दोलनको शक्तिले संसदको पुनःस्थापना गर्ने र त्यसको निर्णयले अधिकार सम्पन्न सर्वदलीय सरकार, माओवादीसँग वार्ता र सहमतिका आधारमा संविधानसभाको निर्वाचन गरी पूर्ण लोकतन्त्र स्थापना गरेर नै देशमा विद्यमान द्वन्द्वको समाधान गर्न सकिन्छ र सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता पूर्णरूपले जनतामा स्थापित गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा आन्दोलनरत सात राजनीतिक दलहरू पूर्ण प्रतिबद्ध छन् । आन्दोलनरत लोकतान्त्रिक शक्तिहरूको राष्ट्रिय राजनीतिक सम्मेलन गर्ने र त्यसको निर्णयले अन्तरिम सरकार बनाई संविधानसभाको निर्वाचन गरेर उल्लेखित लक्ष हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने ने.क.पा. (माओवादी) को धारणा र प्रतिबद्धता रहेको छ । यो प्रक्रियागत कार्यसूचिको विषयमा आन्दोलनरत सात राजनीतिक दल र ने.क.पा (माओवादी) बीचमा संवाद चलाउदै जाने र साभा सहमतिको खोजी गर्ने समझदारी भएको छ ।

३. देशले आज सशस्त्र द्वन्द्वको सकारात्मक समाधान साथ स्थायी शान्ति स्थापनाका माग गरेको छ । त्यसैले हामी निरंकुश राजतन्त्रको अन्त्य र उक्त प्रक्रियागत आधारमा आउने संविधानसभाको निर्वाचन र पूर्ण लोकतन्त्र स्थापनाको अग्रगामी राजनीतिक निकासद्वारा देशमा विद्यमान सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य गरी स्थायी शान्ति स्थापना गर्न दृढ संकल्पित छौं । यस प्रक्रियाद्वारा शान्तिपूर्ण नयाँ राजनीतिक धारमा अघि बढ्न ने.क.पा. (माओवादी) प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछ । यसै सन्दर्भमा निरंकुश राजतन्त्रको अन्त्यपछि हुने संविधानसभाको निर्वाचनको क्रममा माओवादी सशस्त्र शक्ति र शाही सेनालाई संयुक्त राष्ट्रसंघ वा भरपर्दो अन्तराष्ट्रिय सुपरिवेक्षणमा राख्ने, निर्वाचनलाई स्वतन्त्र र निष्पक्ष ढंगले सम्पन्न गर्ने र निर्वाचनको परिणामलाई स्वीकार्ने समझदारी भएको छ । वार्ता प्रक्रियामा समेत भरपर्दो अन्तराष्ट्रिय समुदायको संलग्नतालाई हामी अपेक्षा गर्दछौं ।
४. प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय शासनप्रणाली, नागरीक स्वतन्त्रता, मानवअधिकार, कानुनीराज्यको अवधारणा, मौलिक हक आदि लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रति ने.क.पा.(माओवादी) आफ्नो प्रतिबद्धता प्रकटताका साथ संस्थागत ढंगले सार्वजनिक गर्दै तदनुरूप आफ्ना गतिविधिहरू अघि बढाउने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ ।
५. ने.क.पा. (माओवादी) ले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा विस्थापित हुन पुगेका अन्य लाकेतान्त्रिक पार्टीका नेता, कार्यकर्ता र जनतालाई यथास्थानमा फर्केर ससम्मान बसोबास गर्ने, उनीहरूको अन्यायपूर्ण तरिकाबाट कब्जा गरीएका घरजग्गा सम्पत्ति फिर्ता गर्ने र उनीहरूलाई निर्बाध ढंगले राजनीतिक गतिविधि गर्न पाउने वातावरण तयार गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ ।
६. विगतका गल्ती कमजोरीहरूको आत्मसमीक्षा र आत्मालोचना गर्दै भविष्यमा गल्ती कमजोरी हुन नदिने ने.क.पा.(माओवादी) ले प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ ।
७. सात राजनीतिक दलहरूले विगतमा संसद र सरकारमा छुँदा भएका गल्ती कमजोरीप्रति आत्मसमीक्षा गर्दै अब त्यस्ता गल्ती कमजोरी नदोहोर्न्याउने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ ।
८. शान्तिप्रकृत्यालाई अघि बढाउने सन्दर्भमा मानवअधिकारका मूल्य मान्यताहरूलाई पूर्ण सम्मान गर्ने र तिनका आधारमा अघि बढ्ने तथा प्रेस स्वतन्त्रताको सम्मान गर्ने कुरा प्रतिबद्धता गरिएको छ ।
९. जनता र अन्तराष्ट्रिय समुदायलाई भ्रम दिने तथा राजाको निरंकुश र अवैधानिक शासनलाई वैधानिकता प्रदान गर्ने कुत्सित उद्देश्यका लागि अघि सारिएको

१०. नगरपालिकाको निर्वाचनको घोषणा र संसदको निर्वाचनको चर्चा एउटा कपटपूर्ण चाल भएकाले त्यसलाई आ-आफ्नो ढंगले सक्रिय बहिष्कार गर्ने घोषणा गर्दै त्यस्तो निर्वाचनलाई असफल बनाउन आमजनतालाई आब्हान गरिएको छ ।
११. जनता र तिनका प्रतिनिधि राजनीतिक दलहरू नै राष्ट्रियताका वास्तविक पहरेदार हुन् । त्यसैले देशको स्वधीनता, सार्वभौमिकता र भौगोलिक अखण्डताको रक्षा र राष्ट्रिय एकताप्रति हामी पूर्ण रूपले प्रतिबद्ध छौं । शान्तिपूर्ण सहअस्तित्वका सिद्धान्तका आधारमा संसारका सबै मुलुकहरूसँग मैत्री सम्बन्ध र छिमेकी मुलुकहरू खासगरी भारत र चीनसँग असल छिमेकीको सम्बन्ध कायम राख्नु हामी सबैको साझा कर्तव्य हो । परन्तु आफ्नो निरंकुश र अवैधानिक शासन टिकाउन र देशभक्त जनतालाई भ्रम दिन राजा र राजावादीहरूलाई मण्डले राष्ट्रवादको हौवा खडा गर्ने र राजनीतिक दलहरूको देशभक्तमाथि प्रश्नचिन्ह खडा गर्ने जुन मिथ्या प्रयास गरीरहेका छन् त्यसबाट सतर्क रहन हामी सम्पूर्ण देशभक्त जनसमुदायलाई आग्रह गर्दछौं र अन्तराष्ट्रिय शक्तिहरू र जनसमुदायलाई नेपालको निरंकुश राजतन्त्रवीरोधी लोकतान्त्रिक आन्दोलनलाई हरतरहले साथ दिन अपिल गर्दछौं ।
१२. लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी सामाजिक परिवर्तन तथा देशको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र स्वाभीमानलाई केन्द्रमा राखेर भएका हाम्रा समझदारीका आधारमा सञ्चालित हुने शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनमा सक्रिय सहभागीता जनाई आन्दोलनलाई सफल बनाउन हामी नागरीक समाज, पेसागत समुदाय, जनवर्गीय संघसङ्गठनहरू, सबै जाति र क्षेत्रका जनता, पत्रकार जगत, बुद्धिजीविहरू र आमनेपाली जनसमुदायमा हार्दिक आह्वान गर्दछौं ।
१३. विगतमा दलहरूबीच भएका अनुपयुक्त व्यवहारहरूको सन्दर्भमा दल विशेषले आपत्ति जनाएका र छानबिनको माग गरेका घटनाहरूको सम्बन्धमा छानबिन गर्ने र दोषी पाइएमा दोषीलाई कारबाही गरी सार्वजनिक रूपमा जानकारी गराउने साझा प्रतिबद्धता व्यक्त भएको छ । अब उप्रान्त दलहरूबीच समस्या उत्पन्न भए सम्बन्धित तह वा नेतृत्व तहमा छलफल गरेर संवादको माध्यमबाट समस्याहरूको समाधान गर्ने समझदारी भएको छ ।

मिति २०६२ मङ्सिर ७ गते

स्रोत : नवयुग, २०६२ पौष ।

अनुसूची ४

अन्तर्वातामा सहभागी व्यक्तिहरूको नाम र सङ्गठन

१. केदार सिग्देल, नेकपा एमाले तनहुँ जिल्ला कमीटी अध्यक्ष, किहुँ
२. ताराराज राना, नेपाली काँग्रेस तनहुँ, उपसभापति छाङ्ग
३. प्रतापलाल श्रेष्ठ, नेकपा एमाले केन्द्रिय कमीटी वैकल्पिक सदस्य, व्यास -१
४. बुद्धिकुमार वतास, समाजसेवी, व्यास - १०
५. भगवती न्यौपाने, अनेमसंघ केन्द्रिय कमीटी सदस्य, पुर्कोट
६. मुरलीमोहन काफ्ले, समाजसेवी जामुने -८ तनहुँ
७. रघुनाथ पौडेल, नेपाली काँग्रेस तनहुँ निवर्तमान सभापति, व्यास -२
८. लुम बहादुर अस्लामी, सर्वसाधारण, जामुने-८
९. समुन्द्र गोदार नेपाली काँग्रेस पूर्व उपसचिव व्यास -४

अनुसुची ५

बैशाख ११ को शाही घोषणा

प्यारा देशवासीहरू !

नेपाल अधिराज्यको राज्यशक्तिको स्रोत नेपाली जनता नै भएको र नेपालको सार्वभौमसत्ता एवम् राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा नै निहित रहेको तथ्यलाई हृदयङ्गम गर्दै वर्तमान जनआन्दोलनमार्फत् अभिव्यक्त भएको जनभावना एवम् आन्दोलनरत सात राजनीतिक दलको गठबन्धनको मार्गचित्रका आधारमा मुलुकमा जारी हिंसात्मक द्वन्द्वलगायत समग्र समस्याहरूको समाधान गर्न तत्कालीन प्रधानमन्त्रीको सिफरिसमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम ०५९ जेठ ८ गते विघटन भएको प्रतिनिधिसभालाई यसै घोषणामार्फत् पुनःस्थापित गरीबक्सेका छौं । बहुदलीय प्रजातन्त्रको रक्षा, स्थायी शान्ति, राष्ट्रिय एकता एवम् समृद्धिको बाटोतर्फ मुलुकलाई अघि बढाउने जिम्मेवारीवहन गर्न हामी आन्दोलनरत सात राजनीतिक दलहरूलाई आह्वान गर्दछौं । पुनःस्थापित प्रतिनिधिसभाको बैठक, ०६३ बैशाख १५ गते शुक्राबार दिनको १ बजे संसदभवन, सिंहदरवारमा बस्ने गरी आह्वान गरीबक्सेका छौं ।

नेपाल र नेपालीको बृहत्तर हित यो संसदबाट हुनेछ भन्ने हामीलाई विश्वास छ । जनआन्दोलनमा जीवन गुमाएका प्रति समवेदना र घाइते एवम् आहत भएका सबैको शीघ्र स्वास्थ्यलाभको कामना गर्दै मुलुक दीगो, शान्ति, प्रगति, पूर्ण प्रजातन्त्र र राष्ट्रिय एकता तर्फ अभीमुख हुने विश्वास प्रकट गर्दछौं ।

श्री पशुपतिनाथले हामी सबैको कल्याण गरुन् ।

जय नेपाल !

स्रोत : नवयुग, वर्ष १६, अङ्क ९ साउन, २०६३